

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

**TEK PARTİ DÖNEMİNDE KADIN MİLLETVEKİLLERİNİN SEÇİMİ
(1923-1946)**

MASTER TEZİ

**Hazırlayan
Neslihan SONAY**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kadir CANGIZBAY**

Ankara- 2006

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ-----	1
------------	---

1. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KADIN HAREKETLERİ TARİHİ VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADINLARIN ELDE ETTİKLERİ İLERLEMELER-----	7
---	----------

1.1. Osmanlının Son Dönemlerinden II. Meşrutiyet’e Kadar Kadın Hareketleri-----	7
1.2. II. Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyet Dönemine Kadar Geçen Dönemde Kadın Hareketleri-----	22
1.3. Kadınların Oy Hakkı Mücadeleleri-----	38
1.4. Cumhuriyet’in Yeni Kadını ve Kadınlarla İlgili Reformları-----	48
1.5. Cumhuriyetin Yeni Kadın Kimliği-----	58

2. BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

VE TEK PARTİ DÖNEMİNDE SEÇİMLER-----62

2.1. Tek Parti Döneminin Genel Özellikleri-----62

2.1.1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkasına-----62

2.1.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu-----71

2.1.3. Takrir-i Sükûn Kanunu Dönemi-----71

2.1.3.1. TpCF'nin Kapatılması-----74

2.1.3.2. İzmir Suikastı Girişimi-----77

2.1.4. CHF1927 Kongresi-----78

2.1.5. Güdümlü Bir Muhalefet: SCF-----80

2.1.6. Tek Parti Yönetiminin Yerleşmesi-----85

2.1.7. Parti Devlet Özdeşleşmesi-----90

2.1.8. Tek Parti Yönetiminin İdeolojisi-----93

2.2. Tek Parti Döneminde Seçimler-----97

2.2.1. CHF'de Aday Tespiti-----97

2.2.2. Seçim Sürecinin Aşamaları-----101

2.2.3. Tek Parti Döneminde Yapılan Seçimlerle ilgili Hukuki

Düzenlemeler-----102

2.2.3.1. 1923 Seçimleri-----102

2.2.3.2. 1927 Seçimleri-----103

2.2.3.3. 1931 Seçimleri-----104

2.2.3.4. 1935 Seçimleri-----	105
2.2.3.5. 1939 Seçimleri-----	106
2.2.3.6.1943 Seçimleri-----	107
2.2.4. Tek Parti Döneminde Yapılan Seçimlerin Genel Özellikleri-----	108

3. BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE PARLAMENTODA

İLK KADIN MİLLETVEKİLLERİ-----	112
3.1. Kadın Milletvekillerinin Seçimi-----	113
3.2. Kadın Milletvekillerinin Meslekî Durumları-----	115
3.3. Kadınların Parlamento Faaliyetleri-----	123
3.3.1. Kadın Milletvekilleri Parlamentoda Kimleri/Neyi Temsil Etmektedirler?-----	124
3.3.2. Kadın Milletvekillerinin Meclis Görüşmeleri Sırasındaki Konuşmaları-----	125
3.3.3. Meclisteki Komisyonlarda Kadın Parlamenterler-----	132
SONUÇ-----	134
KAYNAKÇA-----	141

EKLER

EK-1: 1935- 2002 DÖNEMİNDE PARLAMENTODA KADINLAR----	161
EK-2: TEK PARTİ DÖNEMİNDE KADIN PARLAMENTERLERİN MESLEKİ YAPILARINI, EĞİTİM DÜZEYLERİNİ VE BİLDİKLERİ YABANCI DİLLERİ GÖSTERİR TABLO-----	162
EK-3: KADIN MİLLETVEKİLLERİNİN MİLLETVEKİLİ SEÇİLDİKLERİ DÖNEMLERİ GÖSTERİR TABLO-----	166
EK-4: TEK PARTİ DÖNEMİ KADIN MİLLETVEKİLLERİNİN DEVRELERE GÖRE SEÇİM BÖLGELERİ VE DOĞDUKLARI İLLERİ GÖSTEREN TABLO-----	169
EK-5: KADIN MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİS TUTNAKLARINDAKİ KONUŞMALARININ TOPLANTI KONUSUNA VE CİLT İLE SAYFA NUMARALARINA GÖRE DÖKÜMÜ-----	176
EK-6: TEK PARTİ DÖNEMİNDE MECLİSTEKİ KOMİSYONLARDA GÖREV YAPAN KADIN MİLLETVEKİLLERİ VE ÜYE OLDUKLARI KOMİSYONLAR-----	176
ÖZET-----	179
ABSTRACT-----	187

KISALTMALAR CETVELİ

ARMHC	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
BMM	Büyük Millet Meclisi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
KHF	Kadınlar Halk Fırkası
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TKB	Türk Kadınlar Birliği
TpCF	Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası

GİRİŞ

Siyaseti, toplumsal konumları ve çıkarları farklı insanların bir araya gelerek sorunlarına ortak çözümler ürettikleri bir alan olarak görüyorsak, eşitliğe dayalı demokratik bir düzeni peşinen kabul ediyoruz demektir. Kadın olsun, erkek olsun herkesin kendi yaşamını etkileyecek kararların alınması sürecine yâni siyasete katılma hakkı vardır. Kadınların siyasal karar süreçlerine yeterince ve eşit bir düzeyde katılamaması modern demokrasilerin meşruluk sorununun temelinde yatan önemli nedenlerden biridir (Tekeli, Koray, 1991: 7).

Başka bir çok sosyo-ekonomik konuda olduğu gibi, siyasete katılma konusunda kadın ve erkek eşitliği, demokrasilerin hem olmazsa olmaz kurallarından hem de, belki, demokrasilerin ne kadar demokrat olduklarını gösteren önemli mihenk taşlarından biridir. Bilindiği gibi, kadınlar, Fransız İhtilâlinden bu yana, erkeklerle eşit olmak, erkeklerle eşit oy hakkından yararlanabilmek ve seçme-seçilme haklarını elde etmek için mücadele vermişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonundan İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar, dünyanın birçok yerinde kadınlar, bu amaçlarına ulaşabilmişlerdir. Ancak, bugün, hâlâ, dünya genelinde kadınların seçilme hakkından yeterince yararlanabildiklerini söylemek olanaksızdır.

Gerçekten, kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmeleri, onlara, oy verme dışında, genel bir eşitlik getirmekten uzaktır. Günümüzde tüm insan hakları, demokrasi, eşitlik ve adâlet söylemlerine karşın ortaya çıkan tablo; kadınlara karşı bir toplumsal cinsiyet ayrımcılığının varlığı ve kadının “*özel alan*” ile sınırlandırılmış yaşamıdır. Kadınlar açısından toplumsal cinsiyet ayrımcılığının en yoğun olarak yaşandığı alan siyasal etkinlikler alanıdır. Hemen hemen bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de siyasal yaşam, erkek egemen değerlere göre şekillenmiştir. Siyaset “erkek işi” veya “erkek alanı” olarak algılanmakta, kadın siyasetten dışlanmaktadır. Yaygın olarak kabul gören kaniya göre, kadının yeri evi ve öncelikli uğraşı, eşi ile çocuklarının bakımı, ailesinin bekâsıdır.

Kadınlar siyasal haklar, özellikle de siyasal katılma hakkı bakımından, hemen hemen her yerde ikinci derecede etkin olmaktadır. Kadını kamu hayatından soyutlayan İslam geleneğinin biçimlendirdiği toplumlarda, bu durum daha da belirgindir. Ama sadece İslâm ülkelerinde değil hangi dinsel gelenek hâkim olursa olsun, tüm ülkelerde, siyasal alanda kadın ikincil konumdadır.

Türkiye’de 1934’te kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin ardından yapılan ilk seçimlerde, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne 18 kadın milletvekili gönderilmişken bugün diğer ülkeler ile karşılaştırdığımızda, Avrupa devletleri içinde en dipte, Kıbrıs’ın bir üzerinde, yüzde 1.3 ile yer aldığımızı görüyoruz. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verildiği 1934 yılının ardından 1935’te yapılan seçimlerde parlamentoya 18 kadın milletvekili birden gönderilmiş ve tüm tek parti dönemi boyunca kadınların parlamentoda temsil oranları %4 dolaylarında seyretmiştir. Ancak, hemen arkasından, 1946’da çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte, bu oranın fark edilir şekilde düşmüş ve uzunca bir dönem tekrar yakalanamamış olması, dönemi kadın milletvekilleri açısından ilginç kılmaktadır. Paradoksal bir biçimde Türkiye demokratikleştikçe kadın milletvekillerinin parlamento içerisindeki oranları azalmıştır. Acaba döneme göre nispeten yüksek sayılabilecek oranda kadın milletvekilinin meclise girmesinde, kurucu iktidarın reformist politikalarının veya seçimden ziyade “*atanma*”yı andıran, dolaylı (iki dereceli) seçim sisteminin etkisi var mıdır?. Kadınların siyasal ve sosyal haklarına karşı çıkan kurucu iktidarın üyeleri ne olmuştur da kadınların 1930’da belediye seçimine katılmasını ve 1934’te ise siyasal haklarını sağlayan yasaları kabul etmiştir?. Bunda kadınların oy hakkı mücadeleleri mi etkili olmuştur? Yoksa, kurucu iktidarın, rejimi, otoriter olmakla suçlayan batıya karşı, dönemin faşist yönetimlerinden farklı olduğunu ve aslında demokratik olduğunu göstermek amacıyla kadınlara yüklediği demokrasiyi simgeleme rolü mü etkili olmuştur?.

Türkiye’de varolan yaygın bir kanıya göre, Türk kadını hiçbir zaman hakları uğruna mücadele etmemiş ve kadınların bütün hakları Atatürk ve cumhuriyet idaresi tarafından verilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadınların siyasi haklarının devlet tarafından, kadınlardan bu yönde hiçbir talep olmaksızın kendilerine verildiği yönündeki yaygın kanıyı sorgulamak ve siyasal haklarına sahip olmada kadınların oynadığı rolü ortaya koymaktır. Çalışmamız, kadın haklarının kurucu iktidar tarafından, kadınlardan hiçbir talep olmadan tepeden inme bir biçimde verildiği argümanını sorgularken ve siyasal haklarına sahip olmada kadınların oynadığı rolü ortaya koyarken, şu önerileri temel almaktadır:

1) Türkiye’de kadın hareketleri, Tanzimat döneminde filizlenmeye başlamış ve ilk kez II. Meşrutiyet döneminde örgütlü bir güç hâline gelmiştir. Osmanlı kadın hareketinin öncüleri, kurdukları dernekler ve çıkardıkları gazete ve dergiler aracılığıyla toplumun aktif bir üyesi olarak faaliyetlerde bulunmuşlar, ülke sorunlarına eğilmişler, savaş yaralarının sarılmasına gayret etmişler, yoksul ve düşkünlere yardım etmişler, kadın sorunlarını dile getirmişler ve topluma adeta “biz de varız” dercesine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Tanzimat’tan Meşrutiyet’e kadar olan bu dönemde kadınlar toplumda birey olarak varolma çabası vermişler ve kadın hak mücadelelerinin fikrîsel temelini oluşturmaya çalışmışlardır. Cumhuriyet döneminde ise, Osmanlı kadın hareketi mirasının taşıyıcıları olan yeni kuşak feministler, iktisadî, sosyal ve siyasal alanda taleplerini daha güçlü bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır.

2) Yeni ulusun kurucuları, bütün kadın haklarından yana söylemlerine karşın, kadınların modern ulus devlet oluşturma projesinde aktif rol almasına izin vermemiştir. Yeni Türk devletinin kurucuları, kadınların modern, laik ve yurtsever vatandaşlar olmalarını istemekle beraber öncelikli olarak, çağdaş bir ulus yaratma projesinde,

kadınların yeni kuşaklar yetiştirme rolü üzerinden onların annelik rollerine önem vermiş, bunun dışındaki girişimlerinin ise önemsiz kabul etmiştir. Böylece, meslek sahibi ve modern Türk kadını yeni devletin modernliğinin simgesi haline gelirken, asıl görevi annelik olarak görülmekteydi. Yeni bir ulus devlet oluşturma ve devleti medeni ülkeler seviyesine yükseltme amacına sahip olan kurucu iktidar, toplumu topyekûn bir birlik olarak kabul etmiş ve bu birlikten ufak bir ayrılışa yol açacak girişimlere izin vermemiştir. Kurucu iktidar, modern, laik ve milliyetçi bir ulus yaratma projesinde, reformları kendi denetim ve gözetimi altında ve belirlenen zamanda gerçekleştirmek istemiştir. Dolayısıyla, kadınlar haklarını kendileri elde etmeye kalkıştıklarında, haklarını elde etme yolundaki mücadeleleri aşırı ve radikal bulunmuş ve engellenmiştir. İstedikleri hakların kendilerine zamanı geldiğinde verileceği, bunun için öncelikle toplumun buna hazır hale gelmesi gerektiği belirtilmiştir.

3) 5 Aralık 1934'te Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin ardından yapılan ilk seçimlerde meclise giren 18 kadın milletvekili, meclis içerisinde %4'lük bir oranı oluşturmaktadır. Kadın parlamenterlerin meclis içindeki oranı, bütün tek parti dönemi boyunca bu civarda seyretmiştir. Tek parti döneminde, kadınların mecliste döneme göre yüksek sayılabilecek bir oranda temsilcilik kazanmasında, döneme özgü iki dereceli seçim sisteminin ve Tekeli'nin (1982: 210) ifadesiyle, kadınların "demokrasiyi ve modernliği simgeleme" rollerinin büyük etkisi olmuştur. Çünkü, 1946'da çok partili hayata geçilmesiyle birlikte kadın milletvekillerinin meclis içerisindeki oranı giderek azalmış, hatta, 1950 yılına gelindiğinde meclisteki kadın temsilcilerin oranı 3'e düşmüştür. Paradoksal bir biçimde, Türkiye demokratikleştikçe, kadın milletvekillerinin parlamento içerisindeki oranları azalmıştır.

4) Türkiye’de köklü bir kadın hareketinin varlığına ve kadınlardan siyasal haklar konusunda yoğun bir talep olmasına rağmen, meclise giren ilk kadın milletvekillerinin çok azı kadın hareketine katılmış kadınlar arasından seçilmiştir. Dolayısıyla, ilk kadın parlamenterlerin büyük bir çoğunluğu, kendilerinden bu yönde herhangi bir talep olmadan, hiçbir siyasal mücadele vermeden, hatta, çoğunun haberi bile olmadan milletvekili adayı olmuşlardır. Tek partili dönemin seçimden çok atanmayı andıran iki dereceli seçim sistemiyle meclise seçilen ilk kadın parlamenterlerin, iyi ailelerden gelen, mesleklerinde öncü ve başarılı kadınlar arasından seçilmesine özen gösterilmiştir. Parlamentoların dünyanın her yerinde topluma göre “seçkin” bir yapıya sahip olduğu bilinmekle beraber, kadın milletvekillerinin bir grup olarak ele alıp, parlamentonun tümüyle karşılaştırdığımızda, kadın milletvekillerinin daha “seçkin” bir yapıya sahip olduklarını görürüz. Bütün bunların sonucunda, kadın milletvekilleri, ülkenin gerçek sorunlarını görememişler, kadın olarak içinde bulundukları aşağı konumlarının boyutlarını algılayamamışlar, parlamento içi faaliyetlerinde aktif bir konuşmacı- tartışmacı olamamışlar, ve kendilerine verilen vazifeler çerçevesinde kalarak, temsil ettikleri kadınların, ülkenin en büyük ve en önemli karar mekanizmasındaki sesi ve önderi olamamışlardır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Osmanlının son dönemlerinde politik hakların elde edildiği 1934 yılına kadar, kadınların hak mücadeleleri tarihi, elde ettikleri haklar ve kurucu iktidarın kadın hareketleri ve kurulan kadın dernekleri ve bunların sosyal, hukukî ve özellikle siyasî talepleri karşısındaki tavrı ile cumhuriyet döneminde kadınlara verilen sosyal, ekonomik ve siyasal haklar ele alınacaktır.

İkinci bölümde, tek parti döneminin (1923-1946), genel siyasal özellikleri, kuruluşu ve yerleşmesi, ideolojisi ele alınacaktır. Tek parti

döneminin (1923-1946), genel siyasal özellikleri, kadın hareketlerinin hangi koşullar altında cereyan ettiğini, kurucu iktidarın kadınlara bakış açısını ve ilk kadın parlamenterlerin nasıl bir ortamda meclise girdiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Bu bölümde ayrıca çalışmamız açısından oldukça önemli olan, tek parti döneminin seçim sistemi incelenecektir.

Nihayet, son bölümde, tek parti dönemi boyunca (bu dönem üç seçim devresini kapsamaktadır), mecliste yer alan kadın milletvekillerinin seçim usûlleri, hangi özelliklere (meslek, tahsil, aile yapıları) sahip oldukları, seçim dönemlerine göre meclisteki oranları ile parlamento içerisindeki faaliyetleri, faaliyetlerinin yoğunluğu, üzerinde durdukları konular gibi sadece parlamenter faaliyetlerle ilgili bir inceleme yapılacaktır.

Tez konusu tarihsel analiz yaklaşımıyla incelenecektir. Ayrıca, konunun, tüm toplumsal ve tarihsel gerçekliklerden kopuk bir biçimde ele alınmamasına gayret edilecektir.

1. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETLERİ TARİHİ VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADINLARIN ELDE ETTİKLERİ İLERLEMELER

Bu bölümde, Osmanlının son dönemlerinden kadınların siyasal hakların elde ettiği döneme kadar kadın hak mücadeleleri tarihi, Cumhuriyetin kadına getirdikleri, kadınların oy hakkı mücadeleleri ve cumhuriyetin yeni kadın kimliği gibi konular üzerinde durulacaktır.

1.1. Osmanlının Son Dönemlerinden II. Meşrutiyete Kadar Kadın Hareketleri

Osmanlı'da kadınla ilgili düzenlemelerin altında büyük ölçüde İslâm geleneğinin etkisi yatıyordu. Ancak, İslâm'ın ana kaynaklarında ve genel teorisinde kadın ve erkeklerle ilgili çok belirgin düzenlemeler olmadığı ve belirgin bir hukuksal oluşumu öne sürülmediği görülmektedir. Nitekim, Türklerin İslâm dinini kabul ettikleri 10. yüzyılda İslâm'ın bu ilk hali kadınlara, o dönemde diğer uygulamalarla kıyaslanamayacak ölçüde olanaklar sağlamış ve görece olarak ileri düzeyde haklar vermiştir (Taşkiran, 1973:15, Üçok, 1984, Gürata, 1973:23, Ağaoğlu, 1985:27-31).

Bu dönemde kadınlar toplumun birçok alanında erkeklerle eşit olanaklara sahip olmuşlardır. Göçebe hayatının ve tarımsal ekonominin getirdiği işbirliği ve dayanışma toplumsal alanda kadın ve erkeği eşit kılıyordu. Kadın bu dönemde giyim ve kuşamını seçmekte serbestti, erkeklerle birlikte savaşa katılabiliyor, ata biniyor ve tarlada çalışabiliyordu (Tuğlacı, 1984:11). Ancak, bu durum, Osmanlı Beyliği'nin teokratik bir devlete dönüştüğü 16. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı'nın batının etkisinde kaldığı en önemli iki alandan biri bürokratik devlet yapısı diğeri ise aile yapısıydı. Sınıflı bir toplum yapısı olan Bizans İmparatorluğu'nda yönetici kesimle tarlada çalışan köle kesimine ait kadınlar arasında kesin bir ayrım vardı. Şehir merkezinde yaşayan yönetici kesim kadını Bizans'ın etkisi altında kendini haremde buluverdi (Altındağ, 1977: 106-107).

İran, Arap ve Bizans kültürlerinin etkisiyle Osmanlı'da şehir merkezinde yaşayan kadınlar kendilerini haremde bulmuşlardır. Osmanlı toplumsal hayatına giren harem olgusu, beraberinde kadınların cinsel objeler olarak görölmelerini de getirmiştir. İslam teolojisinde kardeş ve birbirleri için veli olarak tanımlanan kadın erkek cinsiyete dayalı olarak tanımlanmaya başlamış ve giderek gelişmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde orduya komutanlık edecek kadar sosyal ve siyasal güce sahip olan kadın, artık yavaş yavaş cinsel bir obje ve bu yönüyle de erkekler için fitnevi bir tehlike haline gelmeye başlamıştır (Çaha, 1999:79). Böylece, 16. yüzyıldan itibaren teokratik bir devlet şeklini alan Osmanlı devletinin ileri gelenleri İslam dinini, daima kadınları sosyal hayatın dışında tutacak şekilde yorumlamışlardır (Tekeli, 1982: 194).

Kandiyoti'ye (1996: 152-153) göre, yukarıda özetlenen düşüncelere sahip olan yazarların İslam'ın hiç bozulmadan yaşandığı altın çağına duydukları bu özlem, geçmişten esaslı bir kopuşu temsil ettiği halde böyle sunulmayıp, daha uzak ve sözde sahici kökenlere atıfta bulunmaktadır. İslam reformcuları, ilk dönemlerdeki İslam'ın yabancı etkiler ve kötü

yönetimlerle bozulduğunu ve gerçekte modernleşmecî ideallerle tamamen uyumlu olduğunu iddia etmektedirler. Ulusal kimliğin kaynağı olarak İslamî kaynaklar yerine etnik kökenleri vurgulayanlar, İslamiyet öncesi geçmişi (Türklerde Orta Asya, Mısırlılar için Firavunlar dönemi, İranlılar için İslamiyet öncesi hanedanlar dönemi, Hintliler için de hinduizmin altın çağı) kadınlar açısından, toplumlarında varolandan daha üstün bir konum öngören ulusal değerlerin, bir hazinesi olarak canlandırmışlardır.

Taşkıran (1973:19) 16. yy.dan Tanzimat'a kadar olan bu dönemi kadınlar açısından bir "kapalı devir" olarak nitelemektedir. Çünkü, o zamana kadar kadınlar için çıkarılan bütün emirlerde daima kadının kapanması istenmiş, şeriat ve ahlâk adına, kadın kıyafeti üzerinde ayrıntıları ile durulmuş, feracelerin yakaları, süsleri, yaşmakların biçimleri, kalınlığı hep devlet tarafından düzenlenmiştir. Ömer Çaha'ya (1996:81) göre 16. yüzyılda kadınlarla ilgili çok sayıda fermanın çıkmasının temel nedeni, harem kurumsallaşması ve batı mallarının tüketimiydi. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı batılı sanayici ve tüccarlar için çok çekici bir pazar haline gelmişti. İstanbul'da yaşayan varlıklı azınlıkların batı ürünlerine özellikle tekstil ürünlerine olan talebi artmıştı. Giyimlerinde serbest olan azınlık kadınları bu giysileri kullanıyorlardı. Böyle olunca, bu kadınların kullandıkları giysiler Müslüman kadınların da ilgisini çekiyordu ve onları da modayı takip etmeye itiyordu. Osmanlı yöneticilerinin gözünde, moda, Müslüman kadınları yoldan çıkartıyordu. Bu düşünceden hareketle, Osmanlı'nın ileri gelenleri, çıkardıkları emirler ve fermanlar aracılığıyla kadının toplumdaki hal ve hareketlerinin, giyim kuşamının ve hatta gideceği yerlerin bile sınırlarını çizmeye çalışmışlardır.

Çıkarılan emir ve fermanlara göre, İslâm kadınları (bed renk=çirkin renk) denilen sarı, pembe, mavi ve benzeri açık renkli ferace giymemeliydiler. Yeni moda ile de devamlı mücadele edilmekteydi (Taşkıran, 1973:20).

Dar görüşlü hükümdarların dışında II. Mahmut, III. Selim gibi yenilik taraftarı padişahlar da kadın kıyafetleri ve kadınların sokağa çıkmaları

konularında hassasiyet göstermiştir. Ancak bazılarına göre, hükümdarların bu dönemde kadınlar üzerindeki baskı ve kısıtlamaları daha da arttırmasının sebebi, yapılan Islahatlar karşısında baskı ve taassubun artmasıyla yeniliklere gösterilen direnmeleri bir nebze de olsa dindirebilmek amacıyla, bütün yeniliklere rağmen kadının durumunda bir değişiklik olmadığını direnişçilere göstermekti. (Taşkiran, 1973:20) Örnek olarak III. Selime' e ait bir fermanı alalım:

“Kadınların çarşı ve pazarlarda açık renk ferace ile gezdiklerini, edepsizlik ettiklerini duydum ve gördüm. Bundan sonra kadınların açık renk ferace ve büyük yaka giymemelerini, herkesin edebi ile gezmesini emrediyorum. Terzileri de böyle edepsiz giysiler dikmekten men ediyorum. Eğer fermana uymayıp sokakta böyle gezenler yakalanırsa büyük yakalar kesilecek, eğer yine de bu davranışında ısrar eden olursa İstanbul dışına sürüleceklerdir.”¹ Ancak, verilen emirlerin 3-5 yıl sonra, hatta bazen aynı yıl içerisinde birkaç kez tekrarlanması bunlara kadınlar tarafından pek uyulmadığını göstermektedir. (Taşçıoğlu, 1958:19-20, Taşkiran, 1973:20)

Gerçekten de, kentlerde, özellikle başkent İstanbul'da yönetici sınıfa mensup kadınlar, hareme kapatılıp sadece çocuk doğurmak ve yetiştirmekle yükümlüydüler. Doğrudan tarımsal üretimin yapıldığı yer olan kırsal kesimde kadın üretim sürecine aktif olarak katılmış, ailece işlenen toprakta çalışmaya devam etmiştir. Ancak, kentlerde bile tebaya mensup kadınların çalışma hayatına girdikleri, bu mesleklerin icrasını kadınlara yasaklayan fermanlardan anlaşılmaktadır. Örneğin, 16.yy.da Kanuni devrine ait iki ferman kadınların çamaşırcı dükkanları açmalarını ve esirci pazarlarında ticaret yapmalarını yasaklamaktaydı (Tekeli,1982:194). Ayrıca, bu dönemde evden eve dolaşarak mendil, çarşaf, kumaş, işli örtüler satan bohçacı kadınlar ve büyücü kadınları da çalışan kadınlar arasında sayılmaktadır (Taşçıoğlu,1958: 11). Bunların yanında, Kanuni ve III. Selim devirlerinde kadınların pratik hâkimlik yaptıklarına dair de belgeler bulunmaktadır. Vakıflar Genel

¹ Kadınların kıyafetleri konusunda ayrıntılı bir inceleme için özellikle bkz. Muhaddere Taşçıoğlu: Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, Ankara,1945.

Müdürlüğü Arşivinde bulunan kadınlar adına kayıtlı 1533 vakıf ile (Konularına göre ayırdığımızda bu vakıfların büyük çoğunluğu dinî gayretlere hizmet etmekle beraber, kazan, su kuyusu, okul, aşure pişirilmesi, kütüphane, yoksul çocuk ve kadınlara yardım, hastane yapımı v.s. ile de ilgilendiği anlaşılmaktadır) Ankara Şeriye Mahkemesine kayıtlı 151 Vakıftan 43'ünün kadınlara ait olduğu saptanmıştır (Taşkiran, 1973:22-23). Afet İnan'a (1975) göre, kadınlar 1583- 1871 yılları arasında 69 mektep ve 13 adet medrese, İstanbul'da 6, Tarsus'ta 1 ve Bağdat'ta da 3 adet kütüphane kurmuşlardır.

Bu dönemde, kızlar için tek öğretim kapısı çok basit bir din eğitimi veren, 5-6 yaşından 9 yaşına kadar kız ve erkek çocukların gidebildiği tek okul Sübyan Mektepleri idi. Bu okullar sadece büyük kentlerde bulunduğu için, kadınlar ülkenin her tarafında eğitim hakkına sahip olamamışlardı. Dolayısıyla, yalnız kırsal kesimde değil kentlerde de çoğu kadın okuma-yazma bilmezdi. Kızlar küçük yaşta erkekten kaçırılır, ancak evleneceği zaman görebileceği kocası için sadık, itaatli, namuslu, temiz, ev işlerini bilen bir eş ve çocuklarına iyi bir anne olmak üzere anasının dizinin dibinde pencerelerine kafesler örülmüş evlerde yetiştirilirdi (Taşkiran, 1973:21). Ancak, ekonomik durumu iyi olan aileler, kızları için özel eğitim imkânları yaratabiliyorlardı ve bu ailelerin kızları şair, hattat ve bestekâr olabiliyorlardı (Kurnaz, 1997:13).

Tekeli'nin (1982:195) de belirttiği gibi, Batılı hemcinslerinin kadın hak mücadelelerini başlattıkları dönemde Osmanlı kadınları, değil politik-ekonomik hak mücadeleleri vermek, sokağa çıkmak, sosyal yaşama katılmak haklarından bile yoksunlardı.

Ezici bir toplumsal denetim yaratan bu toplumsal yapı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da değişim isteklerine yol açmıştır. (Unat, 1998: 324).

19. yüzyıl Osmanlı seçkinlerinin Batılı fikirlere kapılarını açtıkları bir yüzyıl olmuştur. Osmanlı ileri gelenleri, İmparatorluğun Batının gücü ve

ilerleyişi karşısında ezildiğini ve çöküşe doğru sürüklendiğini uzun bir zamandan beri fark ediyorlardı. İmparatorluğun gerilemeye başladığı süreç içerisinde, kendi kurumlarında yaptığı reformlar da, çöküş süresini uzatmaktan öteye gidememişti. Osmanlı seçkinleri, İmparatorluğun içinde bulunduğu bu durumu düzeltebilmek için daha köklü reformlara ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı. Batıda eğitim gören Osmanlı seçkinleri, batıda gördüklerinden ve öğrendiklerinden etkilenecek yurda dönmüşlerdi. Onlar modern Avrupa'nın gerçekleştirdiği başarıların temelinde özel mülkiyetin kutsallığı ve Sultan'ın o zamana kadar mutlak olan otoritesinin anayasayla sınırlanması gibi iki ilkenin bulunduğunu anlamışlardı. Bu öğrendiklerini hayata geçirebilmek için, idare, askeriye, ekonomik, hukukî ve eğitimsel alana yönelmişlerdi. Bu değişikliklerin en önemli sonucu, yeni bir bürokratlar sınıfının ortaya çıkmasıydı. Tanzimat olarak bilinen yeni bir reform ve yeniden örgütlenme programını başlatan bu yeni devlet görevlileri, ülkeye batılı fikirleri getirdiler ve Avrupa'yı kendileri için bir model ve esin kaynağı olarak gördüler. Modernleşmeyi, batılılaşmayla özdeş tutuyorlardı. Tanzimat'ın, dolayısıyla hâkim bürokratik kesimin hedefi yeni bir sosyal devlet ve toplum yaratmaktı. Bu amaçlar bir çeşit toplumsal mühendislik yapmayı gerektirmekteydi (Ahmad, 1999:35-39).

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti, siyasal, sosyal ve ekonomik alanda ortaya çıkan değişimlerle, yapısal bir dönüşüm geçirmiş, bundan Osmanlı kadını da etkilenmiştir. Geleneksel temeller üzerine kurulu Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine öncülük edecek yapısal değişimler 1839 Tanzimat Fermanı ile başlamış, beraberinde kısmen özgürlükçü bir siyasal yapıyı getirecek 1908 Anayasal düzenlemesi ile hız kazanmıştır. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılandırılmasında da belirleyici olmuştur. Bu belirleyiciliği, Osmanlı kadınının konumunun değişiminde de gözlemek mümkündür (Gökçe, 1996:22). 19 yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başı, İslâm dünyasındaki kadınların durumunu değiştirmeyi hedef alan eğitilmiş, milliyetçi ve genellikle erkek seçkinlerden oluşan reformcuların ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Bu

seçkin kesimin kadın haklarıyla ilgileri eğitim, cinslerin ayrımı, örtünme ve çok karılılık sorunlarında yoğunlaşmıştı (Kandiyoti, 1997:87). Tanzimat'da ve daha sonraki dönemlerde, ülkenin geri kalmışlığıyla kadının geri kalmışlığı arasında hep bir paralellik kurulmuş ve kadının geri kalmışlığını giderme çabaları, kadını yeniden biçimlendirmiş, görevlerini yeniden belirlemişti (Toksa,1998: 71). Bu dönemde, dünyada yaşanan değişim, başta Osmanlı sarayı ve çevresi olmak üzere toplumun diğer kesimlerinde etkisini göstermeye başlar. Batılılaşma ve modernleşme isteklerinin ilk ifade edilmeye başladığı bu dönemde kadın-erkek ilişkileri de bu tartışmanın kapsamına girmiştir. İşin ilginç yönü, bu tartışmanın önce erkekler tarafından başlatılmış olmasıdır. Erkek seçkinlerden oluşan o dönemin reform yanlıları İslam'ın modernizmle uyusabilirliğini belirleyebilmek için “kadın meselesi”ne öncelik tanımışlardır (Unat, 1998:324).

Osmanlı devlet yönetiminin 19. yüzyıla kadar kadına bakışını, bütün ortaçağ toplumlarında geçerli olan geleneksel önyargılar şekillendirmiştir. Bu önyargılar “kadının tüketici, erkeğin üretici” olduğu inancından kaynaklanmaktadır. Osmanlı'nın İslâm'ı kabulünden sonra devletin varoluş sebebi olarak yerini alan “gaza ruhu” ile iktisadi üretkenlik arasında dengeyi sağlayan erkek nüfustur. Devletin iktisadi yapısının bozulmasından önce erkek nüfus, üretici olarak hakim olduğu toplumda, dinsel imtiyazların etkisiyle askeri ve mali kaynaklar üzerinde de hüküm sürme hakkını, bir çeşit insanlığı temsil etme yetkisine dönüştürmüştür. Devlet yönetimi açısından sadece erkekleri kapsayan nüfus sayımları temelde toplumsal üretim kaynaklarının belirlenmesine hizmet etmiştir. 19. yüzyılda yaşanan iktisadi bunalım, Osmanlı yönetiminin dikkatini, üretici erkek nüfustan tüketici kadın nüfusa çevirmiştir. 1844'e kadar nüfus sayımlarında sadece erkeklerin sayılması ve Tanzimat dönemi sonrası kadına bakışta yaşanan değişikliğin en önemli nedeni Osmanlı Devleti'nin bozulan iktisadi yapısıdır.

Tanzimat dönemi Osmanlı yönetimi, büyük bir tüketici kalabalığı çeşitli düzeylerde üretici hale getirmek için kadının statüsünü ve görevlerini yeniden

belirleme yoluna gitmiştir. Bunun için en önemli araç maarif politikası olmuş bu sayede kadın günlük hayattaki yerini almaya başlamıştır. Tanzimat'ın maarif politikası, geleneksel kadın kimliğinin yanı sıra iki yeni kadın kimliği yaratmıştır: İşçi kadın ve entelektüel kadın. (Işın,1988:22).

Tanzimat Fermanında kadınlar için yeni hüküm bulunmamakla birlikte, bazı kanunlarda kadınlar lehine değişiklikler olmuş, kızlar için yeni okullar açılmış, eski yasaklar geniş ölçüde yumuşamış, fikir ve edebiyat alanında kadının özellikle ailedeki hak ve yetkileri lehine yazı ve tartışmalar görülmüştür. Ancak, dönemin temel özelliği olarak, bütün konularda olduğu gibi, kadın meselesinde de, iki görüş daima kendisini göstermiş ve bir yandan ileri hamleler, bir yandan geri uygulamalar birlikte yürümüşlerdir (Taşkiran, 1973:25).

Tanzimat'tan II. Meşrutiyete kadar Osmanlı toplumunun düşünce dünyasına, sert ana hatlar taşıyan bir ikilem egemendi. Bir uçta Batı'dan esinlenen reform yanlılarının, diğer uçta ise Doğu'nun geleneksel değerlerine bağlı kalmak isteyenlerin istekleri toplanmıştı. Bu tartışmalarda kadının toplumsal konumu, her iki tartışma için odak noktası olmuştu. Nilüfer Göle (1992: 24), Osmanlı toplumuna damgasını vuran bu iki düşüncenin kamusal ve özel alan ayrışması noktasında düğümlendiğini öne sürmektedir. Batıcı kesim Osmanlı toplumunun geri kalmışlığını kadının eğitimsizliğine bağlarken, muhafazakâr kesim aile mahremiyetinin bozulmasıyla kadının kamusal alanda görünür hale gelmesinin toplumun daha da yozlaşmasına yol açacağı düşüncesini savunmaktaydı. Yenilik yanlısı diyebileceğimiz, dönemin önde gelen düşünürlerinden Namık Kemal, Şinasi, Abdülhak Hamid, Şemseddin Sami ve Ahmet Mithat Efendi başta çok eşlilik ve talâk (erkeğin tek taraflı olarak, karısına üç defa “boş ol” demesi suretiyle boşanma) olmak üzere kadını toplumda aşağı bir konuma iten tüm uygulamaları şiddetle eleştirmişler ve kadının eğitimini ve erkekle eşit konuma yükseltilmesini, modernleşmenin bir gereği olarak görmüşlerdir.

Şinasi “*Şair Evlenmesi*” adlı eserinde evlenmenin karşılıklı görüşerek

ve anlaşarak yapılması gerektiğini savunmuş ve görücü usulü ile evlenme biçimini eleştirmiştir. Namık Kemal, roman ve makalelerinde sık sık kadın meselelerini ele almıştır. 1862’de *Tasvir-i Efkar*’da yayımlanan “*Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha*” isimli yazısında kadının eğitimi konusunu dile getirmiştir. İbret’te yayınladığı “*Aile*” isimli makalesinde kadının durumundan şikayetçi olduğu görülür. Görücü usulü evliliğe ve erkeklerin eşlerini dvmelerine karşı çıkar (Kurnaz, 1997:59). Namık Kemal’in, *Zavallı ocuk*’ta, *İntibah*’ta ve diğer eserlerinde aile hayatı, kadın erkek ilişkileri, aile ve ahlâk sarsıntıları ve bunları hazırlayan sebepler üzerinde durmuştur. *Vatan Yahut Silistre* adlı piyesinde de, ilk defa erkek yanında savaşa giden bir kadın tasvir edilmektedir. (Taşkıran, 1973:34).

Ahmet Mithat Efendi de bu tür tartışmalara katılmakla beraber meslek kadınını yceltmıştir. Diplomalı Kız İdealini, modernleşmenin gerçek göstergesi sayması bu inancın bir sonucudur. Yazdığı son romanı *Jn Türk*’de (1910) feminizme yaklaşımı, II. Meşrutiyet sonrasının düşünce akımları arasında bir denge arayışını yansıtılmaktadır. Bu eserinde Ahmet Mithat Efendi şöyle der: “*Her şeyin fazlası da azı da kötüdür! Kızları bir kuş misali kapalı kafesler içine yerleştirmek de tehlikelidir, tamamen zgr bırakmakta*”. Bu düşüncesiyle II. Meşrutiyetin yarattığı sınırlı özgürlük ortamının ne bir adım ilerisinde ne de bir adım gerisindedir (Işın, 1988:153). “*Esaret*” adlı eserinde harem ve cariyeye sistemine karşı çıkmaktadır. Eğitimde kızlara ve erkeklere eşit haklar tanınması taraftarıdır. Kızların iyi bir evlilik yapabilmeleri için iyi bir tahsil görmeleri gerektiğine inanmaktadır (Kurnaz, 1997:60). Abdülhak Hamid’in tiyatro ve şiirlerinde, kadına yeni bir bakış vardır. “*Tarık*” adlı piyesinde yer alan “*Bir milletin kadınları ilerleme derecesinin ölçüsüdür*”. “*Siz kadınlığı verimsiz addediyorsunuz. Halbuki o, hukuku elinden alınmış bir yetimdir.*” Cümleleri II. Meşrutiyetin kadın dergilerinde bir vecize gibi kullanılmıştır (Taşkıran, 1973:34).

şemseddin Sami’nin 1880’de basılan *Kadınlar* adlı eserinin devrine göre çok ileri görüşler taşıdığı ne sürülmektedir. Çocuğa asıl eğitimini veren

kadın olduğundan kadın eğitilmelidir. Kadınların erkeklerle eşit olduğunu, kadınların kesinlikle erkeklerden akılcı, zekaca ve yetenekçe geri olmadığını, böyle düşünülmesinin kadınların eğitimsiz ve hünersiz bırakılmasından ileri geldiğini savunur (Taşkiran, 1973:35).

Fatma Aliye Hanım ise kadın sorununa eğilen batılı yazarların önyargılarını sergilemeyi ve İslamiyet'in kadını toplum içinde ikinci sınıf bir insan yapan kurallarına yöneltile eleştirileri cevaplandırmış, yazı hayatının tümünü bu konuya ayırmıştır. Aliye Hanım'a göre İslamiyet'in koyduğu kurallar kadının haklarını korumak içindir; ancak, bu kurallar, zamanla, uygulamada, amacından saptırılmıştır. O, kadının İslami kurallara göre örtünmesi konusunda dönemine göre son derece açık ve ileri görüşlüdür (Işın, 1988:154). *Refet* adlı romanında bir öğretmen kız ve *Udi* adlı eserinde müzik öğretmeni bir kadın, hayatlarını meslekleri ile kazanan iki mert kadını temsil etmektedir. Çeşitli fikirlerde kitap ve makaleleri de bulunmaktadır: *Nisvan-i İslam, İstila-yı İslam, Mahmut Esat Efendi'nin Çok Karıllılık Fikirlerine Ek* gibi (Taşkiran, 1973: 36). Nigar Binti Osman, Tanzimat döneminin önemli kadın şairlerindendir. İlk terbiye anneden alındığına göre, bir anne olarak kadının eğitiminin toplumun gelişimi için çok önemli olduğunu düşünmektedir.

Ancak, diğer taraftan da bu batılılaşmış kadın ve erkek kimlikleri sorgulanmıştır. Tanzimat'ın budala genç adamı, bencilliği ve israf alışkanlığı yüzünden toplum için bir sorun olarak görülürken, Batılılaşmış kadın en değerli varlığını, "ıffetini" kaybetmiştir (Kandiyoti, 1997: 146). Tanzimat döneminde modernleşmecilerin kadınlara attıkları yeni değer biçimleri ve bu alandaki çabalar, ulemanın ve gelenekçilerin direnişi ile karşılaşmıştır. Taklitçiliğe dayalı batılı yaşam tarzının, esas olarak eğitimsiz kalmış, boş inançlarla kuşatılmış orta sınıf şehirli kadının yaşamına hâkim olması, toplum nazarında kadını eskisine göre itici kılmıştır. Bu "türedi kadın" tipi, toplumun gelecek nesillerinin böyle anneler eliyle yetiştirileceği düşüncesiyle şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır ve bu "türedi kadın" tipi batıcılar tarafından kadın meselesinde yapılmak istenen yeniliklere, İslâmiyet'i yok edeceği

düşüncesiyle karşı çıkan İslâmcı düşünürlerin en büyük silahı olmuştur (Toska, 1998: 74). Böylece, kadınlar, toplumun ilerlemesi için bir yandan modernleşirken bir yandan da, “özgürlük ve anarşi” arasındaki ince çizgiyi (Kandiyoti, 1997: 141) korumakla yükümlü oluyorlardı. Bir yandan kadının konumuna uygarlığın popüler bir göstergesi olarak bakılırken, öte yandan kadınların sırtına ulusal erdemleri ve özgünlüğü korumak gibi güç bir görev yüklenmiştir. Batılılaşma ve modernleşme, kadının kurtuluşuyla ilişkilendirilmiştir. Karşıt bir söylem, kadın imajının milliyetçiliği, antiemperyalizmi ve kurtuluşu temsil ettiğini, dolayısıyla da geleneksel değerlerin, dinlerin ve millî kültürün özgünlüğünün simgesi olduğunu savunuyordu (Kadıoğlu, 1998:89).

Kadının eğitimi ve kamusal hayata entegrasyonu dönemin aydınları tarafından Batı medeniyetiyle bütünleşmenin sembolik göstergesi ve İmparatorluğun kültürel problemlerini çözmenin aracı olarak kabul edilmiştir (Çaha, 1996:87). Tanzimat döneminde kadının konumunu yükseltmek için başvurulacak en iyi yol kadının eğitilmesiydi. Bu hem modernleşme çabası içinde çağın gereklerine uyum sağlamaya, hem de kadınların “annelik” rolü üzerinden, toplumun yeniden yapılandırılmasına katkı sağlayacaktı. Eğitim alanında da kadınlar açısından gelişmeler olmuştur. 1842 yılında Tıbbiye Mektebinde, Avrupa’dan getirilmiş yabancı ebe kadınların verdikleri ebelik kurslarının açılmasıyla başlanan kadınları eğitime ve meslekî eğitime katma girişimini, 1858’de ilk Kız Rüştîyeleri (bir çeşit ortaokul), 1869’da İstanbul’da ilk Kız Sanayi Okulu ve nihayet 1870’de Darül Muallimat (Kız Muallim Mektebi) (Kız Öğretmen Okulu)’ın açılması izlemiştir.²

Niyazi Berkes’e göre (2002: 231) Tanzimat’ın belki de en büyük başarısı, 1862’den itibaren kız öğrencilerin orta öğrenim görmelerini başlatması olmuştur. Ona göre, kızların eskiden beri mahalle mekteplerinde

² Bu okulların ders müfredatları, şehirlere dağılımları, ülke içerisindeki sayıları ve kız-erkek öğrencilere göre dağılımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şefika Kurnaz: Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1997, s.17-51.

okuması gelenek olduğu halde, bunun ötesinde bir eğitim görmeleri düşüncesi çok cesaretli bir fikirdi. Tanzimat döneminde kızlar için dikiş evi gibi ev işlerini öğreten kurs ve sanat okulları da açılmıştır. Ancak, bu okullar sadece büyük kentlerle sınırlıydı.

Tanzimat sonrası Müslüman kız çocukları için açılan bu okullar “ilerici” ve “gerici” akımlar arasındaki çatışmaların etkisiyle, ilk başlarda boş kalmıştır. Gelenekçi düşünceye göre Müslüman kızların diğerleri gibi mekteplere gitmeleri onların yozlaşmalarına sebep olacaktı (Toksa, 1998: 74). Bu karşı koyuş, kadınlar bilinçlenip, haklarını genişletmek istediklerinde daha güçlü bir muhalefet şeklini aldı. Dini arkasına alan bu muhalefet ile mücadelede kadın hareketinin sözcüleri, Tanzimat aydınlarının yöntemini izleyerek, gözlerini, İslam’ın bozulmadan yaşandığı varsayılan, Asr-ı saadet dönemine diktiler. Bu dönemde kadınlar şimdikinden kat ve kat hürdüler. Şimdi içinde bulundukları bu geri durumun nedeni, İslamiyet’i iyi kavrayamayan ya da keyfine göre yorumlayan erkeklerdi. Bu görüşün başta gelen düşünürü ve kadın hareketinin öncülerinden biri olan dönemin aydını Fatma Aliye’dir. Fatma Aliye yazılarıyla hem gelenekçilere hem de Osmanlı kadınının geri kalmışlığını İslamiyet’e bağlayan Batı’ya karşı mücadele etmiştir. Geçmişe göre ileri bir adım gibi görünen Osmanlı kadın hareketinin hem geleneğe hem de Batı’ya karşı aldığı bu tavır, yeni bir kadın tipini biçimlendirir: Zamanın dayattığı yeni hayat tarzı içinde, eğitilmiş ve aldığı eğitim sayesinde İslamiyet’i bilinçle yaşayan kadın (Toska, 1998: 74-75).

Tanzimat döneminde kadınlara sağlanan eğitim olanakları yanında kanunlarda da kadınlar lehine düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki *Arazi Kanunu*’dur. Arazi erkek evlat varken kız evlada geçemezdi. Erkek evlat olmadığı zaman da kız evlada bir miras hakkı olarak kalmıyordu. Kız evlat, o araziye ancak bedelini vererek kullanabilmekteydi. Yeni Arazi Kanunu bu konuda kız erkek evlatlara eşit haklar tanıdı. Ayrıca, bu kanunla beraber, daha önceleri evlenen kızlardan alınan *Gelinlik vergisi* de kaldırılmıştır. İkinci bir düzenleme de *Kölelik ve Cariyeliğin* kaldırılmasıdır. Kılık kıyafet, sokağa

çıkma gibi fermanlarla düzenlenen sosyal yaşamda görelî bir hoşgörü hâkim olmaktadır.

Kadınların lehine olan diğerk bir düzenleme de, 1881 tarihli *Sicil-i Nüfus Nizamnamesi*'dir. Bu nizamnameyle devlet, Osmanlı tarihinde ilk kez evlilik kurumuna müdahale ederek ona resmî bir boyut kazandırmıştır. Bundan önce evlilik sivil bir kurum olarak imamlar tarafından gerçekleştiriliyor ve resmî bir statü kazanıyordu. Bu nizamname ile birlikte, çiftler evlilik için resmî izin almak zorunluluğunda bırakılmış ve imamlara nikah memuru olarak resmî bir sıfat verilmiştir.³

Edebî eserlerde kadınlarla ilgili fikirler, gazetelere ve dergilere yansımakta gecikmemiştir. Özellikle bu dönemde kadınların eğitiminin görelî olarak artması kadınların okuma ortamına giren yayınların gelişimini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde hem erkekler hem de kadınlar tarafından çıkarılan dergiler bulunmaktadır. Kadınlar lehine yayın yapan gazete ve dergiler içinde, özel bir yer işgal etmektedir. Gazete, 1868'de yayımlanmaya başlayan *Terakki Gazetesi* kadınlar açısından önemli konulara değinmektedir. Aile ve kadına ait meselelerde dönemine göre oldukça ileri sayılabilecek fikirler içeren bu gazetede kadınların eğitilmesinden, çok eşliliğe kadar birçok konu üzerinde durulurken kadın hakları ve seçim konusu da gündeme getirilmiştir. Bir sayısında, Fransa'da kadınların, seçim hakkını elde etmek ve devlet dairelerinde çalışabilmek gibi haklar istedikleri ve bu cesarete okuyup yazmak suretiyle ulaştıkları belirtilmiştir.⁴ Gazete ayrıca, sayfalarında hanım okuyucularının gönderdiği mektuplara da yer vermekteydi. Bu mektuplarda kadınlar çok eşliliği sorguluyor, vapurlardaki haremlîk selâmlık ayırımını ve kadınların kendi eşleriyle dahi dışarıda rahatça hareket edememesini eleştiriyorlardı. *Terakki Gazetesi*, 1868'de kadınlar için ayrıca, "*Muhadderat* İslâm kadınları için

³ Kadınların hukukî durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.Mehmet O.Alkan: "Tanzimat'tan sonra kadının Hukuksal Statüsü" Toplum ve Bilim, sayı. 50 (Yaz 1990).

⁴ *Terakki*, Sayı:80'den naklen, Tezer Taşkıran: Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık Basımevi, Ankara:1973, s.30.

gazetedir” başlığı ile ek bir gazete çıkarmıştır. Gazetede kadınların okutulmasından ve batı dünyasındaki kadın hareketlerinden bahsediliyor, evlilikte karşılıklı vazifeler üzerine duruluyor ve poligami eleştiriliyordu (Taşkiran, 1973: 31).

Terakki Gazetes’ni sırasıyla, *Vakit*, *Şukufezar*, *İnsaniyet*, *Ayine*, *Takvim-i Nisa*, *Parça Bohçası*, *Aile*, *Mürüvvet*, *Muhadderat* gibi gazeteler takip etmiştir (Kurnaz, 1997: 65-68, Taşkiran, 1973: 31-33, Işın, 1988: 153). Ayrıca, Fatma Aliye, Şair Nigar, Makbule Leman, Emine Semiye, Şair ve Bestekâr Leyla, Fahrünnisa, Hamiyet Zehra, Keçecizade İkbâl gibi devrin tanınmış kadınlarının da yazar kadrosunda bulunduğu, yazarlarının hemen hemen hepsi kadın olan *Hanımlara Mahsus Gazete* de bu dönemde çıkarılmıştır. Bu gazetede, özellikle üzerinde durulan konu, kadınların eğitimi ve terbiyesi olmuştur. Ayrıca, sağlıkla ilgili bilgiler, ünlü İslam ve Batı kadınlarının hayat öyküleri ve çocuk terbiyesine yönelik konular işlenmiştir. Bu gazetenin diğer bir özelliği de, ömrü en uzun olan gazete olmasıdır. Hanımlara Mahsus Gazete, 1893 yılından 1907’ye kadar yayın hayatına devam etmiştir (Kurnaz, 1997: 67).

Osmanlı’da iktisadî, idarî, hukukî ve askerî alanlarda yeniliklerin yapıldığı 19. yüzyıl boyunca, kadınının statüsü de bu değişen koşullardan etkilenmiştir. Yukarıda sayılan eğitim, hukuk ve basın alanındaki gelişmelere ilaveten Tanzimat dönemi kadınlara aynı zamanda kamusal alanda bir istihdam sahası da açmıştır. İlk kez bir kadın öğretmen 1873’te tayin edilmiş, 1881’de ilk kez bir mezuniyet töreninde bir kadın söylev vermiş ve ilk kadın okul yöneticileri de 1883’te atanmaya başlamıştır (Berkes, 2002: 231). Bu dönemde emek- yoğun sanayi işlerinde de çok sayıda kadın istihdam edilmiştir. 1897’de İstanbul Kibrit Fabrikasında çalışan 210 işçiden 121’i yani %50’den fazlası kadındı. Bursa’daki ipek fabrikalarında yüzlerce kadın işçi istihdam ediliyordu. Bunlardan şehirli olanlar sabah gelip akşam evlerine dönerlerdi. Civar köylerden gelenler ise, fabrikanın işçilere ayırdığı odalarda kalırlardı (Kurnaz, 1997: 138). Özellikle 1838 Osmanlı- İngiliz ticaret

antlaşması, ekonomik hayatın nabzını toplum eksenli odaklara kaydırmıştı. Böylece, ucuz kadın emeği, sanayici kesim için biçilmiş kaftan halini aldı. Ayrıca, batılılaşma çizgisinin gereği olarak bu dönemde Batı'ya eğitim için gönderilen Osmanlı aydınları, dönemin Batı Avrupa'sına hakim olan feminist hareketlerden etkilenmişlerdi. Bu yeni fikirler Osmanlı kadınları tarafından da benimsenmekte gecikmedi ve ileride kadınları devlete karşı örgütlenmeye itecek ortak bir söylem ve dinamizm yaratılmaya başlandı (Çaha, 1996: 90).

Tanzimat'la başlayan değişme süreci, nicel olarak belki çok sayıda kadını etkilememişti fakat, izin verdiği bir dizi "ilk adım" ve geleneksel topluma göre sağladığı "kopuş" nedeniyle nitel olarak izleyen dönemlerdeki değişimlerden daha önemliydi, onların hazırlayıcısıydı. Ama sınırlılıkları da çok belirgindi. Gözler batıya çevrilmişti ve yeni yaşam modelleri -ev içi ilişkilerle sınırlı kalsa bile- batıda aranmaktaydı.

Ancak, gündelik yaşama taklit yoluyla giren bu modeller yeni ve kendi içinde tutarlı bir kadın kimliği oluşması için yeterli değildi. Kadının çalışması, ekonomik açıdan aileden bağımsızlaşması gibi maddi temellerden yoksun olan dönemin reform anlayışı, kadını 'haremden' çıkarmış ama aileye bağımlılıktan kurtaramamıştı. Osmanlı aydını, geleneksel ailenin kadınının ezilişini, geri bırakılmasını ve bunların ülkenin geri kalmışlığı üzerindeki etkisini görüyor; ama ne din ne devlet düzeninden vazgeçebiliyor, ne de aile içinde cinsler arasında varolan eşitsizlikleri görebiliyorlardı. Kadınlara daha fazla eğitim verilmesinden yanaydı, ama bu eğitimin amacı onları "*iyi ana, iyi eş, iyi Müslüman*" yapmaktı; kadının bağımsız bir kimlik edinmesi, erkeğin denetiminden çıkması değildi (Tekeli, 1988: 312).

Şüphesiz, bu gelişmelerin bütün topluma birden ulaştırılması pek mümkün değildir. Bu okullarda okuma imkanı bulanların ve mezun olabilenlerin sayısını göz önüne aldığımızda, bu olanaklardan ancak çok küçük bir zümrenin yararlanabileceğini görmekteyiz. Yine de, bu dönem, geçmişe göre kadının konumunda önemli ilerlemelere yol açacak kadın hak mücadelelerine bir başlangıcı temsil etmektedir.

1.2. II. Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyet Dönemine Kadar Geçen Dönemde Kadın Hareketleri

II. Meşrutiyet'in 1908'de yeniden ilan edilmesiyle birlikte, 1876'dan beri istenenler gerçekleşmiş ve parlamenter sistem tekrar hayata geçirilmişti. Köklü değişiklikler yapmak isteyen her büyük siyasî hareket gibi, İkinci Meşrutiyet de II. Abdülhamit'in uzun süren mutlakiyet yönetiminin ardından "ani bir reform ihtiyacının" ifadesi olan "büyük bir ümit" ile başlamıştı (Tunaya, 2004: 41).

Abdülhamit'in uzun süren mutlakiyet yönetimine karşı kadınların da katıldığı mücadele sonucunda 23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, dönemin kuşağı tarafından özgürlüğün kapısını açacak bir anahtar olarak görülüp, heyecan ve coşkuyla karşılanmıştır. II. Meşrutiyetin ilanı özellikle de kadınlar tarafından özgürlüğün ilanı olarak kabul edilmişti (Güzel, 1984: 67). Bu nedenle kadınlar, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkeleri ile yola çıkan II. Meşrutiyet'i büyük bir sevinçle karşılamış, kendileri için büyük atılımların yapılacağı bir dönem olarak görmüşlerdir (Toska, 1998:75). 1908 yılı Jön Türk basınının "kadınlar geleneğinin prangalarından kurtarılmalıdır" sloganını ortaya atmasıyla birlikte radikal reform umutları artmıştır (Ahmad, 1999: 105). Ancak, çok değil, kısa bir süre sonra, bu ümitlerin boşuna olduğu ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet kadınlara bekledikleri özgürlükleri getirmemiştir. Başlangıçta, kadınlar, devrimin ardından halka açık yerlerde daha az örtünecek kadar kendilerini özgür hissetmişlerdir. Ancak, bu durum bütün sınıflardan "tutucuların" öfkelerini çekmiştir. Kadınlar ilerlemeden erkekler kadar yararlanamadıkları için, doğal olarak düş kırıklığına uğramışlardı. Meşrutiyet'in 5. yılında "*Kadınlar Dünyası*" dergisi, kutlamaları "*erkekler bayramı*" olarak nitelendirmiş; "*Hâlâ yaşadığımız bu esaret devresinden bizi de kurtarınız*" demiştir (Ahmad, 1999: 106, Altındal, 1992:106). 1908 sonrasında kadınlara vaat edilen hak ve özgürlüklerin verilmemesi kadınların tepkisine yol açmıştır. Dönemin öncü düşünürlerinden Emine Semiye, başta

eğitim hakkı olmak üzere, haremlik- selamlık uygulaması gibi kadınların kamusal hayattaki özgürlüklerini büyük ölçüde sınırlandıran uygulamaları eleştirmiştir. Kadınlar artık daha insanî koşullarda alışveriş yapmak ve çalışmak istiyorlardı. Önerilen çözümler gelenekle uzlaştırıldığı halde yine de hoşgörüyü karşılanmamıştı. Bu da, kadınları örgütlenmeye ve haklarını örgütsel düzeyde savunmaya itti.

İyi bir eş ve anne olma koşuluyla kendilerine aile içinde sunulan saygınlıkla yetinmeyip, hayat haklarını genişletmeye çalışan kadınlar, karşılarında sadece muhafazakâr kesimi değil, başlangıçta destek gördükleri kimi erkek aydınları da buldular (Toska, 1996: 76- 77). Meşrutiyet'in ilanı II. Abdülhamit'in İstibdât döneminin ardından görece bir hürriyet ortamı yaratmıştı. Bu hürriyet sadece kadınlar açısından değil, herkes açısından kendini hissettiriyordu. Kadınların artan bir oranda kamu hayatına atılmaları ve kadınlar lehine bir takım düzenlemelere gidilmesi, ülke içinde bir tartışma ortamı yaratmıştır. II. Meşrutiyet döneminde kadın meselesi, millî bir iktisat ve kültür meselesi olarak ele alınmıştır (Tunaya, 2004: 37). Kadın konusundaki fikirleri, o döneme damgasını vuran malûm 3 kesimin, üç farklı söyleminde toplamak mümkündür. Bu üç grup, o dönemde diğer bütün konularda olduğu gibi kadın konusunda da fikirler üreten Türkçüler, Batıcılar ve İslamcılardan oluşmaktaydı. Tanzimat'la başlayan ikiliğin bu dönemde daha da sertleşerek büyük bir kutuplaşmaya dönüşmesinin nedeni, bu üç söylemin birbirine zıt denebilecek nitelikte fikirler etrafında dönüyor olmasıydı. Bir yanda kadının dolayısıyla ülkenin geri kalışını dine ve geleneğe bağlayan ve medeniyeti çağdaş hümanist değerlerin bir ürünü olarak gören Batıcılar yer almaktaydı. Batıcı akımın önde gelen düşünürlerinden Abdullah Cevdet, 1908 devriminden sonra peçe ve çarşafa karşı savaş açan ilk düşünür olmuştur. Abdullah Cevdet ayrıca, çok eşliliği de eleştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden “dinsel kuralları ve dejenere gelenekleri sorumlu tutmaktadır. Abdullah Cevdet'in öngördüğü aile reformu hususundaki sloganı, “*Hem Kuran'ı aç, hem kadınları aç*” olmuştur (Berkes, 2002: 444). Dinsel ahlâkın yerine, evrensel hümanizmayı getirmeye çalışan Tefik Fikret,

kadınlar aşağılandığında, insanlığın da rezil olacağını iddia etmiştir. Tevfik Fikret, kadın haklarını insan hakları çerçevesinde tanımlamıştır. 1910 yılında Feminizm ve İslam adlı bir kitap yayımlayan dönemin önde gelen aydınlarından Halil Hamit, kadınların siyasal haklarını savunmuştur. Celal Nuri, 1915 yılında, çok eşliliğin kaldırılması gerektiğini ileri sürmüştür (Kadıoğlu, 1998: 92). Salahaddin Asım ise “Şehvet, üreme ve hizmet” ten başka bir şeye yaramayan kadınların ”dişilikten“ kurtulması” ve “İnsanlık” mertebesine eriştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Unat, 1998: 324).

Bir diğer yanda, kadına özgürlük tanımının “sefih bir toplum” düzeni yaratacağına (Unat, 1998: 324) inanan, kadına İslâmî ölçüler çerçevesinde bakan, kadının eğitiminin ancak İslâmî sınırlar içerisinde olabileceğini düşünen, zorunlu hallerde poligamiyi hoşgören, kadının çalışmasına karşı çıkan, “aile saadeti”ni her şeyin üzerinde tutan, İslâmî görüştekiler yermekteydi. İslamcılar arasında yer alan ve zamanına göre “aydın” bir din adamı olan Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, kadınların giyimlerine dikkat etmeleri ve kapalı giyinmeleri gerektiğini ve yalnızca kendi aralarında olmak koşuluyla, eğlence, konser ve konferans düzenlemelerinin uygun olduğunu düşünüyordu. Kadınların eğitim görmelerine karşı olmamakla beraber, yüksek eğitimin kadınlara gerekli olmadığını, Müslüman bir kadının iş hayatına girmesine gerek olmadığını düşünüyordu (Berkes, 2002: 444). Sadrazam Sait Halim Paşa, kadının özgür olmasının, toplumun devamlılığını tehlikeye düşürecek bir durum olduğunu ileri sürüyordu (Kurnaz, 1997: 93). İslamcılar, kadının toplumsal alandan tecridini, kadın ve erkek arasında istenmeyen bir dizi yakın ilişkinin yaratacağı cinsel patlamanın, aile kurumunu yıpratmasını önlemek için gerekli görüyorlardı (Kadıoğlu, 1998: 92). Ilımlı İslamcı diyebileceğimiz Mehmet Akif de İslamcılar arasında yer almaktadır. Mehmet Akif, kadınların eğitime taraftar olmakla beraber, ilerlemenin şartı olarak kadınların açılıp saçılması gerektiğini öne süren argümana karşı olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber, kadının toplum içinde ezilmesine ve horgörülmesine şiddetle karşı çıkarak, tek eşliliği de savunmuştur (Kurnaz, 1997: 92-96).

Diğer bir yanda da, kadın ile erkeğin, aile ve toplum hayatında eşit olması ve kadın sosyal ve iktisadi hayata çekmek gerektiğini, kadının aynı zamanda anne olarak milliyetçi nesillerin yetiştirilmesinde önemli bir unsur olduğunu kabul eden Türkçülük akımı bulunmaktaydı. Türkçülerin başında Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Mehmet Emin Yurdakul gelmektedir. Türkçüler Türk-İslam ve Avrupa sentezi yapmaya çalışıyorlardı. Onlara göre kadın, hem Avrupa'daki gibi sosyal hayata katılmalı, hem de Müslüman bir Türk kadını olarak kalabilmeliydi. Türkçülere göre, Türk kadınının kurtarılması için eski Türk gelenekleri örnek alınmalıydı. Zira, o dönemlerde kadın-erkek eşitliği mevcuttu ve feminizmin asıl beşiği Orta Asya idi. Eski Türk geleneklerinde kadının konumunun daha iyi olduğunu ileri süren başlıca Türkçü düşünür Ziya Gökalp idi. Ziya Gökalp'e göre Türk kadını, Arap, İran ve Bizans tesirlerinden arındırılıp, eski Türk geleneklerine dönülerek kurtarılmalıydı. Zira, o dönemde kadın ve erkek eşit haklara sahipti ve hem demokratik hem de feminist bir ortam mevcuttu. Geçmiş böyle olan bir toplumun geleceği de böyle bir eşitlik içinde olmalıydı. Ziya Gökalp'in Türk toplumunun gelecek tasavvuru, kadınların ekonomik, siyasî ve sosyal tüm alanlarda erkekle eşit haklara sahip olması gerektiği düşüncesinden oluşuyordu.

Türkçülerin önde gelen düşünürlerinden Halide Edip Adıvar'a göre Türk kadını, öncelikle bilgili, karakterli, milliyetçi ve vatansever olmalıdır. Türk kadını Müslümanlığıyla övünmeli ve aynı zamanda çağdaş olmalıdır. Sosyal, siyasal hak ve hürriyetlerini korumalı ve mücadeleci olmalıdır (Engün, 1980: 41- 55). Halide Edip de, kadının gelişimiyle toplumun gelişimini özdeş süreçler olarak görmektedir. Aynı şekilde Ahmet Ağaoğlu da toplumun ilerleyebilmesini kadının statüsüne bağlıyordu. 1901 yılında Kafkasya'da kaleme aldığı *"İslamîlikta Kadın"* adlı eserinde, toplumun kurtarılmasını iki koşula bağlıyordu: Kadın ve alfabenin düzeltilmesi (Kurnaz, 1997: 105).

Özetle, Türkçü aydınların kadın konusundaki görüşlerinde ortak olan nokta, kadının statüsünün ülkenin ilerlemesinin kaçınılmaz bir önkoşulu

olduğu argümanında yoğunlaşmaktadır. Bu düşünce, Cumhuriyet'in daha ilk yıllarında kadın konusunda yapılan reformların ardındaki düşüncenin de temelini oluşturmaktadır (Çaha, 1999: 96). Türkçüler, kadınların eşitliğinin, Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak meşrulaştırılabileceği yeni bir milliyetçi ahlâk kurmaya büyük özen göstermişlerdir. Halide Edip yazdığı romanlarla, "Cumhuriyet'in gerçek kızları"nın yaratımında da öncü bir rol oynamıştır (Kandiyoti, 1997:146).

Kadının konumu bu üç düşünce akımında Cumhuriyet'in ilanına dek tartışılan bir konu oldu. Kadın sorunları bu üç düşünce bağlamında tartışıldı. Batıcı, İslamcı ve Türkçü akımların savunucuları kadınları, öngördükleri toplumsal projelerin nesnesi olarak gördüler. Onlara göre, kadın kendi kaderini belirleyecek bir özne değil biçimlendirilecek bir nesneydi. Bu düşünce akımlarının hepsi kadınlara geleneksellik ile modernlik arasında denge kurmak gibi imkânsız bir misyon yüklüyorlardı (Kadioğlu, 1998: 92).

II. Meşrutiyet döneminde kadınlar açısından eğitim alanında büyük gelişmeler olmuştur. Bu dönemde, eğitilmiş kadınların hem aile hem de toplum içinde modernleştirici bir rol oynamaları bekleniyordu (Ahmad, 1999: 106). 1911'de kızlar için ilk kız idadileri (rüştîye denilen ortaokullardan sonra gelen okul) açılmıştır. 1913 yılında da kız idadileri liseye çevrilmiştir. 1914 yılına doğru, Darülfünun'da -İstanbul Üniversitesi'nde- kadınlar için serbest konferanslar düzenlenmiştir. Bu konferanslarda kadın haklarının öğretilmesi, evle ilgili bilgiler, tabiat, sağlık, tarih, pedagoji konuları işlenmiştir. Bu konferanslar bir yıl sürmüş ardından, 1914'te, nihayet, İnas Darül Fünûnu (Kadın Üniversitesi) açılmıştır. Okul, edebiyat, riyaziyat ve tabiiyat bölümlerine ayrılmıştır. İnas Darülfünûnu, liseler ve öğretmen okulları için kadın öğretmen yetiştiren bir okul durumundaydı. 1920'de Darülmuallimat-ı Aliye'den ayrılarak, öğretimi farklı saatlerde olmak üzere İstanbul Darülfünunu'na bağlanmıştır. Ancak, bir süre sonra kızlar erkeklerin bulunduğu sınıflara girerek onlarla birlikte ders almaya başlamışlardır. Darülfünun Divânı da 1921 tarihli kararıyla bu oldu bittiyi kabul etmiştir

(Celasin, 1946: 141, Taşkiran, 1973: 44- 45, Kurnaz, 1997: 80- 81). Fen ve Edebiyat şubelerinde böyle karma öğretim daha önceden başladığı gibi Hukuk Fakültesinde 1921-1922 ders yılından ve en son Tıp Fakültesi 1922-1923'ten itibaren doğrudan doğruya kız öğrenci kabulüne başlamışlardır. (Unat, 1964: 35- 36).

Okulda ilk yıl, edebiyat şubesine 8, riya zi yata 3, tabiiyata 10 öğrenci kayıt yaptırmıştır. İkinci yıl edebiyata 7, riya zi yata 3, tabiiyata 10. Üçüncü yıl edebiyata 7, riya zi yata 9, tabiiyata 18 öğrenci kayıt olmuştur. Kız Üniversitesi ilk mezunlarını 1917'de vermiş ve okula kaydolan kızların hepsi mezun olabilmışlerdir (Celasin, 1946: 141). Bu bölümlerden başka, 1917'de öğretim süresi bir yıl olan *Malî Ticaret İnas Şubesi*, *İnas Sanayi Nefisesi* (Güzel Sanatlar Okulu) açılırken, *Darülelhan*'a (Konservatuara) da kız öğrenciler alınmıştır (Taşkiran, 1973: 45). Ayrıca, kızlar için çok sayıda özel okul açılmıştır (Çaha, 1996: 103).

İlber Ortaylı'ya (1983: 207) göre, bu yıllarda Avrupa ve Kuzey Amerika'nın bazı Üniversitelerinde okulların tamamı veya bazı şubeleri kız öğrencilere kapalıydı, ders, seminer ve konferanslara katılan kız öğrenciler diploma imtihanına alınmıyordu. Ortaylı, batıdaki bu durum göz önüne alındığında, o yıllarda kadınların eğitimi açısından yapılanların ileri bir adım olduğunu öne sürmekte ancak, bu haktan yararlanabilen kadınların sayısının çok sınırlı olduğundan yakınmaktadır. Yalnızca büyük kentlerde yaşayan orta sınıfa mensup kadınlar bu haktan yararlanma imkânına sahiplerdi (Ahmad, 1999: 106)

1917 yılında kabul edilen *Hukuk-u Aile Kararnamesi*'yle, İslâm Hukuku ile olan bağlar tamamen koparılmasa da, poligamiyi sınırlandıran ve kadınlara da boşanma hakkını tanıyan, nişanlılığın hukukî bakımdan bir evlenme başlangıcı olabileceğini kabul eden, evliliğin resmileştirilmesini din adamının yetki alanından çıkarıp kanuna bağlayan, Osmanlı tarihinde ve İslam evreninde yazılı ilk aile hukuku kabul edilmiş oluyordu (Berkes, 2002: 460). Kurnaz'a (1997: 91) göre, bu kararname İslam Hukuku ile Batı Hukuku

arasında bocalayan bir karakter arz etmektedir. Bu tereddüt, Cumhuriyet döneminde de Batı yönünde bir tercih kullanılmasıyla ortadan kalkacaktır. Bu bakımdan bu kararname bir “geçiş merhalesi” olarak değerlendirilmelidir . (S.91) Bu kanun Suriye ve Ürdün’de 1953 yılına kadar yürürlükte kalmış, Lübnan, Ürdün, İsrail, Irak gibi ülkelerde yakın zamanlara kadar uygulanmıştır (Berkes, 2002, 461, Caporal, 1982: 82). Kadınları ilgilendiren diğer bir düzenleme, erkeğin lehine olan zina suçu ile ilgili 201. maddede yapılmıştır; buna göre kadın ve erkeğe aynı ceza öngörülmüştür (Caporal,1982:121).

II. Meşrutiyet kadın hakları konusunda, umulanı karşılamasa da kadınlar açısından yeni gelişmelere sahne olmuştur. Her şeyden önce, bu dönem Osmanlı Kadın Hareketlerinin ilk alevlenmeye başladığı dönem olmuştur. Tanzimat’la başlayan ‘batılılaşma’ sürecinde, Osmanlı aydınlarının açtığı kadınlarla ilgili tartışma ortamı, bu dönemde ilk feminist hareketlerin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. II. Meşrutiyet’in görece hürriyet ortamında, o güne dek görülmemiş feminist bir oluşum ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar sürmüş köklü ezilişlerine karşı tepkilerini dile getirmeye olanak veren bu özgürlük ortamında, kadınlar İstanbul, İzmir, Selânik gibi büyük kentlerde Osmanlı kadınının geleneksel statüsünü değiştirmeye yönelik geniş çaplı bir çalışma içine girmişlerdir. Kadın dernekleri kurmuşlar, yazarları kadın olan dergiler çıkarmışlardır (Tekeli, 1988: 307-335). Kadınları bu tür faaliyetleri ile resmî ideoloji ve söyleme karşı alternatif bir söylemin zeminini oluşturacak bir ortam meydana getirmişlerdir (Çaha, 1996: 99).

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, 1909 yılında çıkarılan Dernekler Kanunu ile artık kadınlar da dernekler kurabiliyorlardı. Kadınlar, çıkardıkları dergiler ve kurdukları dernekler ile birey olarak varolma çabasındaydılar. Serpil Çakır (1996: 145), Osmanlı Kadın Dernekleri üzerine kapsamlı incelemesinde, 1909- 1923 yılları arasında Kadın Derneklerini amaçlarına göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmasında Çakır kadın derneklerini amaçlarına göre sekiz gruba ayırmıştır. Bunlar: yardım, eğitim, kültür, ülke

sorunlarına çözüm arayıcı, ülke savunmasına yönelik, siyasal amaçlı dernekler ve siyasî partilerin kadın derneklerinden oluşmaktadır. Bu derneklere örnekler verilebilir:

Yardım Dernekleri : Kadınlar ilk kez yardım derneklerinde bir araya gelerek örgütlenmişlerdir. Bu derneklere 1898’de Selanik’te Emine Semiye’nin kurduğu “Osmanlı Kadınları Şevkat Cemiyet-i Hayriyesi” başlıca örnek olarak verilebilir.

Yardıma ötesinde kadının eğitime önem veren ve kadını çalışma hayatına katmaya yönelik faaliyetlerde bulunan dernekler: Selanik’te kurulmuş olan “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye”, bir yardımlaşma derneği olmasına karşın, eğitimi temel amaç olarak almıştır. 1913’te kurulan “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği” de savaş sonucu yoksul kalan kadınların sorunlarına çözüm arayıp eğitimi temel amaç olarak belirlemiştir. Eğitim sorunu yanında özellikle kimsesiz kadınlara meslek öğreten dernekler de vardır. Örneğin; Konya’daki “Şefkat Heyeti” kızlara dikiş öğretmektedir.

Kültür Amaçlı Dernekler: Her alanda özellikle kültürel açıdan kadınları bilgilendirmek için kurulmuşlardır. Halide Edip’in kurduğu Teali-i Nisvan Cemiyeti “Osmanlı Kadınlar Cemiyeti” bu derneklere örnektir.

Ülke Sorunlarına Çözümü Amaçlayan Kadın Dernekleri: “Malumat-ı Dahiliyye İstihak-ı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi”dir.

Siyasi Partilerin Kadın Dernekleri: İttihak ve Terakki Cemiyeti, kendi ideolojisi doğrultusunda kadın şubeleri ve dernekleri açmış, konferanslar düzenlemişti. Cemiyet tarafından kurulan bu derneklere “Teal-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”, “İttihak ve Terakki Kadınlar Şubesi” örnek olarak verilebilir.

Feminist Kadınlar Derneği: Meşrutiyet Dönemi içinde kadın dernekleri arasında feminist olarak tanımlayabileceğimiz belki de tek dernek “Kadınlar Dünyası” isimli yayın organı da olan “Osmanlı Müdafa-i Hukuk Nisvan

Cemiyeti” (Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği) dir.

Ülke Savunmasına Yönelik Dernekler: “Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti” (Fatma Aliye –1908 de kurmuştur.) ,”Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti”, “Müdafaa-i Milliye Hanımlar Heyeti”,”Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” örnek olarak verilebilir.

Siyasi Amaçlı Dernekler: 1921 yılında programına seçim hakkını alan “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti” dışında, doğrudan siyasi amaçlı bir parti de kurulmuştur. Bu, bağımsızlık savaşı sonrasında, 16 Haziran 1923 tarihinde kurulan *Kadın Halk Fırkası*’dır.

Yardım, eğitim ve kültürel faaliyet amaçlarıyla kurulan derneklerin faaliyetleri, para toplayarak, ihtiyacı olanlara dağıtmak, kadınların eğitimi için yeni okullar açmak, yoksul öğrencilere yardım etmek ve kadınları düzenlenen panel, seminer ve konferanslarla bilinçlendirmek şeklinde özetlenebilir. Ülke sorunlarını çözmeye yönelik olarak kurulan kadın derneklerinin temel amacı, son yıllarda iyice dışa bağımlı hale gelen Osmanlı ekonomisini, yerli malzeme üretimini yayarak ve yerli malı kullanımını teşvik ederek düzeltmekti (Çakır, 1996: 145). Çakır (1996: 139), bu dönemde, taşradaki şubeleri hariç, kadınların kurmuş olduğu yaklaşık kırk dernek saptamıştır.

Bu dönemde kurulan feminist dernekler, kadını kuşatan geleneklere, kısıtlamalara, başta poligami olmak üzere kadın-erkek eşitsizliğine, hukuksuzluğa ve eğitimsizliğe karşı çıkıyorlar, kadının hak ettiği yere ulaşması için çalışıyorlardı. Bu amaçla, kadınların yerel problemlerini gündeme getiriyorlardı ve kadınların erkeklerle eşit statüye kavuşmalarını temel hedef olarak belirlemişlerdi. Bunların yanında kadının ekonomik hayata katılımının sağlanması için gerekli düzenlemeleri talep ediyorlardı. Dönemin önde gelen feminist derneklerinden “Osmanlı Müdafaa-i Hukuku Nisvân Cemiyeti”nin, *Kadınlar Dünyası* adlı yayın organı, Serpil Çakır’ın bu dergiyi, tahlil eden çalışmasına bakılırsa, o dönemin koşullarında kadınlar için sorulabilecek soruların tümünü sormuştur (Tekeli, 1988: 312). II.

Meşrutiyetin yeni hükümeti olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de kendi ideolojisi doğrultusunda Kadın Şubeleri ve dernekleri açmış ve konferanslar düzenlemiştir. 1919'da kadınların kurdukları derneklerin sayısı 19'u bulmuştur.

Aslında, kadınların bu tip girişimlerde bulunmalarının ve kamusal hayata dernekler aracılığıyla bu denli katılmalarının temelinde 1912 Balkan Savaşının ve daha da önemlisi I. Dünya Savaşının, kadınları sosyal yaşama girmeye zorlayan etkileri vardı. Balkan Savaşı, dönemin eğitilmiş kadınlarını sosyal hizmet anlayışıyla derneklere yöneltirken, Birinci Dünya Savaşı kadınları çalışma hayatına sürüklemiştir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı sırasında hükümet, kadınların zorunlu emeğine başvurmuştur. 1915 yılında Osmanlı Ticaret Bakanlığı'nda kadınlar için bir nevi mecburî hizmet kanunu çıkarılmıştır (Taşcıoğlu, 1958:45). Cepheye giden erkeklerin geride bıraktıkları özellikle savaş endüstrisindeki işlerin yapılması için "Kadın Taburları" kurulmuştur. Kadınlar, harbe giden erkeklerden boşalan bazı devlet dairelerine memur olmuşlardır. Postane ve telgrafhanelere, hastabakıcı olarak hastanelere, işçi olarak sanayiye ve orduya kadınlar alınmıştır. Ancak, kadınların lehine olan bu gelişme şimdiye kadar olan gelişmeler gibi yalnızca kentli kadınları değil bütün Anadolu'yu etkilemiş, bütün kadınlar savaş için seferber edilmiştir (Caporal, 1982:139, Ahmad, 1999: 106).

Kadınlar boşalan memuriyetlerde çalışmanın yanında tarımda ve el sanatlarında da çalışıyorlardı. Adana, Urfa Çorap Fabrikasında kadın işçi sayısı giderek artmıştır, yalnız Urfa'da, çorap makinelerinde 1000 kadın işçi çalışmaktadır. İzmir, Sivas, Ankara ve Konya'da 1280 halı tezgahında 4780 kadın çalışıyordu, Aydın'da 3600 tezgahta 11000, Kütahya, Eskişehir ve Karahisar'da 970 tezgahta 1550 kadın işçi vardı. Diyarbakır'da da 1907'den beri çalışan 3000 tezgahtan 1000'inde kadınlar çalışmaktaydı (Taşcıoğlu, 1958:45). Ayrıca, kadınlar İstanbul Hereke'ye gelip burada kendilerine yapılan yatakhanelerde yatıp çalışmaktaydı. Meşrutiyetten önce de kadınlar

sanayi sektöründe çalışmışlardır, ancak, Meşrutiyetle birlikte sanayi sektöründe çalışan kadın işçi sayısı artmıştır. Şefika Kurnaz'ın (1997: 137-147) incelemesine göre, kadınlar daha çok gıda sanayii, kereste imalatı, sigara sanayii, sabun sanayii, matbaacılık ve kimyasal ürünler sanayii gibi alanlarda istihdam edilmişlerdir. 1908 yılında Osmanlı'nın bazı büyük kentlerinde ortaya çıkan sanayi işgücünün %30'unu kadınlar oluşturuyorlardı (Güzel, 1985: 870).

Kadınlara iş bulma konusunda, *İslam Kadınları Çalıştırma Derneği*'nin de İstanbul'da faaliyetleri olmuştur. Cemiyet kadınlara iplik, dikiş kursları vermiş ve özel ve resmi kuruluşlarla anlaşma yaparak kadın işçileri buralara yerleştirmiştir. Örneğin, cemiyet tarafından Eyüp Elbise İmalathanesi'ne 1592, Defterdar Dokuma Fabrikası'na 1440 işçi gönderilmiştir. Ayrıca, cemiyet aracılığıyla ordu için 1. Kadın İşçi Taburu oluşturulmuştur. Bu dönemde, memur ve işçi hanımlardan başka, esnaf ve tüccar hanımlar da görülmeye başlamıştı. İstanbul'da kadın berberler çoğalmıştır. Kadın Tüccarlar Pazarı' da açılmıştır (Kurnaz, 1997: 143-145).

Yabancı firmalar da, kadınların kamusal alana açılması için teşvik edici politikalar uygulamışlardır. Güzel (1985: 870) 1910 yılında sadece Sivas'ta ve kazalarında, yabancılara ait 10 bin tane dokuma tezgahı bulunduğunu ileri sürmektedir. 1913 yılında sadece İngiliz "Arriental Carpet Ltd. Şirketi" Anadolu'da 60 bin kadar kadın çalıştırıyordu. Ancak, ücret konusunda kadınlar ve erkekler arasında büyük bir eşitsizlik sözkonusuydu. Erkekler kadınlara oranla üç kat hatta bazen altı kat daha fazla ücret alıyorlardı (Kurnaz, 1997: 142). Düşük ücret politikaları, kadınların çok sayıda grev yapmasına sebep olmuştur. Örneğin; 24 Haziran 1908 ile 31 Ekim 1908 tarihleri arasında İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut, Konya ve Adana'da yaklaşık 40 grev kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir (Çaha, 1996:103).

II. Meşrutiyet döneminde Kadınların basın faaliyetleri de artmıştır. Kurnaz'ın saptamasına göre, Meşrutiyet döneminde 27 civarında Kadın

Gazete ve Dergisi çıkarılmaktaydı.⁵ Tanzimat döneminde çıkan 13 yayından sadece 2'sini hanımlar çıkarırken, bu dönemde tespit edilen 22 yayından 4'ünü hanımlar çıkarmakta ve ayrıca erkeklerin çıkardığı yayınların 4'ünde de kadınlar müdür veya başyazar olarak görev yapmaktaydılar. 1908'de kadınlar için çıkarılan “*Mahasin*” Dergisi Selanik'te, 1908'de “*Kadın*” adlı dergi ve 1913'ten itibaren *Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan* yayın organı olarak çıkmaya başlayan “*Kadınlar Dünyası*” bu yayınların belli başlılarıydı. Hepsinin ortak hedefleri kadınlar ile erkekleri eşit statüye ulaştırmaktı. Bu amaçla yer yer çok sert, asabî ve hak arayan üsluplarla; kadınların eğitim hakkı, sokağa rahatça çıkabilmeleri, sokaklarda karşılaştıkları güçlükler, tiyatro, bahçe gibi eğlence yerlerine gidebilmeleri, çalışma hayatına katılabilmeleri ve kadının kıyafetlerinin düzenlenmesi gibi konulara yer vermişlerdir. Bunların yanında ev hanımlarına hitabeden ve moda içerikli dergiler de bulunmaktaydı (Taşkıran, 1973: 50-52).

Kadınlar aynı zamanda, 1918-1923 arasında süren kurtuluş savaşının da önemli bir parçası olmuşlardır. I. Dünya Savaşından yeni çıkan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletlerinin giriştiği işgal hareketlerine gerekli tepkiyi gösterecek durumda değildi. Ancak, Türk Milleti bu vahim durum karşısında teşkilatlanarak Millî Mücadeleyi başlatmıştı. Kadınlar da bu mücadelede saflarını tutmuşlardı. Halide Edip, Türk Ocağı'nda 1918'de kurulan “Hars ve İlim Heyeti'nin üyesiydi. Sabiha Zekeriya, *Büyük Mecmua*'da feminizmi savunuyordu. Darülfünun mezunu genç kadınlar ve Aliye Esad, Asri Kadın Cemiyetini kurarak *Genç Kadın* dergisini yayımlıyordu. Cemiyetin amacı, “Kadınların bedenlen fikren terbiyesine çalışarak içtimaen mevkiini yükseltmektir.” Cemiyetin Genel Sekreteri Aliye Esad, “*Memleketimizin buhranlı, milletin bu alil günlerinde onu seven ve düşünen kızları la-kayd kalamazdı*” diyordu: “Asırların manasız taassubu bizi pek haksızca susturmuş, senelerin lüzumsuz ve mantıksız muhafazakarlığı kadınlığı pek ağır yaralamıştı” (Zihnioğlu, 2001: 84).

⁵Kurnaz bu dergilerden 22'si hakkında bilgi toplayabilmiş ve her birini tek tek incelemiştir Bu yayınlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şefika Kurnaz: a.g.e., s.123-134.

Şefika Kurnaz (1997: 150), bu dönemdeki kadın faaliyetlerini şu şekilde gruplandırmıştır: İşgal bölgesinde maruz kaldıkları tecavüz ve taarruzlar sebebiyle erkekleri göreve çağıran mazlum kadınlar; eline silah alarak bizzat savaşa katılanlar ve cephe gerisinde hizmet verenler (Yaralıya bakanlar, askere gıda ve giyim temin edenler); geniş kitleleri uyandırmak için dernek ve basın faaliyetine katılanlar; ayrıca faaliyete moda diye bakanlar ve bu yüzden katılanlar (İstanbul Sosyete hanımları bunlar içindedir.) Türk kadınları, bu dönemde çok sayıda millî mücadele mitinginde aktif rol almışlar, geniş kitleler önünde kürsüye çıkarak konuşmalar yapmışlardır. Türk topraklarının içine düştüğü durumdan kurtarılması için memleketin her tarafında yabancı işgaline karşı protesto mitingleri başlamış ve bu mitingler önce İzmir sonra da İstanbul ve diğer bölgelerin işgalini protesto maksadıyla yapılmıştı. Böylece hem padişaha, hem itilaf devletlerine hem de dünyaya seslenmek istiyorlardı. Amaç vatanın kurtarılması idi, kadınlar konuşmaları ile halka cesaret ve heyecan veriyor ve onları bu kötü kaderlerine karşı mücadeleye çağırıyorlardı. Bu faaliyetlerde Halide Edip, Şükufe Nihal, Nakiye (Elgün), Münevver Saime, Meliha, Sabahat ve Naciye hanımlar da yerlerini aldılar. Kadınların cesur konuşmalarının çoğu basında sansür edilmiş, haklarında tutuklama emri verilmişti.⁶ 1918'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgaline karşı düzenlenen Sultanahmet Mitinginde, ulusal direniş hareketinde kadınların da erkeklerin yanında saf tutmalarını isteyen Halide Edip, bu konuda önemli bir kamu oyu oluşturmuştur (Unat,1998: 326).

Kadınlar vatanın kurtuluşu için basında da faaliyet göstermişlerdir. Bu dönem basınında kadın yazarların en çok dikkat çekenleri, Halide Edip ve Müfide Ferit'tir. Hakimiyet-i Milliye ve İrade-i Milliye gazetelerinde yazmışlardır. Halide Edip, Milli Mücadeleyi tanıtarak halkı cesaretlendiren eserler kaleme almıştır. *Dağa Çıkan Kurt, Ateşten Gömlek, İzmir'den Bursa'ya* bunlar arasındadır.

⁶ Bu dönemdeki mitingler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arıburnu: Milli Mücadele İstanbul Mitingleri, Ankara,1975.

Kadınlar Milli Mücadeleye katılımlarını çeşitli dernek faaliyetleriyle gerçekleştiriyorlardı. Kadınlar, yardım toplama, geniş kitleleri yardıma çağırma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu dönemde Asri Kadınlar Cemiyeti ile Hilal-i Ahmer Kadın Kolları, özellikle askere giyecek temininde ve ordunun sağlık hizmetlerinde çalışmışlardır. Türk Ocakları ve Muallimler Cemiyetinde çalışan hanımlar da mücadeleye büyük katkılarda bulunmuşlardır. (Cunbur, 1983: 33). Fakat, bu dönemin en önemli Cemiyeti, *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*'dir. 5 Kasım 1919'da Sivas'ta kurulan bu Cemiyetin daha sonra birçok diğer ilde de şubeleri açılmıştır. Ancak, bu cemiyet kurulmadan önce, İzmir'in işgaline karşı çıkan bir bildiri yayınlayan "İslam Kadınları Cemiyeti", milli mücadele döneminde, Yunan işgaline tepki gösteren Kadın Cemiyetleri arasında yer almıştır (Kaplan, 1998: 84). Anadolu Kadınları Müdafa-i Vatan Cemiyeti'nin faaliyetleri özetle şöyledir: Kadınlar arasında toplantılar düzenlemek; padişaha, hükümete, İçişleri Bakanı'na telgraflar çekmek; İtilaf Devletlerine protesto telgrafları göndermek; Osmanlı basınına protesto telgrafları, Osmanlı Ayan ve Mebusan Meclislerine gönderilen telgraflar, yardım faaliyetleri.⁷ Bunlardan başka, bu dönemde, erkeklerle birlikte cephede bilfiil savaşa katılan kahraman kadınlar da bulunmaktadır. Geri hizmetinde cepheye cephane taşımada köylü kadınlar da seferber olmuşlardır. Bu da onların katkısının büyüklüğünü göstermektedir (Taşkiran, 1973: 78-82).

Türkiye'de 1918-1923 yılları, devlet yapısından başlayarak sosyal, politik ve kültürel alanda önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı hanedanının ve II. Meşrutiyette etkin olan İttihat ve Terakki İktidarının sona erdiği, Anadolu'da ve İstanbul'da işgale karşı direnişin örgütlendiği, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerince yürütülen ulusal mücadelelerin kazanıldığı, TBMM hükümetinin güç kazanarak siyasî iktidar odağı hâline geldiği, eski iktidarın merkezi olan İstanbul ile yeni TBMM hükümetinin merkezi Ankara arasında siyasî odak çatışması ve çelişkilerin yaşandığı,

⁷ Bu dernekler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Leyla Kaplan: Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Kadın, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1999.

sürekli değişebilen konum alışlara şahit olunan özel bir siyasî dönemdir. (Zihnioğlu, 2001: 84). Bu dönemde de, Türk kadını nosyonu, aydın çevrelerde tartışılıyor. “Türk kadını nasıl olmalıdır?” Sorusuna yanıt aranıyordu. Türk kadını dergisi yayımlanıyor, gazete ve dergilerde “kadınlık şüunu” sayfaları açılıyor, eli kalem tutan herkes kadınlık üzerine yazıyordu. 1920’de Ankara’da kurulan Meclis, II. Meşrutiyet döneminde kadın sorunu tartışmalarına katılan aydın çevrelerin bir devamı niteliğindeydi (Tekeli, 1982: 205).

Kadınların Kurtuluş Savaşı sırasında yapmış oldukları fedakârca katkılar, onlara hiçbir siyasal kazanım sağlamamıştır. Oy verme ya da parlamentoya seçilme hakları inkâr edilmiştir. Bu durum “çağdaş” batıdaki uygulama ile karşılaştırıldığında çok kötü görülmeyebilir. Ancak, yeni ulusun yaratılmasına böylesine hayatî bir katkıda bulunan bir grup yurttaşın hakları inkâr edilmemeliydi (Ahmad, 1999: 107). Birinci Dünya Savaşının ve ardından Kurtuluş Savaşının yerleşik kuralları alt üst edencesine toplumsal ve politik yaşama çektiği kadınlarda belirli bir ideolojik bilinçlenmenin başladığını söylemek yanıltıcı olmaz. Artık kadınlar yalnız kendi sorunlarını değil, toplum sorunlarını da tartışacak bir bilinç düzeyine gelmişlerdir. Ancak, toplum, onlara, hâlâ eşit insanlar gözüyle bakmak niyetinde değildi. (Tekeli, 1982: 205). Bunu en iyi mecliste kadınlarla ilgili tartışmalar incelendiğinde görebiliriz. Nitekim, Yaprak Zihnioğlu’nun (2001: 121) da belirttiği gibi, mecliste kadın konusunda yapılan tartışmalar, TBMM’ye ve topluma hâkim olan cinsiyetçi yargıların göstergesi niteliğindedir.

Bu dönemde TBMM’de, başını Mustafa Kemal’in çektiği ve eski rejime son vermeyi amaçlayan devrimci bir azınlık olan Birinci Grup ile Mustafa Kemal’i destekleyen fakat rejim sorunu konusunda tutucu olan “dinci” ve “hilafetçi” bir çoğunluk olan İkinci Grup mevcuttur.⁸ Meclisin kuruluşunun ilk yıllarında kadın konusu, bu iki grup arasındaki görüş ayrılıkları sonucunda meclis içerisinde şiddetli tartışmalara sebep oluyordu. 1921 yılında TBMM’nin

⁸ Meclis içinde bu iki grubun oluşumu için bkz. Mete Tunçay: T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Cem yayınevi, İstanbul:1999.

21. toplantısında frengi ile mücadele konusu görüşülürken, kadınların muayenesi söz konusu olunca, meclis ilginç tartışmalara sahne olmuştur. Yine aynı yıl TBMM'nin 28. toplantısında Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver hakkında verilen gensoru görüşülürken, Milli Eğitim Bakanı'nın kadın ve erkek öğretmenlerin bir arada olduğu bir kongre düzenlemesi eleştirilmiş ve bu konu verilen gensorunun ana konusundan daha çok tartışılmış, sonunda bakan istifa etmiştir.⁹ Her iki tartışma da o dönemde meclis içerisindeki farklı görüşleri yansıtmaları bakımından önemlidir. I. BMM'nin 1923'teki 17. toplantısında seçim yasasında değişiklikler öngörülüyordu. TBMM'nin oturumunda seçim yasasının bazı maddelerinde değişiklik öngören "İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatının Bazı Mevaddini Muaddil Kanun" müzakereye açıldı. Kanunun 2. maddesine göre 18 yaşını geçen her erkek seçme hakkına sahipti. Bu yasa tasarısı Seçim yasasındaki "her 50 bin erkek" için bir mebusun seçilmesi yerine, "her 20 bin erkek için bir mebus" seçilmesini öneriyordu. Böylece kanun tasarısı aynen Meşrutiyet devrinde olduğu gibi sanki ülkede hiç kadın yokmuş gibi yalnızca erkek vatandaşlar üzerinden değerlendirilmiş ve düzenlenmiştir. Kanunun müzakeresi sırasında kadınların da seçme ve seçilme hakkına sahip olması gerektiğini ve kadın haklarını savunan Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in kadınların lehine olan konuşmaları gürültü ve patırtılarla kesilmiştir. Tartışma esnasında "gerici" düşüncenin başını çeken Hüseyin Avni Bey'e göre bu değişikliğin gerekçelerinden biri kadınların oy kullanmak için henüz yeterince olgunlaşmadığıydı. O, koşullar gerçekleşene değin kadın nüfusun aile reisi erkeklerce temsil edileceğini düşünüyordu.¹⁰ Oysa, aynı Meclis'te, 1921 yılında 13 Eylül'de, Milli Savunma Bakanı Refet Paşa, kazanılan zaferi resmi olarak meclise bildirirken, bu zaferin asıl, kağıt arabası ile koşan, yavrusunu kucağında taşıyan köylü kadının zaferi olduğunu söylüyordu (Taşkiran, 1973: 97- 99).

⁹ Meclis içerisindeki tartışmalar için bkz. Tezer Taşkiran: Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık Basımevi, Ankara:1973, s. 91-96 ve Zehra Odyakmaz: "Anayasalarımızda Kadın Hakları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 5, Sayı 14, Mart 1989, s.455-466.

¹⁰ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Taşkiran: a.g.e., s. 96-100.

Görüldüğü gibi, savaşın bütün yükünü erkeklerle paylaşan, toplumsal ve ekonomik yaşama aniden çekilen kadınlar zafer kazanılır kazanılmaz “ait oldukları yere”, bugün “özel alan” olarak adlandırılan evlerine gönderilmişlerdir (Tekeli, 1988: 313). II. Meclis’in faaliyetlerine başladığı dönemin, “devrimci” grubun iktidara ağırlığını koyduğu bir dönem olduğu göz önünde bulundurulursa bu dönemden itibaren kadınlarla ilgili konuların eskiye göre daha ılımlı bir nitelik kazandığı, kadınlara seçme ve seçilme hakkını talep eden seslerin sert tepkilerle karşılaşmadığı görülür. Ancak, yine de, kadınlara bu hakkın verilmesi için, daha beklenilmesi gerektiği ileri sürülerek, bu talepler reddedilmekteydi. 1924 Anayasası’nın 10. Maddesi “Otuz yaşını dolduran her Türk seçimlere girebilir” meclis’te görüşülürken Recep Peker, “her Türk” sözünün kadınları da kapsamı gerektiğini ileri sürdü ise de tutucu muhalefetin tepkisi ile karşılaşmıştır. Görüşmeler sonunda, madde “her Türk” yerine “Otuz yaşını dolduran her erkek Türk seçimlere girebilir” şeklini almıştır (Taşkiran, 1973: 100-103).

1.3. Kadınların Oy Hakkı Mücadeleleri

Bugün onca tarihsel gerçekliğe rağmen hâlâ varlığını sürdüren bir görüşe göre, kadınların oy hakkı, onlardan bu yönde hiçbir talep gelmeksizin, tepeden inme bir şekilde verilmiştir. Bu düşünce, yeni kurulan Cumhuriyet’in, o yıllarda, ülke içerisinde yükselen feminist bir olgunun varlığına rağmen, kadınların hak taleplerini bastırarak, kadın hakları konusundaki kazanımları feministlerin çabalarına değil, “ulu önder”e mal etmiş olmasının ve bu yönde “kadınlara haklarını biz verdik” söylemini yerleştirmesinin (Zihnioğlu, 2003:21) bir ürünüdür. Oysa, yukarıdaki incelemelerde de görüldüğü gibi, Türkiye’de feminizmin tarihçesi, ulusçuluk akımının tarihçesi ile eşzamanlı olarak gelişmiştir (Berktaş, 1998:1). Osmanlı

feminizminin tarihsel kökleri modernleşme ve çağdaşlaşma hareketlerinin başladığı 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Türk modernleşmesinin başlangıç yıllarında, dönemin önde gelen erkek seçkinlerinden oluşan reform yanlıları, Batı'daki kadın hareketlerinden etkilenmiş ve 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, reform hareketleri içerisinde en çok tartışılan konu, “kadın meselesi” olmuştu (Kadioğlu, 1998: 91).

Kadınlara verilen oy hakkının kadınlardan bu yönde herhangi bir talep gelmeden verilmiş olduğu argümanı, tarihsel gerçeklikle uyuşmamaktadır. Kadın meselesinin erkek seçkinlerce tartışılmasının ardından, kadınlarda feminist bilincin uyanması ve nihayet II. Meşrutiyet döneminden itibaren örgütlenip bir güç odağı haline gelerek, çeşitli dernekler, basında dergi ve gazeteler kurarak, kitleler önünde mitinglerde konuşarak siyasal olarak varlıklarını zaten göstermişlerdi. II. Meşrutiyet'ten beri, Batı'daki hemcinsleri kadar güçlü/sert bir şekilde dile getirmeseler de, kadınlar, oy hakkı taleplerini, Cumhuriyet'in kurulmasının ardından da dernekler aracılığıyla duyurmaya çalışmışlardır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu bir parti haline getirme (CHF'ye dönüşme) girişimleri henüz başlamışken, Müdafaa-i Vatan Cemiyetlerinde önemli roller oynayan kadınlar, Darülfünunda bir kadın şurası toplayarak, siyasi teşkilatlanma fikrini savunmuşlar ve Nezihe Muhiddin Hanım Başkanlığında 15 Haziran 1923'te “Kadınlar Halk Fırkası” adıyla bir siyasî teşkilat kurmuşlardır. Nezihe Muhiddin öncülüğünde kurulan Kadınlar Halk Fırkası'nın Kurucuları: İkinci Başkanı Nimet Rumeyde, Genel Sekreteri Şukufe Nihal, Sayman Latife Bekir, Muhasebeci Seniyye İzzeddin, Sekreter Muhsine Salih, Veznedar (Matlube Öner Nesime İbrahim, Tuğrul Bedri, Zeliha Ziya ve Faize Emrullah da kurucu üyelerdi. (Toprak,1988:31).

Fırka temelde sosyal, ekonomik ve politik alanda kadın hakları için mücadele etmeyi hedef olarak seçmişti.¹¹ Fırkanın genel sekreteri ve yazar/şair Şukufe Nihal, KHF'nin programının “*kadının içtima-i, iktisadi ve*

¹¹ Kadınlar Halk Fırkası nizamnamesi için bkz. Yaprak Zihnioğlu: Kadınsız İnkılap, Metis Yayınları, İstanbul: 2003, s. 132-135. (27 maddeden oluşan KHF nizamnamesinin asıl metnine ulaşamadığı için 10 madde sıralanıyor).

bilahare siyasi sahalarda haklarını, inkişaflarını temin etmek" ¹² olduğunu açıklamıştır. Ayrıca, Fırkanın kuruluşundan bir gün sonra *İleri* Gazetesi'nde yayımlanan röportajında Nezihe Muhittin de KHF'nin kuruluşundaki siyasî hedefi ortaya koymuştur (Zihnioğlu, 2001:127-128). KHF kurucularının göz önüne aldıkları ve sık sık belirttikleri husus, kadın haklarının "tedrici" olarak kazanılacağı idi. Bu bir zaman meselesiydi. Kadınlar kendilerini siyasî, toplumsal, iktisadî alanda kanıtladıkça bu hak talep edilecekti. İkinci olarak, kurucular kadın haklarının büyük bir dönüşüm olduğunu göz önüne alarak "yalnızca siyasetle uğraşmayacaklarını" kadınlara ait içtimai meselelerde de etkin olacaklarını vurguluyorlardı. Ayrıca, KHF Bildirgesinde de, KHF'nin kadınların siyasal haklarına en kısa yoldan ulaşması için çalışacağı öngörülüyordu. KHF'nin faaliyetlerini ayrıntılarıyla inceleyen Yaprak Zihnioğlu'na (2003:136) göre, KHF Kurucuları, TKB grubu ve Nezihe Muhiddin'in 1923-1927 yılları arasındaki etkinliklerin odak noktasını siyasal haklar talebi oluşturacaktır. Fakat, tüzüğü çok sert bulunan Kadınlar Halk Fırkası'na resmî izin verilmediği 1924 yılının ilk günlerinde öğrenilmiştir. Ocak sonu ve Şubat ayı başında KHF kurucu heyeti sekiz aylık bir beklemeden sonra Kuruluş izni alamayınca 7 Şubat 1924'te "Kadın Birliği" adı altında bir dernek kurmuşlardır.¹³ Bu derneğin nizamnamesi kurucu heyet¹⁴ tarafından KHF'nin nizamnamesine göre daha ılımlı hale getirilmiş ve bütünüyle değiştirilmiştir. Kadınlar Birliği 1924'te kurulduğunda zamanın özel koşulları nedeniyle kuruluşuna karşı çıkabilecek engelleri önleyebilmek için, siyasal nitelikli tüm maddeleri tüzüğünden çıkarmaya karar vermiştir. Heyet bu defa izin alabilmek için özellikle göze batan "hak, hukuk" taleplerini geri çekmiştir. Bununla da kalmayıp birliğin siyasetle ilgisi olmadığı ibaresi bir madde olarak nizamnameye eklenmiştir. Nizamnamedeki, kadınların "hukuk-i

¹² Şukûfe Nihal, "Fırkanızın Mefkûresi", Sûs, Sayı 3, 30 Haziran 1339 (1923), 3-4, aktaran Zihnioğlu: a.g.e., s.135.

¹³ Bu derneğin adı daha sonra Türk Kadınlar Birliği olacaktır.

¹⁴ Nezihe Muhittin başkanlığında kurulan Kadın Birliği'nin kurucuları arasında Aliye Esad, Güzide Osman, Sabiha Zekeriya Sertel, Halet Şükri, Latife Bekir, Şaziye Afif, İffet İhsan, Nimet Rumeyde Hanım ve Doktor Fethi Bey. (Şükriye Nihal kurucu heyette adı görünmese de birliğin aktif üyesiydi bkz. Yaprak Zihnioğlu: a.g.e., s.152.

siyasiyye”sinin alınmasına ilişkin ünlü 2. maddeyi¹⁵ kaldırıp yerine “Kadınlığı düşünsel ve toplumsal alanlarda yükselterek çağdaş ve gelişmiş bir yere eriştirmek” amacı geçirilmiştir. Kurucu heyet, yeni cemiyetin nizamnamesini mümkün olduğu kadar iktidarın kabulleneceği maddelerden oluşturmuş, böylelikle resmen kurulmasını sağlamışlardır.

Ancak, bu maddenin kaldırılmış olması Nezihe Muhiddin ve kurucu üyelerin siyasal haklar hedeflerinden vazgeçmiş oldukları anlamına gelmemelidir. Nitekim, Nezihe Muhiddin şöyle diyordu:

“Kahvehane köşelerinde miskinane esrar çeken birine verilen bu hak kendini müdrik, tahsili mükemmel bir kadından esirgenebilir mi?”¹⁶

Türk Kadınlar Birliği’nin oy hakkı yönündeki hamlelerinin yanında, Türk Ocakları’nda toplanan kadınlar da bu harekete katılmışlar, düzenledikleri seminer ve konferanslarla bu yöndeki taleplerini dile getirmişlerdir. Trabzon Türk Ocağı’nda düzenlenen bir konferansta Ocak üyesi Süreyya Hulûsi kadınların iktisadî ve sosyal hayattaki yerinin öneminden bahsettikten sonra kadınların siyasî hakları konusunda şunları söylemiştir:

“ Türk kadını tarihte siyasal rol oynamıştır. Kadın kendi benliğini idrak eder, iktisadî sahada etki sahibi olursa, neden memleket işlerinde geri kalsın? Herkes ondan vatan dersi alır da niçin o, vatanın idaresi ve mukadderatı söz konusu olduğu zaman, ihmal edilmiş bir durumda bırakılır?” (Taşkiran, 1973: 123).

Türk Kadınlar Birliği 1927 seçimleri öncesinde tüzüğünü değiştirerek oy hakkı için mücadele konusunda daha sert maddeler içeren bir tüzük

¹⁵ 2.madde; kadınların siyasî hukukunu almak üzere, Türk kadınının memleketin siyasi, toplumsal ve iktisadi yaşamında varlığını kanıtlaması gerektiğini ifade ediyordu.

¹⁶ Nezihe Muhiddin, “Kadın Yolunun Şiari”, Kadın yolu, no:1 (16 Temmuz 1924, aktaran Serpil Çakır: “Osmanlı Kadın Dernekleri”, Toplum ve Bilim, 1991, Sayı:52, (Bahar), s. 153.

hazırlamak amacıyla Mart 1927’de İstanbul’da bir kongre düzenlemiş ve gelecek yerel seçimlere katılmak için girişimde bulunmaya karar verilmiştir. Birlik böylece kendine yeni bir yön belirlemiş oluyordu ama tüzük değişikliği İstanbul valisi tarafından reddedilmişti. Kadınların görevinin esas olarak çocuk doğurmak ve yetiştirmek olduğunu ileri süren vali, onların ne siyasal haklara sahip olmalarını ne de kamu görevinden bulunmalarını uygun buluyordu. Birlik üyeleri bu duruma tepki verince, hükümetin talebi üzerine, vali tüzüğü onaylamıştır. Aynı yıl yapılacak olan yerel seçimler, birlik üyelerinin seçimlere katılma taleplerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Dernek başkanı Nezihe Muhittin şöyle diyordu:

“Devrimleri doğuran çabalar ve savaşımdır. Biz de seçimden seçime her yurttaş gibi haklarımızı alacağımız güne değin savaşımayı sürdüreceğiz. Yasalar, er geç toplumsal yaşamın gereklerine uymak zorundadır.” (Caporal. 2000:59, Çakır, 1991:154).

Kongreden sonra ortak bir bildiri hazırlayan dernek üyesi kadınlar, bunu meclise göndermişlerdir. Bu bildiride erkekler ile eşit oy hakkına sahip olmak ve 1927 seçimlerinde oy kullanmak istediklerini ifade etmişlerdir. Ancak, kadınların bu isteklerini meclis kabul etmemiştir.

Birlik üyelerinin bu çıkışı, hükümet ve o zamanın basını tarafından eleştirilmiş ve aşırı bulunmuştur. Birlik üyelerinin, CHF’den bir kadın mebus adayı göstermek niyetinde olması eleştirilmiş, bunun vakitsiz bir girişim olduğu öne sürülmüştür. CHF müfettişlerinden İbrahim Tâli Bey şöyle demiştir: *“kadınların seçime katılmaları meselesi henüz olgunlaşmamış bir meseledir”* (Bozkır,2000:22). Cumhuriyet gazetesinde de şöyle bir yorum yer almıştır:

“ Bizim fikrimize göre, Kadınlar Birliği siyasî cereyanlara kendilerini kaptırmakta bu kadar acele edecek yerde, kadınlık alanında vücuda getirecekleri inkılâp sayesinde

*memleketimizde feminizm cereyanlarını kuvvetlendirmiş olurlarsa, maksatlarına dahi tabî yoldan nail olmuş olurlardı”.*¹⁷

Nezihe Muhittin, başlangıçta kadın adaylarla seçime katılma girişiminde bulunmuş, ancak, kadınların seçilmesine yönelik yeterli kamuoyu desteği olmadığını görünce, bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Başlangıçta Birliğin siyasi hak talebini içeren tüzük değişikliğini destekleyen hükümet, kadınların seçime katılması düşüncesine aynı desteği vermemiştir.

Hükümetin, kadınların siyasi hakları için zamanın henüz erken olduğu yönündeki bakış açısı, Türk Kadın Yolu dergisinin ilk sayısına Mahmut Esat Bozkurt’un verdiği demeçle de gözler önüne serilmiş, kadınların haklarının aşamalı olarak elde edilmesinin hükümetçe uygun görüldüğü daha 1925’te ortaya konmuştur (Üstel,1990: 72).

Ayrıca, Kadınlar Birliği’nin bu çıkışı, Meclis içerisinde kadınların siyasi haklarının bir gündem maddesi olmasına ve tartışılmasına neden olması bakımından da önemlidir. Kadınların siyasi hakları meselesi 21 Haziran 1927’de BMM’de Askerî Mükellefiyet Kanunu görüşülürken, mecliste yeniden bir gündem maddesi hâline gelmiştir. Giresun milletvekili Hakkı Tarık Us, Milli Savunma Bakanı Recep Peker ve Menteşe milletvekili Yunus Nadi Bey bu konuda söz alan üç milletvekilidir. Her üç milletvekili de kadınların siyasi haklarının onların doğal hakkı olduğu konusunda birleşmektedirler, ancak, Recep Peker’in şu sözü tartışma yaratmıştır: “Madem ki kadınlar Türk Vatanı ve mukadderatı ile meşgul olmak istiyorlar o hâlde bu meşguliyetin en şerefli cephesi olan askerî vazifeye de katılsınlar”¹⁸. Bu tartışmalarda kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkının tabî bir hak olduğu kabul edilmekle beraber her üç konuşmacı da Türk Kadınlar Birliği’nin milletvekili seçmek ve seçilmek yolunda izlediği yöntemlerin zamansız ve doğru olmadığını ileri sürmüşlerdir (Taşkiran, 1973:125-127).

¹⁷ 17 Haziran 1927 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, aktaran Tezer Taşkiran: a.g.e., s. 124.

¹⁸ Meclisteki tartışmalar için bkz. Tezer Taşkiran: a.g.e., s. 125-129 ve ve Zehra Odyakmaz: a.g.e., s.455-466.

Hükümetin ve kamuoyunun tepkisi karşısında 1927 seçimlerine katılamayacaklarını anlayan Türk Kadınlar Birliği üyeleri, siyasal sürece katılımı farklı yollardan sağlamaya çalışmıştır. Birlik adına feminist erkeklerden bir aday gösterme yolunu denemiştir. Bu yöndeki çalışmalar basında önemli yer tutmuştur. Birlik üyeleri İstanbul Valiliği Hukuk İşleri Müdürü Kenan Bey'in kişiliğinde bir aday göstermişler ancak Birlik içindeki görüş ayrılıkları yüzünden Kenan Bey aday olmayı kabul etmeyince bu niyetten vazgeçilmiştir. Birliğin bu şekilde aday gösterme teklifi de reddedilmiştir (Çakır,1991:154). Bütün bu olumsuzluklara rağmen Birlik Başkanı Nezihe Muhiddin siyasal haklar yönündeki taleplerinden vazgeçmeyeceklerini haklarını elde edinceye kadar bu amacı vurgulamaya devam edeceklerini şöyle dile getiriyordu:

“Biz seçim haklarımızı elde etmeye dayalı idealimizden vazgeçmiş değiliz. Zira bundan vazgeçersek derneğimizin hiçbir varoluş nedeni kalmaz. Davamızın zaferi için ölünceye kadar çalışacağız. Bizim yaşamımız buna yetmezse hiç olmazsa bizden sonra gelenler için ortalığı temizlemiş oluruz” (Caporal, 2000: 61 cilt 3, Çakır, 1991:154).

Bu açıklama ile Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası olarak kurulduğunda temel aldığı siyasal amaçları derneğe dönüştüğünde reddeden Kadın Birliği'nin o dönemde belli zorunluluklardan dolayı böyle bir karar aldığını sezdirmişti (Yaraman,1999:48).

Basında olsun meclis içerisinde olsun, yapılan bütün tartışma ve eleştiriler, dernek yönetiminin değiştirilmesine ve Osmanlı kadın hareketinden gelen bazı öncü kadınların hareketten tasfiyesine kadar giden gelişmelere neden olmuştur. Hükümet polisiye tedbirlerle Nezihe Muhiddin'i ve yönetim kurulu üyelerini yönetimden uzaklaştırmıştır. Polis dernek merkezinde arama yaparak “idarî usûlsüzlük” gerekçesiyle kayıtları mühürlemiştir. Bunların gerisindeki gerçek neden, derneğin ve dernek yöneticilerinin çok aşırı bulunan istekleriydi. Bu operasyon Cumhuriyet Gazetesi tarafından sevinçle

karşılanmıştır. Birlik'te "radikal kanadın" tasfiyesinden sonra birlik yönetimine ılımlı nitelikte yöneticiler atanmıştır. Birlik başkanlığına Latife Bekir getirilmiştir. Bu değişimden itibaren TKB'nin kamusal alandaki görünümü daha çok bir hayır kuruluşu niteliğinde olmuş, Birlik hükümetle çelişmeden faaliyetlerine devam etmiş ve daha cılız ve gösterişsiz biçimlerde oy hakkı talebinde bulunmuştur (Caporal, 2000:61, Zihnioğlu, 2000:234-256).

Latife Bekir başkanlığında Türk Kadınlar Birliği, siyasal hak talebini yerel seçimlere kadar geri planda tutmuş; seçim tarihinin yaklaşmasıyla, ılımlı biçimlerde hak talebini dile getirmiştir. Nitekim, 1927 yılında kadınların seçimde aday gösterilme girişimi kongrede gündeme geldiğinde, Latife Bekir Hanım kadınların siyasi haklar elde edilmeden bir kadın aday gösterilemeyeceğini ortaya koymuş, siyasi hakların elde edilme sürecinin de adım adım gerçekleşeceğini düşünen grup içinde yer almıştır. Türk Kadınlar Birliğinin 1930'da seçim hakları kazanılmadan önce izlediği yol, bu düşünce üzerinde kurulmuştur. Kadınlar birliğinin yeni yönetimi, kadınların siyasal haklarının kazanılmasının aşama aşama gerçekleşmesi gerektiği görüşünü taşımaktaydı. Bu nedenle siyasi alana ilişkin faaliyetler bir süre askıya alınmış, Birlik bir tür hayır kurumu niteliğine bürünmüştür.

Kadınlara 1930'da yerel düzeyde seçme ve seçilme hakkının tanınmasının ardından Türk Kadınlar Birliği mensupları CHF'den aday olurken; T.K.B başkanı Nezihe Muhittin ve gazeteci Suat Derviş Hanım 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan aday olmuşlardır. Sabiha Sertel ise İstanbul'dan bağımsız adaylığını ilan etmiştir. S.C.F'ye kadın üyelikleri, fırka programının 11. maddesinde yer alan kadınlarla ilgili hükümlerle ilgilidir (Tunçay,1982:425): "Fırka bir dereceli intihap (seçim) usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınına da temsilini müdafaa edecektir." Bunun yanı sıra Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım'ın da partiye üyeliği kadınların ilgisini arttırmıştır. 10 Ağustos tarihinde CHF'ye üyelik başvurusunda bulunan 200 kadına karşılık, S.C.F'ye 27 Ağustos tarihinde 300 kadın yazılmıştır. Sabiha Sertel, 1930 belediye seçimlerine

bağımsız aday olarak katılmıştır. “Şehir Meclisine Niçin Namzetliğimi Koyuyorum?” adında bir propaganda broşürü yayınlamıştır. Sertel, propaganda broşüründe niçin ve hangi amaçla aday olduğunu şöyle anlatmıştır:

“Ben namzetliğimi ne C.H.F ne S.C.F adına koyuyorum. Müstakil olarak İstanbul nüfusunun teşkil eden amele, Şehir hududu dahilindeki fakir köylü, Küçük esnaf ve küçük memuru temsil eden halk namına koyuyorum. Tahakkukuna çalışacağım birinci şey, fakir halkın reyini, otoritesini, iktisadi ve içtimai haklarını müdafaadır” (Koçak, 1988:28).

Sertel, broşüründe dönemin seçim sistemini eleştirmiş, belediye başkanı ve valinin hükümetçe atanmalarını, belediye ve vilayetin birleştirilmesini eleştirmiştir ve bu tür uygulamaların halk otoritesine vurulmuş en kuvvetli tokat olduğunu belirtmiştir.¹⁹

Türk Kadınlar Birliği üyeleri 11 Nisan 1930’da Sultanahmet alanında bir açık hava toplantısı düzenlemiş, toplantı sonunda Taksim’e dek yürüyerek, Atatürk’e olan minnet ve şükranlarını dile getirmişlerdir (Caporal, 2000:70). Kadınlar Birliği yerel seçimler sonrasında gerçekleştirilen genel seçimlerde her hangi bir çalışma içinde olmamıştır. Bu süreçte de belediye seçimlerinde izlenen politika benimsenmiş, neden olarak kamuoyunun hazır olmaması gösterilmiştir. Kadınlar Birliği yerel seçimler sonrasında kendisine çalışma

¹⁹ Sabiha Sertel 1919’da eşi Zekeriya Sertel ile birlikte çıkardıkları Büyük Mecmua adlı dergide, Milli Mücadeleye destek vermiş, Kuva-i Milliye örgütlenmesi için çalışmış, Cumhuriyetin temelini temsil eden Milliyetçilik ve çağdaş toplum konusunda Milli Mücadele döneminden başlayan bir çizgi izlemişlerdir.

Sabiha Sertel, derginin hemen hemen her sayısında kadının sosyal konumu ve kadın hakları üzerine görüşlerini, dünya kadın hareketi konusundaki yorumlarını yazmıştır. Dergide Sertel’ in yanı sıra Halide Edip’in ve çağdaşlaşma yanlısı erkek yazarların yazıları yayınlanmıştır. Sabiha Sertel, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden başlayan bir mücadelenin içinde yer almış, Türk Feminizminin öncülerinden olmuştur.

konuları olarak; köy kadınlarının bilgilendirilmesi, dil kursları ile kadınlığın geliştirilmesi, uluslar arası kadın kuruluşları ile ilişkilerin geliştirilmesini seçmiştir (Bozkır,2000:24).

1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin ardından Türk Kadınlar Birliği 7 Aralık 1934'te bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda İffet Halim Oruz, Saadettin Rifat, Nakiye Elgün gibi önde gelen kadınlar “ Ey tarihin en mutlu kadını” diye başlayan heyecanlı konuşmalar yapmışlardır. Miting sonunda Beyazıt'tan Taksim'e kadar yürüyüş yapılmış ve Atatürk'e erdemli Türk kadınının kendisine düşen büyük işi başaracağına kuşku duyulmamasını belirterek minnet ve şükranlarını içeren bir telgraf çekmişlerdir. Bütün büyük kentlerde toplantılar yapılmış, basında yazılar yazılmış ve tüm yurttan bir bayram havası yaşanmıştır. Atatürk'e, meclise ve CHF'ye bağlılık telgrafları yağdırılmış, Ankara Kız Lisesi öğretmenleri “işitiniz” diye başlayan bir bildiri hazırlayıp yayımlamış, bütün kadınları Ankara Halkevinde bir kutlama toplantısına çağırmıştır. Toplantıdan sonra da hep birlikte teşekkür için meclise yürümüşlerdir (Kırkpınar, 1998:22-23).

1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin ardından, CHP'den gelen baskılar sonucu, Kadınlar Birliği'nin ılımlı kanadı ve onları temsil eden Birlik Başkanı Latife Bekir, Türk kadınına Türk erkeği ile eşit haklar verilmesiyle Türk kadınının artık bütün haklara sahip olduğu ve Birliğin varoluş sebebinin ortadan kalktığı gerekçesiyle Birliği kapatacaklarını kamuoyuna duyurmuştur. Birlik içerisinde bulunan radikal kanat bu fikre karşı çıkmış, ancak, Türk Kadınlar Birliği'nin 1935'in Mayıs ayında Türkiye'de yapılan “Ars-ı Ulusal Kadınlar Kongresi”nin hemen ardından kendini fesh ederek çalışmalarına son vermesine engel olunamamıştır (Toprak, 1988:31). Tam da bu sıralarda Kemalist ilkeleri yaymak amacıyla Halk Evleri kurulmuştur. Kemalist liderler bu kadınlardan, kadın- erkek ayrımını bırakmalarını ve Halk Evleri çatısı altında devrimlere hizmet etmelerini istemiştir. Kadınlar Birliği'nin kapanması, Türk kadınlarının feminizm yolundaki girişimlerinin bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Türk Kadınlar

Birliği'nin kapatılması, yaklaşık yüz yıldır süren bir oluşumun sonu demekti (Çaha, 1996: 120).

1.4. Cumhuriyet'in Yeni Kadını ve Kadınlarla İlgili Reformları

Teokratik devlet yapısından “laik ulus devleti”ne geçiş, “çağdaşlaşma” yolunda belli bir doğrultuda birbiri ardına gelecek bir dizi reformun kapısını açmıştı.

Eğitimin birleştirilmesi bu reform hareketlerinin ilk adımını oluşturmaktadır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu 3 Mart 1924'te çıkarılmıştır. Bu kanun ile kız ve erkek çocuklarının bütün eğitim aşamalarında birlikte eğitim görmelerini sağlamak amaçlanıyordu. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile, eğitimde bilimsel bir birlik kurup eğitimde dinsel etkileri dışlamak amaçlanıyordu. Bu kanun ile eğitimde varolan ikilik ortadan kaldırıldı ve eğitim tek bir çatı altında toplandı ve tamamıyla Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimine girdi. Ardından, 3 Kasım 1928'de anayasadan devlet ile din bağılılığını kuran maddenin çıkarılması ve bundan sonraki aşamalar bu temel değişiklikleri tamamlayan, gerek toplum yaşamında, gerekse kişilerin yaşantısında bu değişiklikleri kökleştiren girişimler olmuştur.

Bu dönemi diğerlerinden ayıran en önemli özellik, geleneksel İslam-Osmanlı temeli yerine onun karşıtı olarak ulus egemenliği ve bağımsızlık ilkesine dayanmasıdır. Bu dönemin önde gelenleri Türk toplumunu çağdaş uygarlık yörüngesine oturtma gibi büyük bir işe girişerek bu yönde ilk önce toplumda varolan gelenekçi tutumu yok etmeye ve onun yerine çağdaşlaşma gayesine uygun kurumları yerleştirmeye çalışmışlardır. Toplumun yeni kuşaklarını bu gayeye göre yetiştirerek, gelenekle çağ arasında bir geçiş

köprüsü kurmuşlardır. Bu açıdan Cumhuriyet dönemi devrimlerinin toplamı bir “yeni yöneliş” devrimidir (Berkes, 1996: 522).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, egemen halkın temsilî bir organı olarak TBMM, büyük bir hızla hayatın hemen hemen her alanını yeniden düzenleyen yasalar çıkarmıştır. Bu yasaların çoğu cinsiyet ilişkileriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olup, bazıları kadınların toplumsal rolüne özel olarak değinmiştir (Arat Z., 1998:56). 3 Mart 1924’te, 430 sayılı yasayla, Halifeliğin kaldırılması, Osmanlı Hanedanının yurtdışına çıkarılması, Şer’iye ve Evkaf Vekaleti’nin lağvedilmesi ile eşzamanlı olarak kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu yasası yoluyla, kadınlara verilen hakların ilk adımı atılmış olmaktadır. Bu kanun ile kız ve erkek çocukların bütün eğitim aşamalarında birlikte eğitim ve öğrenim görmelerini sağlamak amaçlanıyordu. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yapılmak istenen “milletin düşünce ve duygu bakımından birliğini” güvence altına almak ve “yekpare bir millet” yaratmak olduğundan, kadın ve erkek ayrımı yapması zaten mümkün olamazdı (Tokuroğlu, 2004: 97). Bu kanun ile bütün eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı’na bağlanmış oluyordu. Eğitimde amaç ve denetim birliği sağlanmak istenmişti. Eğitim, Cumhuriyet yeniliklerinin ve ilkelerinin devamının sağlanması açısından çok önemli bir işleve sahip görülmekteydi. Çalışmasının bir bölümünde kadın ve erkeklerin eğitim alanındaki dağılımını inceleyen Tokuroğlu’na (2004:97) göre, bu kanun, kadınların eğitimi konusuna teorik düzeyde bir yarar sağlamaktan öteye gidememiş yalnız küçük bir zümre bu imkânlardan yeterince yararlanabilmiştir.

17 Şubat 1926’da kabul edilip, 4 Ekim 1926’da yürürlüğe giren ve İsviçre’den tercüme edilerek oluşturulan Medenî Kanun’un kabulü de kadınlar açısından önemli reformlardan biridir. Kurallarının kökeni dine dayanan Mecelle’de kadının hakları, cinsiyet ayrımına bağlı olarak işlenmiş; kadının kamu yaşamına siyasal katılım hakkı, özel hukukta yurttaşlık hakları özellikle evlenme, boşanma, miras, tanık olabilme konularında erkeklere göre kısıtlanmıştı. Türk Medeni Kanun’unda birey olarak kadın-erkek eşitliğine yer

verilerek Türk kadınının önündeki engeller hiç olmazsa soyut yasa kurallarıyla kaldırılmıştır (Koyuncuoğlu, 1998:58). Bu aynı zamanda, “Osmanlı Devleti’ne geri dönüşü olanaksız kılacak olan, din hegemonyasını temelinden yıkmaya yönelik en etkin bir politik- ideolojik adımdı” (Tekeli, 1982: 209). Berkes’e (1996: 531) göre, kanun tasarısının başında yeni Adâlet Bakanı Mahmut Esat’ın yazdığı gerekçe raporunun son satırları, bu kanunun alındığı zamanın görüşünü çok iyi yansıtmaktadır:

“Modern çağda uygar uluslara özgü olan bütün haklarda direnen Türk ulusu bu kanunu almakla bu hakların gerektirdiği bütün sorumlulukları da yüklenmektedir. Bu belgenin (kanunun) yayımlandığı gün Türk ulusu temelsiz inançlardan ve geleneklerden, Tanzimat’tan beri süregelen sallanmalardan kurtulmuş olacaktır. O gün, eski bir uygarlığın kapılarının kapandığı, çağdaş ilerleme uygarlığına gidilen gün olacaktır”.

Görüyoruz ki Medeni Kanun’un alınışında güdülen amaç, halkın yurttaşlık ilişkilerini geleneklere, alışkanlıklara ve din kurallarına uygun yolda düzenlemek değil, bunun tersine bu ilişkileri olması gerekene göre yeniden düzenlemektir. Kanunun devrimci niteliği buradadır (Berkes, 1996: 531).

İlk ifadesini İkinci Meşrutiyet dönemindeki (1908-1918) Türkçülük akımında bulan Türk milliyetçiliği, batılılaşma ve İslam kavramları arasında sıkışıp kalan kadın özgürlüğü tartışmalarına yeni öğeler katmıştır. Kültürel milliyetçilik, çekirdek ve tek eşli aile yapısındaki evli çiftlerin eşitliği gibi batıya atfedilebilecek birçok özelliği yerel Türk kültürüne özgü değerler olarak kendisine mal etmeye başlamıştır. Ancak, asıl kopuş, yalnızca Halifeliği ortadan kaldırarak toplumsal yaşamı laikleştirmekle kalmayıp aynı zamanda ülkenin “Türklük” ulusal bilincinin yükseltilmesi için ümmet bağlarının kopması pahasına, gerekli yasaları yürürlüğe koyan Mustafa Kemal Atatürk tarafından gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla 1926’da lâik Medenî Kanun’un uygulamaya konulmasıyla, 1934’te kadınlara yurttaşlık haklarının verilmesi, Osmanlı devriminin teokratik kurumlarının tasfiye edilip, Cumhuriyetçi “yurttaşlık”

kavramının oluşturulmasına yönelik geniş çaplı mücadelenin parçalarıdır (Kandiyoti, 1997:88).

Medenî Kanun ile yapılan en önemli düzenleme, aile kurumu üzerinde, devlet kontrolünün kurulmasını sağlamak olmuştur. Medeni Kanun'dan önce evlilik ve aile, evliliği iki tanık önünde gerçekleşen bağlayıcı bir özel anlaşma olarak gören İslâm geleneğine göre düzenlenmekteydi. Nikâh imâm tarafından kıyılrsa da denetlenmesi için yasal bir temsilci yoktu. Aynı şekilde, evlilik, erkek tarafından sözlü olarak sona erdirilebiliyordu. Medeni kanun yalnızca evliliği değil, nişanlılığı ve boşanmayı da kadın ve erkekleri eşit kılan hükümlerle düzenlemektedir. Yasa çok eşliliği yasaklamış, çekirdek aileyi hukuken korunup düzenlenen bir kurum olarak belirlemiştir (Arat Z., 1998:56).

Medeni kanun, çok evliliği yasaklamış, boşanma mahkeme aracılığıyla olmak şartına bağlanmış ve boşanma hakkı kadına tanınmıştır, mirasta eşitlik sağlanmış, evlenme yaşı hem erkek hem de kadın için düzenlenmiştir, evliliğin bir memur huzurunda yapılması kararlaştırılmış ve mahkemede tanıklık konusunda da eşitlik getirilmiştir (Taşkiran, 1973: 120-121).

Medeni kanun, bütün eşitlikçi maddelerine karşın, aile içi iş bölümüne yaklaşımı ve eşlerin yasada açıkça belirtilen hak ve sorumluluklarını ele alış biçimi ile aile içinde erkeğin üstünlüğünü muhafaza eden maddeler de içermekteydi. Bu maddeler şöyledir:

Madde 152/I. Koca birliğin reisidir.

Madde 152/II. Evin seçimi, karı ve çocukların geçimini sağlamak sorumluluğu ona aittir.

Madde153/I. Karı, kocasının aile ismini taşımak zorundadır.

Madde153/II. Karı, ailenin ve çocuklarının bakımından sorumludur.

Madde154. Evlilik birliğini koca temsil eder.

Madde159/I Karı, kocanın müsaadesi ile bir işe girebilir.

Madde 190. Karı, ancak aile gelirine katkıda bulunmak amacıyla çalışabilir.

Madde 263. evlilik mevcut iken, ana ve baba, velayet sorumluluğunu paylaşırlar. Anlaşamazlarsa, velayet babaya aittir.²⁰

Görüldüğü gibi Medeni kanun bir yandan kadınlara yasal haklar tanıırken, cinsiyete dayalı işbölümünü koruyarak kadının erkeğe toplumsal ve ekonomik bağımlılığını kurumsallaştırmıştır. Caporal'a (2000:11 cilt1) göre, İsviçre Medeni Kanununun benimsenmesinde devletin izlediği amaçlardan biri de, ulusun yaşamında ve toplumun yeniden inşasında çok mühim bir role sahip olan ailenin sağlıklı olması ve aileyi oluşturan bireylerin, kendilerine düşen rolleri yerine getirmelerini sağlamaktır. Bu amaç Mustafa Kemal'in sözlerinde vücut bulmaktadır:

“Bağlayıcı bir zorunluluktur ki, aileyi oluşturan erkek ve dişi ögeler doğal haklarına sahip olmalı ve ailesel ödevlerini yerine getirmelidirler” (Caporal,2000:11 cilt1).

Bilindiği gibi, Cumhuriyet devrimlerinin hedefi, batılı-çağdaş medeniyet seviyesinde, modern bir ulus yaratmaktır. Ancak, Cumhuriyet rejimi bunu yaparken, Batı demokrasilerinde ve modern devletlerde, günümüzde bile toplum yapısını şekillendiren ataerkilliği sorgulamamıştır. Bu, Cumhuriyet dönemi kadın hareketinin de gözden kaçırdığı bir noktadır. Geleneksel ataerkillik; modern devlet düzenine geçişle birlikte yerini modern ataerkilliğe bırakmıştır. Türkiye’de 1926 yılı için varolan en ileri Medeni Kanun olan İsviçre Medeni Kanunu alınmıştır. Bu noktada, ileri batı demokrasilerinde ataerkilliğe işaret etmesi bakımından İsviçre Medeni

²⁰ Kanun metni için bkz. Aytekin Ataay, İsmet Sungurbey: Açıklamalı Medeni Kanun İle Borçlar Kanunu, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1963.

Kanun'un Katolik bir toplum düzeninin katılığı ile şekillendiğini belirtmek yerinde olur (Arat Z.,1998:56). Hâliyle, böyle bir ülkeden alınmış olan bir medeni kanunun ne kadar demokratik bir öze sahip olacağı sorgulanmalıdır (Çaha, 1996: 112).

Kadınlarla ilgili bir diğer önemli reform da önce 3 Nisan 1930'da yerel düzeyde, 5 Aralık 1934 tarihinde ise genel düzeyde kadınlara tanınan seçme ve seçilme hakkıdır. Kadınlara bu hakları, aşamalı bir şekilde tanınmıştır. Zehra Odyakmaz'ın (1989:458-459) da belirttiği gibi, Atatürk Türk kadınına erkeklerle eşit kanuni haklar tanınmasını hedef almış olmasına rağmen, bu hedefi birdenbire gerçekleştirememiştir. Çünkü ona göre, toplumdaki kadın-erkek ayrımı zihniyetinin silinmesi, çağdaşlaşma fikrinin benimsetilmesi gerekiyordu. Atatürk bu amaçla toplumda yeterli kamuoyu oluşturabilmek için çeşitli konuşmalar yapmıştır. 1923'te İzmir'de, Türk kadınlarına gösterilen ilgisizliğin toplumumuzun başarısızlığının sebebi olduğunu vurguladıktan sonra *“Bir sosyal toplumun bir organı faaliyette bulunurken diğer bir organı işlemezse, bu sosyal toplum felçlidir”* sözlerini dile getirmiştir. 21 Mart 1923'te Konya'da *“Büyük Türk kadınına çalışmamıza ortak kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına ilmi, ahlaki, sosyal ve ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekleyicisi yapmak”* gerekir diyerek kadın hakları alanındaki inkılabın temelinde yatan düşüncelerini ortaya koymuştur.²¹

Öncelikle 3 Nisan 1930'da Belediye Yasası'nın 23. maddesi ile 24. maddesi değiştirilerek, kadınlara da yerel düzeyde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. 1930'da kadınların belediye seçimlerine katılma hakkı süreci; Atatürk'ün “kadınların belediye seçimlerine katılması” yönündeki teklifinin meclise sevk edilmesi ile başlamıştır. Bir yıl önce meclise sevk edilen belediyeler kanununun “acilen ele alınması” için 20 Mart 1930'da meclis bir karar almıştır. Teklifi 20 Mart'ta okuyan Şükrü Kaya; bir yıl önceki tekliften farklı olan 21. ve 22. Maddelerde düzenlenen seçmen seçilenlerin nitelikleri

²¹ Mustafa Kemal Atatürk'ün kadın hakları konulu konuşmaları için ayrıca bkz. Taşkıran, a.g.e., s. 83-90.

konusunda “ Türk olmak kaydı, tam ve şamil olarak kabul olunmuş ve binaenaleyh belediye intihaplarına müntehip ve müntehap olma hakkı Türk kadınlarına da verilmiştir.” demiştir ve kanun 3 Nisan 1930’da kabul edilmiştir (Güzel, 1996: 63). TBMM’nin bu kararı vermesinin hemen ardından dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi kadın üyeleri bünyesine kabul etmeye başlamıştır. Partiye üyeliğine ilk müracaat eden, Parti Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa’nın kızı Resmiye Hanım olmuş ve başvurusu sonucunda İstanbul il örgütü üyesi yapılmıştır (Caporal, 2000:70).

Daha sonra, 26 Ekim 1933’te 1924 tarihli Köy Kanunu’nun 20. ve 25. maddeleri değiştirilerek köy ihtiyar heyeti seçiminde ve muhtarın belirlenmesinde kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. 5 Aralık 1934’te kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmeden önce, Mustafa Kemal Atatürk, 4 Haziran 1933’te demokrasinin kurulması ve kadın hakları konularında konuşmuş ve *“Cumhuriyet rejimi, demokratik hükümet sistemi ve biçimi demektir. Biz cumhuriyeti kurduk. Cumhuriyet onuncu yılına ulaştı. Zamanı gelince demokrasinin bütün isteklerini yerine getirmeliyiz. Bunlardan biri de kadınların haklarını tanımaktır”* sözlerini dile getirmiştir (Odyakmaz, 1990:535). Burhan Göksel (1984:228), kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilme sürecini şöyle özetler:

1934 yılında birgün aydın bir kadın topluluğu TBMM’ne kadar bir gösteri yürüyüşü yaparak tüm siyasi hakların kendilerine tanınmasını ister. O sırada çalışma odasında bulunan Atatürk, “Arkadaşlar kadınlarımız mecliste görev isteğinde haklıdırlar. Hemen kanun tasarısı için çalışmalara başlayınız” direktifini verir.

Nihayet, 5 Aralık 1934 tarihinde seçim yasasının 10. ve 11. maddeleri yerine; 22 yaşını bitiren “kadın erkek her Türk, milletvekilleri seçme hakkına sahiptir” ve 30 yaşını bitiren “kadın erkek her Türk, milletvekili seçilebilir” hükümlerini koymuştur.

Siyasal açıdan bir yenilik getiren bu hak, dönemin lider kadrosunu çok heyecanlandırmış ve onların Türk devrimini kadın devrimiyle özdeş görmelerine yol açmıştır. Nitekim, İsmet İnönü, kadınlara oy hakkı konusu Mecliste görüşülürken yaptığı bir konuşmada “*Türk inkılabı denildiği vakit, bunun kadının kurtuluşu inkılabı olduğu beraber söylenecektir*” demiştir.²² Nermin Abadan Unat(1979:21) ve Şirin Tekeli’ye (1979:381) göre kadınlara tanınan bu haklar Batı örneğinde olduğu gibi seçme ve seçilme hakkı için çetin mücadeleler veren kadın hareketi aracılığıyla kazanılmamış; yönetici kadronun batılılaşma ve muasırlaşma hedeflerini gerçekleştirme amacındaki aydınlanmacı seçkinler tarafından sağlanmıştır.

Öte yandan Tekeli (1979:381), kadın haklarının hem Osmanlı İmparatorluğu’nun politik, kültürel ve ideolojik temellerine karşı hem de batı nezdinde demokratikleşmeyi simgeleme anlamında çok önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir. Ona göre kadınlara bu türden hakların verilmesi teolojik devlet yapısından ulus devletine geçiş amacıyla yapılan reformların bir devamıydı ve kadınlar bu süreçte kilit konumdaydılar. Ayrıca bir tek parti egemenliği kurmuş olan Kemalist yönetimin aynı yıllarda Avrupa’nın hırslı diktatörlükleri ile farklı çizgide görünmek istemesi de bu hakların tanınmasında önemli rol oynamıştır. Nitekim Unat’ın (1979: 21) ve Tekeli’nin (1979: 381) aktardığına göre kadınlara politik hakların tanındığı yıllarda Almanya’da Hitler’in NSDAP (Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi) iktidara gelmiş, Alman kadınlarını “çocuk, kilise, mutfak” alanına yerleştirmiş ve bunu üç K (Kinder, Kirche, Küche) sloganıyla sistemleştirmişti. İşte Türkiye kadınlara tanıdığı olduğu bu haklarla, kendini dönemin faşist devletlerinden ayırmış oluyordu. Aynı yıllarda yapılan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi de aynı kaygıların ürünüydü. Çaha (1996:116) bu durumu “kadınlara oy hakkının verilmesiyle esas kazananın kadınlardan çok, rejimin ve devletin kendisi olduğu” şeklinde değerlendirmektedir.

²² Ömer Çaha: Sivil Kadın (Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın), Çev. Ertan Özensel, Ankara: Vadi Yayınları, 1996, s.113.

Kadınların demokrasiyi simgeleme anlamındaki stratejik rolleri saklı kalmakla beraber, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasında, Osmanlı'dan beri süregelen kadın hareketi içinde yer alan feminist kadınların siyasal hakları elde etme yönündeki mücadeleleri de önemli bir işleve sahiptir. Nitekim Şirin Tekeli de daha sonra kaleme aldığı bir yazısında, kadınların demokrasiyi simgeleme rollerinin yanı sıra, Türkiye'de kadın hareketinin öncü feministlerinin çaba ve savaşımalarının da, bu hakların tanınmasındaki önemli rolünü kabul etmektedir. Türkiye'de kadına tanınan hakların, yıllarca ileri sürüldüğü gibi, kadınlardan bu yönde hiçbir talep gelmeden "tepeden inme bir şekilde verildiği" tezinin haksızlığına değinmektedir. Kadınlara ilgili reformlarda kadınların mücadelesinin önemi büyüktür ama ne yazık ki, sonradan, bu gerçek, sosyolojinin en bildik yasalarını unutma pahasına, unutturulmuştur (Tekeli, 1998:345).

Kadınlara siyasal hakların verilmesinin ardından, sürekli olarak, Avrupa'da bile kadınlara doğru düzgün oy hakkı verilmeyen bir zamanda, Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakkının verildiği vurgulanmış ve Türkiye'nin kadına oy hakkını veren ilk ülke olduğu düşüncesi yerleştirilmiştir. Oysa Avrupa'da İsviçre, Fransa ve İtalya hariç bütün ülkeler 1934 yılından çok önce bu hakkı kadınlara vermişlerdir. Hatta Avrupalı olmayan ülkeler dahi bu hakkı çok önceden tanımışlardır örneğin Yeni Zelanda (1893), Avustralya (1902), Finlandiya (1906), Norveç (1913), Sovyetler Birliği (1917), ABD (1920), Moğolistan (1924), Ekvator (1929), Güney Afrika (beyazlar 1930), Tayland (1932) ve Brezilya (1932), İspanyol Cumhuriyeti(1932), Küba (1934), Uruguay (1934), Birmanya (1935), Romanya (1935) ve Filipinler (1937) (Caporal, 2000:74, cilt 3).

Bunlar göz önüne alındığında bu hakkın kadınlara Cumhuriyet'in ilanından on yıldan fazla bir süre sonra verilmiş olmasının hiç de erken bir tarih olmadığını görürüz. Buna rağmen, kadınlara oy hakkının verilmesi dünyanın hiçbir yerinde devlet destekli törenlerle kutlanmamıştır. Her yıl

düzenlenen bu kutlamalarla, kadınların rejime olan borçları hatırlatılarak sadakatleri tazelenmektedir (Çaha, 1996: 114).

1930 yılında kadınlara yerel düzeyde seçme ve seçilme hakkı tanınırken, pekâla genel düzeyde de seçme ve seçilme hakkı tanınabilirdi. Kadınların seçimlere katılmaya istekli olmalarına, II. Meclisin de yapısı gereği bu hakkı tanımaya yatkın olmasına ve meclisin çoğunluğu tarafından kadınların siyasal haklarının, tabî bir hak olarak görülmesine rağmen, kadınlara bu hakkın verilmesi için daha beklenilmesi gerektiği düşüncesi üst makamlar tarafından ileri sürülmekteydi. Taşkiran (1973: 128- 129) bunu şöyle açıklamaktadır: *“kadın hakları inkılabının itinalı bir sıraya göre yapıldığı, aralarına biraz zaman konulduğu ve en yakın çevreden bütün memleket içlerine doğru yürütüldüğü bu inkılabın incelenmesinden anlaşılmaktadır. Daima halk efkârı hazırlanmak istenmiştir. Nitekim, kadınlara belediye seçimlerine katılmak hakkı verildiği sırada milletvekili seçimlerine de katılma hakkı verilebilirken, bu yapılmamıştır. Dört yıl beklemek uygun görülmüştür”*. Kadınların oy hakkı yönündeki taleplerinin engellenmesinin sebebi de Taşkiran’a göre Kadınlar Birliği’nin dileğini tam seçim hazırlıkları yapıldığı ve çok yakın bir tarihte seçime gidileceği anda ortaya atmış olmasından kaynaklanmaktadır. Sonradan milletvekili seçilecek olan, kadın hareketinden gelen Nakiye Elgün’ün de bu yönde bir açıklama yapması ilginçtir. O da kadınların oy hakkının zamanı geldiğinde gerçekleşeceğini düşünmektedir. *“Niçin kadın milletvekili namzedi göstermiyoruz? Çünkü kanun müsait değildir. O halde, bizim de henüz vaktimiz gelmemiştir. Hükümetimiz şimdiye kadar kadınlığımızın layık olduğu her hukuku vermiştir hattâ fazlasıyla...”*.

Tekeli’nin (1982: 210-212) belirttiği gibi, bu açıklamaların yeterli olmadığı birkaç nokta vardır. 1934’te kadınlara milletvekili seçme seçilme hakkı tanınırken bu karar Meclisin tek bir oturumunda görüşülmüştür. Anayasa’nın 10.- 11. maddelerini değiştiren ve seçim kanununun ilgili maddelerini değiştiren teklifler, 16:30’da açılan bir celsede ele alınmış ve oturum saat 17.00’da kapandığında değişiklik karara bağlanmıştır. Aynı

oturumun 15:30'da açılan ilk celsesinde ise seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. Demek ki, kadınlara siyasal hakların tanınması, Atatürk ve çevresi tarafından uygun görüldükten sonra; ne seçimlerin yakında yapılacak olması ne de Anayasa değişikliğinin yapılması gereği bir sorun teşkil ediyor. Ayrıca, kamuyu alıştırma tezi de varolan talepler göze alındığında ve 1923- 1927 yıllarında görev yapan meclislerin, Hilâfetin kaldırılması, Tevhid-î Tedrisat, Medenî Kanun gibi çok daha zor kararları verebilmiş olması göz önüne alındığında pek geçerli değildir. Aynı meclis pekâla kadınlara da siyasal haklarını verebilecek nitelikteydi. Ancak, bu karar 1934'e kadar bekletilmiştir ve Tekeli, bunun sebebini de 1930'daki başarısız SCF deneyiminin ardından kadınlara yüklenilen demokrasiyi simgeleme rolüyle açıklamaktadır.

1.5. Cumhuriyetin Yeni Kadın Kimliği

Türkiye'de batılılaşmaya yönelik girişimlerin başlangıcından bu yana, toplumu düzenlemeye yönelik temel projelerde “kadın meselesi” hep merkezde olmuş; kadının gelişimiyle ülkenin gelişimi bir tutulmuş; ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmenin yönüne ilişkin tartışmalarda, kadın imajına çok değinilmiştir. Bir yandan kadının statüsüne modernleşmenin bir göstergesi olarak bakılırken, öte yandan kadınların sırtına, ulusal erdemleri ve özgünlüğü korumak gibi güç bir görev yüklenmiştir (Kadioğlu, 1998: 89).

Yeni bir ulus devlet oluşturma ve modernleşme süreciyle birlikte, Türkiye'de yaşanan geçmişten köklü bir biçimde kopuşun yarattığı kaygılar, Türk Aydını'nı yeni bir kimlik, özellikle de yeni bir kadın kimliği yaratmaya itmiştir. Ayaklarının altındaki zemin kayganlaşırken Türk Aydını'nın tutunduğu dal, Batı'daki modernleşmeciler erkeklerin yaptığı gibi, kendi denetiminde yeni bir kadın imgesi yaratmak ve yeni koşullar altında bile değişmeyen bir şeyler

olduğunu kanıtlamak üzere eski ataerkil ideolojiyi yeni koşullara uygun biçimde yeniden üretmektir (Berktaş, 2002 :275). Türk modernleşmesinin ana dokusunu oluşturan milliyetçi düşünce, Batıcılık akımlarının etkisinde kalarak şekillenmiş olmasına rağmen, kendisini tanımlamak için, Batı'dan farklarını da tanımlamak zorunda kalmıştır. Batı'dan farklı olduğunu göstermenin en yaygın tarzı da, bir yandan batılılaşırken bir yandan da *milli kültürü koruma* çabası olmuştur. Bu çaba, “Batı tarafından yok edilmemek için bir fark olarak yerli kültürü korumak” ile “Batıya karşı kendini savunmak için Batıcı olmak” arasındaki gerilim içinde doğmuştur. Batıdan fark da, dini, kimliği, cemaati, yerel kültürü, namus ve şerefi temsil eden ve aynı zamanda kamusal görünürlüğü olan *modern Türk kadını*dır. Bu aynı zamanda, cinsel ahlâkın sınırlarının erkekler tarafından belirlenmesine de bir gerekçe olmaktadır (Sancar, 2003: 204). Yeni doğmakta olan ulusun modern, lâik, yurtsever kadınları “eğitimli meslek kadınları” olmaları için teşvik edilmişler ama, öncelikle onlardan eş ve anne olmaları istenmiştir. Cumhuriyet'in ulusu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltme genel hedefine uygun olarak kamusal alanda daha görünür olmaları beklenen kadınlar, aynı zamanda ailenin sınırları içinde, yani eş ve anne olarak tanımlanmışlardır. Kısacası, kadınlar hem modernliğin sözde imgeleri, hem de eski toplumsal dokunun hızlı çözülmesini frenleme sorumluluğunu yüklenmiş gelenek bekçileri olarak görülmüşlerdir (Kadıoğlu, 1998: 94).

Atatürk, Türk toplumunu muasır medeniyetler seviyesine ulaştıracak gücün Cumhuriyet ve onun ilkeleri doğrultusunda yetiştirilmiş olan kuşaklar olacağına inanıyordu. Gelecek kuşakların yetiştirilmesinde en büyük görevi, analık vasfıyla kadınlara vermiş olan Mustafa Kemal, Türk kadını dünyanın en aydın, en faziletli kadını olarak görmek istiyordu (Toska, 1998: 71). Cumhuriyet döneminde kadının toplumsal görevleri ev içi geleneksel rollerinden daha üstün tutulmuş ve meslek sahibi, eğitimli kadın, geleneksel ev kadınına göre saygın bir statüyle ödüllendirilmiştir. Ancak, meslek kadını olarak toplumdaki yeni rolünün yanı sıra geleneksel rolü olan anneliği de asri kadına yakışacak biçimde yapmalıydı (Durakbaşı, 1988: 43). Meslek sahibi

ve çağdaş kadın yeni devletin modernliğinin simgesi haline gelmiştir. Kuruluşunun ilk yıllarında, yeni devletin modernliği en etkileyici biçimde rejimin tanıtımının simgeleri haline gelen kadın imgeleri yoluyla yansıtılmıştır; geçit törenlerinde bayrak taşıyan şortlu, okul önlüklü, asker üniformalı genç kızlar ya da balolarda modern giysileriyle erkeklerle dans eden kadınlar (Kandiyoti, 1996: 216). Ancak, kadının kamusal hayatta görünürlüğünün sınırları vardı. Bu sınırlar kendini en iyi aşırı batılılaşma söylemlerinde göstermekteydi. Batı hem modernliği, hem de aşırı bencilliği ve kültürel yozluğu temsil ediyordu. Bu yüzden, geleneksel değerlerin taşıyıcısı olarak görülen kadınlar, batılılaşma ve aşırı batılılaşma arasında bir denge kurmalıydı. Cumhuriyet'in yeni kadını Batı'daki hem cinslerinden farklı olmalıydı. Batılı kadın aşırı makyajı, açık elbisesi ve cinsel serbestliği nedeniyle sürekli eleştiriliyordu. Yeni Türk kadını modern ancak mütevazı, fedakâr, sorumlu ve tutumlu olmalıydı (Kadioğlu, 1998: 95). Bu sınırlamalar Türkiye'de kadınların kamu yaşamına adeta cinsiyetsiz bir kimliğe bürünerek girmelerine sebep olmuştur (Kandiyoti, 1996: 179).

Cumhuriyet döneminin ideal kadın tipinin kökleri, kadının ailede, ekonomik yaşamda ve devlet idaresinde eşit koşullara sahip olduğu varsayılan İslâmiyet öncesi Türk toplumlarına kadar uzanmaktadır. Kurucu irade, Anadolu kadınının çalışkanlığını, üretkenliğini ve fedakârlığını eski Türk toplumlarına gönderme yaparak, zevk düşkünü şehirli kadın karşısında yüceltirken, öte yandan da cehâleti ve geri kalmışlığıyla Anadolu kadını eleştirmiştir (Kandiyoti, 1996: 207). Görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in kırsal kesim kadın imgeleri de belirsizlikler taşımaktadır.

“Millî misyon yüklenmiş, eğitilmiş meslek kadını ve aynı zamanda bir anne” yeni devletin görmek istediği kadın modelini oluşturuyordu. Yeni bir ulus devlet oluşturma sürecinde kurucu irade, kendi modernleştirme projesi doğrultusunda yeni bir kadın- erkek kimliği oluşturmuş ve bu yeni kimlik dönemin kadınlarının büyük bir bölümü tarafından benimsenmiştir. Bu kadınlar yapılan reformlardan yararlanmışlar ve mesleklerinde hırsla

ilerlemişlerdir. Devleti laikleştirmeye ve modernleştirmeye yönelik bütün reformlar, kadınlara toplumda yeni kamusal roller oynama cesareti vermiştir. Onları milliyetçi bir misyondur. Kamu alanında kadın olarak varolmanın bilincini taşıyarak ve dönemin halkçı görüşleri çizgisinde, modernleşen devletin hizmetinde çalışmışlardır. Kadınlardan beklenen meslekî çalışmanın amacı modernleşme projesine hizmetti ve onlar da bu beklentiyi yürekten benimsemişler ve gururla hayata geçirmişlerdi (Arat, Boz, 1998: 88).

Bu ilk kuşak Kemalist kadınlar arasında yer alan ve başarılı bir meslek kadını olan Hamide Topçuoğlu, anılarında bu misyonla ilgili hissettiklerini şöyle anlatıyordu:

Meslek sahibi olmayı da başka türlü yorumluyorduk: Bu hayatını kazanmak” için değildi sanki! Bu bir işe yarama, bir hizmet görme, bir başarı gösterme içindi...(Durakbaşı, 1998:41)

Çalışan kadınlar kendilerini “Türk Kadını”nın temsilcileri olarak görüyorlardı; bu kavram bölgesel ya da öteki farklılıklara bakılmaksızın tekil halde kullanılıyordu farklılığı yok sayma, farklılıktan rahatsız olma, bütün ayrılıkların milliyetçi potada erimiş olduğunu varsayan dönemin popülist söylemiyle uyum içindeydi (Arat, Boz, 1998: 88).

2. BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE TEK PARTİ DÖNEMİNDE SEÇİMLER

Bu bölümde öncelikle, tek parti döneminin genel siyasal özelliklerine değinilecek ardından, dönemin seçim sistemi ve seçimlerin genel özellikleri ele alınacaktır.

2.1. Tek Parti Döneminin Genel Özellikleri

Tek parti döneminin genel özellikleri ele alınırken, Halk Fırkası'nın kuruluşu, politikaları, muhalif partiler TpCF ve SCF'nin kuruluşu ve kapanmaları, tek parti yönetiminin yerleşmesi ve düşünce yapısı üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkasına

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması ve bu durumun 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile resmî bir nitelik

kazanması, Türk toplumunun bağımsız bir devlet kurmaktan başka seçeneği kalmadığını gösteriyordu. Bu arada itilaf devletlerinin Anadolu'yu yer yer işgal etmesi, Türk halkının büyük tepkisine neden olmuş ve işgalin protesto edilmesi için İstanbul'da mitingler düzenlenmiştir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde milli mücadeleyi başlatan direniş hareketleri ortaya çıkmıştır.

Milli Mücadele bir süre ülkenin çeşitli bölgelerinde sürdürülürken Mustafa Kemal devreye girmiş, Samsun'a çıkmış ve burada ulusal bir ordu oluşturmaya ve Kurtuluş Savaşı'nı başlatmaya yönelik çalışmalara koyulmuştur. Samsun'daki bu karardan sonra, önce Anayasa Tamimi'ni yayımlatmış sonra, Erzurum Kongresi ve ardından Sivas Kongresi düzenlenmiştir. Sivas Kongresi ile Anadolu'daki bütün milli mücadele kuruluşları bir çatı altında birleşmiş ve bu kongrede ARMHC'nin kurulması karara bağlanmıştır. Bu cemiyetin çalışmalarının temelinde, kuruluş ruhuna uygun olarak, halkın yönetime katılıp, ülkenin geleceğini belirlemesi ilkesi yatmaktadır.

23 Nisan 1920'de BMM'nin kurulması, yeni rejime giden yolun kapısını aralamış oluyordu. TBMM içerisinde çok çeşitli inanç ve düşünceleri barındırıyordu. Milletvekillerinin bir kısmı saltanat geleneğinden gelirken, bir kısmı hilafet taraftarı bir kısmı ise yenilik yanlıları kimliğiyle kendini göstermekteydi (Çavdar,2004:244).

A-RMHC üyeleri birinci meclis içerisinde bir tür parti disipliniyle hareket etmelerini sağlamak amacıyla, 10 Kasım 1921 tarihinde aynı ad altında bir grup oluşturmuşlardır. Birinci meclis içerisinde A-RMHC kurulan ilk grup değildir. Atatürk Nutuk'ta oyların dağılmasını önlemek amacıyla 1920 yazında ve güzünde kurulan bazı grupların adlarını saymaktadır: *Tesanüt Grubu*, *İstiklâl Grubu*, *Müdafaa-i Hukuk Zümresi*, *Halk Zümresi*, *Islahat Grubu*, bunlardan başka 1920 sonlarında resmen kurulmuş iki de parti vardır: "*Türk Komünist Partisi*" ve "*Türk Halk İştirakiyın Fıkrası*". Fakat, 1921 ilkbaharına gelindiğinde bu zümre, grup ve fırkalardan hiçbiri faaliyete devam etmiyordu (Tunçay, 1999: 35). Ancak, meclis içerisinde bu grubu muhalif bir grup

bulunuyordu, bu muhalif çekirdek bir yıl içinde büyüyerek 1922 Temmuz’unda ikinci grup (ikinci MHG’nu) meydana getirmiştir. Tunçay’a (1983: 2019) göre, esas amacı Mustafa Kemal Paşa’nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret olan ikinci grup, başkumandanlık kanununun süresinin uzatılışında resmen oluşmuş kabul edilmekle birlikte, bu tür bir muhalefetin çok daha eskilere dayandığı bellidir. Hatta grup olarak oluşmasının hazırlıkları bile daha önce yapılmış olabilir (Tunçay, 1999: 39).

Bu gruplar pek açık bir şekilde ortaya çıkmamışlardı. Fakat halkçılık programı ile onun ana hatları üzerinde yükselen Anayasa’nın kabulüyle muhalefet daha bir belirginlik kazandı.

Mustafa Kemal, BMM’ye bir Anayasa projesiyle meclisin mahiyetini ve görevlerini açıklayan bir milli siyaset programı sundu. Bu, gerçekte, memleketin ilerdeki rejimini tayin eden bir teşebbüstü ve tahmin edileceği üzere millet meclisinde tartışmalara yol açmıştı. Muhafazakârlar ilerde saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanabilecek yeni bir siyasetin doğmakta olduğunu sezmişlerdi. Anayasa 20 Ocak 1921’de kabul edildi. Anayasaya göre egemenlik kayıtsız şartsız milletindi ve bütün yetkiler Türk devletinin idarecisi BMM’de toplanmıştı. Anayasa BMM’nin yetkilerini sıralıyor ve seçimlerin iki yılda bir olmasını düzenliyordu. Anayasa BMM’ye şeriatı uygulama ve yürütme salahiyetini de tanıyordu ki, böylece fiiliyatta BMM halifeliğin yerini almış oluyordu.

Anayasanın kabulünden sonra millet meclisindeki nispî birlik hali bozularak, her biri ayrı bir görüş ve programa sahip çeşitli gruplar meydana geldi. Ama muhafazakârlar ve yenilikçiler olarak başlıca iki kısma ayrılıyordu. Bu sırada Mustafa Kemal kendi grubunu teşkilatlandırarak buna *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* (ARMHC) adını verdi (Karpaz, 1967: 38-39).

TBMM’nin 1920’de kuruluşundan yaklaşık 6 ay sonra kabul edilen 1921 anayasası’nın birinci maddesi olan “hakimiyet kayıtsız şartsız

milletindir” ibaresi, idare usûlünün, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yönetmesi esasına dayandığını ifade eder. Esat Öz’e (1996: 49) göre bu, adı konmamış bir cumhuriyet ilanından başka bir şey değildir. Diğer maddelerde halifelikten ve sultanlıktan hiç söz edilmeyişi de bunu gösterir. Hem 1921 anayasasının kabul edilişi ve sonraki tartışmaların yapılışı, hem de anayasanın değişik yorumlanışının etkisiyle meclis içinde yeni gruplar ve hizipler türemiştir.

Meclisteki gruplar arasındaki mücadeleler, ülke içinde millî birliğin sağlanmasını güçleştirmiş, meclis içindeyse karar almayı zorlaştırmıştır. Bu gelişmeler karşısında Atatürk’ün tavrı mecliste A-RMHC ismiyle bir grup kurmak olmuştur. Milliyetçi modernleşmecilerin mecliste bir grup oluşturmaları beraberinde kararların mecliste görüşülmeden önce grupta görüşülüp karara bağlanmasını getirmiş, bu da grup disiplininin etkisiyle kararların meclisten geçmesini kolaylaştırmıştır. Birinci grubun dışında kalan üyeler ile Atatürk’e karşı olanların oluşturduğu bir diğer grup da ikinci grup olarak adlandırılır. İkinci grubu, muhalif olma dışında, birinci gruptan ayıran bir diğer önemli özellik bu gruptaki üyelerin daha çok yerel bir görünüme sahip olmasıdır. İkinci grup üyeleri meclis içerisindeki tartışmalarda sürekli olarak demokrasi ve hürriyet isteklerini ön plana çıkarmışlardır. Bunun temel nedeni meclis içindeki (dolayısıyla yönetim karşısındaki) konumlarını ve eleştirilerini daha anlamlı hale getirmek olabilirdi (Öz, 1996: 49).

Bu sıralarda doğmakta olan yeni Türk devletinin esas niteliği henüz belirsizdi. Osmanlı saltanatı bir yıl önce kaldırılmıştı. Ülke sadece meclis başkanını değil vekilleri de doğrudan doğruya seçmiş olan millet meclisi tarafından yönetilmekteydi. Meclis ile halife Abdülmecit Efendi arasındaki anayasal ilişkiler belirsizdi. 1922’de halifelik yalnızca dinsel bir memuriyet olarak düşünülüyordu. Ancak, bir çok kişinin halifeyi sırf biçimsel anlamda olsa bile, devletin başı olarak görmeye devam etmesi kaçınılmazdı. Ayrıca, halife olarak onun yetki alanı Türkiye sınırlarını aşıyordu ve kuramsal olarak bütün Müslüman dünyasını kapsıyordu (Zürcher, 2000: 243). Ülkede açıkça

bir rejim sorunu vardı. Bu durumun farkında olan Mustafa Kemal ve grubu basınla olan mülakatlarında bu karışık durumdan duydukları rahatsızlıkları dile getiriyor, Cumhuriyeti ilan etmeye niyetlendiklerini imâ ediyorlardı. Ancak, *“milliyetçi modernleşmeci elitin iktidardaki kanadını oluşturan Kemalistlerin”* (Öz, 1996: 50) programlarını rahatça uygulayabilmelerinin önündeki en büyük engeli birinci TBMM’nin yapısı oluşturuyordu. Meclis içindeki tartışmaların devam etmesi birinci grubun sayısal üstünlüğüne rağmen siyasal rejim sorununa kesin çözüm bulunmasını engelliyordu. Bu durumun iyice belirginleşmesinin ardından Meclisin yenilenmesi yoluna gidildi.

TBMM’nin 1 Nisan 1923 tarihli olağanüstü oturumunda verilen bir kanun teklifiyle anayasanın ilgili maddesi değiştirilerek iki ay içinde yeni bir seçime gidilmesi öngörülmüştür. Sadece birinci grup üyelerinin imzasının bulunduğu bu teklif o günkü oturumda kabul edilmiştir (Öz, 1996: 51). Bu anda Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda da bir değişiklik yapılmıştır, kanunun birinci maddesi “ 1922 senesine kadar tekâmül etmiş olan yeni devlet şekline her ne suretle olursa olsun karşı gelenlerin vatan haini sayılacakları” şeklinde değiştirilmiştir (Cebesoy, 2002: 338). Bu değişiklikle A-RMHC’ne muhalif faaliyetlerin engellenmesi amaçlanıyordu. Mustafa Kemal, fırkalar üzerinde tarafsız bir devlet reisi olmak yerine, Halk Fırkası’nın umumi reisliğini üstlendi. Bu da, kurulacak diğer siyasî fırkaların kendilerini Mustafa Kemal’in karşısında bulmalarına yol açıyordu. Bu suretle, Gazi’nin pek kuvvetli şahsiyeti karşısında hiçbir kimse ve zümre ne fırka teşkiline ne de seçim mücadelesine kalkmamıştı. Hakimiyet-i Milliye’nin esasını kuracak olan siyasi fırkalar siyasi süreçte serbestçe oluşmamıştı ve Halk Fırkası da tek siyasi parti olarak yıllarca işbaşında kalmıştı. Ayrıca, Mustafa Kemal’in seçim hayatının başında bulunup bilfiil seçim işlerine müdahale etmesi, meclis ve hükümetin tarafsızlığını ister istemez ihlâl ediyordu. (Cebesoy, 2002:344).

Bütün bunlara seçimlerin iki dereceli olması ve bürokrasinin yasal olarak önemli görevler yüklenmesi eklenince seçimler birinci grubun başarısıyla sonuçlanmıştır.

Yeni TBMM'nin ilkinde nispetle sağladığı daha rahat çalışma ortamında birinci grubu oluşturan Kemalistler, önemli reform kararları alacaklardır. 1922 yılında kurulacağı açıklanan Halk Fırkası, tam bir ay sonra 11 Eylül 1923'te kurulmuştur. Halk fırkasının kurulması da parlamentoda karar almayı kolaylaştırmıştır.

Meclisin açılmasının ardından alınan iki önemli karar: Lozan antlaşmasının onaylanması (23 Ağustos 1923) ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesidir (Öz, 1996: 52). Bu karar ülke içinde cumhuriyet aleyhtarı seslerin yükselmesine sebep olmuştur. Cumhuriyet aleyhtarı bu duyguyu kısmen halifenin gelecekteki konumuna ilişkin kaygı körüklüyordu. Nitekim yeni yasama yılının 1 Mart 1924'te başlamasının hemen ardından beklenen oldu. 3 Mart 1924'te hilafet kaldırıldı ve Osmanlı hanedanı mensuplarının ülkeyi terk etmeleri emredildi. Yoğun tartışmalardan ¹ sonra Nisan ayında, 1876 anayasasının yerine cumhuriyetin yeni anayasası kabul edilmiştir. 1876 anayasası önce 1909 yılında ve sonra Ocak 1921'de direniş hareketinin fiilî anayasası Teşkilatı Esasiye Kanununun ilk meclis tarafından

¹ 1924 Anayasası üzerine mecliste yapılan tartışmalardan en ilginç yapılan görüşmeler sırasında yasama organının yürütmeye ve özellikle cumhurbaşkanına tanınmak istene yetkilere karşı kendi yetkilerini kiskançlıkla korumaya çalışmasıdır. İleri tarihlerde kurulacak olan tek parti yönetimi düşünülecek olursa Mete Tunçay'a (1999: 91-93) göre, bu tutum salt kurumsal düzeyde kalsa da yine 1924'te meclisteki özgürlük ve demokrasi havasının bir kanıtıdır. Cumhur başkanına meclisi fesih hakkı verilmemesi gerektiğinde ısrar edenlerin çoğunlukta olduğu anlaşılınca Recep Peker'in verdiği ortalama bir yol öneren teklif 194 üyeden 122'si tarafından reddedilmiştir (Ali Fuat Cebesoy: Siyasi Hatıralar (Büyük Zaferden Lozan'a Cilt I), Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları., s. 74 aktaran Esat Öz: Otoriterizm ve Siyaset (Türkiye'de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923- 1945), Ankara : Yetkin Yayınları, 1996, s.64.

kabul edilmesiyle fiilen değişikliğe uğramıştır (Zürcher, 2000: 245). Böylece meclisin ilk kurulduğu yıl olan 1920'de başlayan siyasal rejim oluşturma çabaları, önce saltanatın ve 1923 yılında da hilafetin kaldırılması ve sonra da resmî adının konmasıyla tamamlanmıştır. Bütün değişiklikler bir yıl sonra kabul edilen anayasada yeniden düzenlenerek kuramsallaştırılmıştır (Öz, 1996: 53).

2.1.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu

Hıyaneti Vatanıye Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle meclisin dağıtılması ve sıkı şekilde denetlenmiş seçimler, A-RMHC'nin halk fırkasına dönüşümü ve partinin merkezîyetçi hiyerarşik bir yapıya bürünmesi yeni Türk devletinin kuruluş aşamasında, siyasal muhaliflerin devir dışı bırakılışının ve iktidarın pekiştirilmesi sürecinin araçları olarak kullanılmışlardı (Zürcher, 2000: 242, Öz, 1996: 63). Ancak, tüm bunlara rağmen halk fırkası içinde bir muhalefet kalmıştı. İkinci meclisin, birinci mecliste yer alan muhalif kanadı tasfiye ederek toplanması Mustafa Kemal ve yanındaki kadronun yapmak istedikleri devrimlerin ilk adımlarından birini oluşturuyordu. Ancak, meclis içinde tam bir mutabakat sağlanamadığından, meclis ve hükümet türdeş bir topluluk izlenimi vermiyordu. Cumhuriyetçi kadronun hem fırka hem de meclis içinde denetim kuramamış olmasında I. Mecliste birinci gruba sempati duymalarına rağmen bu gruba resmen girmeyen Kazım Karabekir, Refet Bey, Rauf Bey, Dr. Adnan Bey gibi kişilerin HF listelerinde meclise girmeleri etkili olmuştur (Sezgin, Şaylan, 1983: 2046). Bu parti içi muhalefet giderek güçlenmiş (birinci TBMM içerisindeki kadar olmasa da) ve Hüseyin Rauf önderliğindeki bu küçük grubu muhalif bir parti kurmaya sürüklemiştir. Tpcf'nın kurulmasına yol açan siyasal olay, 20 Ekim 1924 günü, Menteşe (Muğla) mebusu Esat Efendi'nin, hükümetin Yunanistan'dan gelen Müslümanları, Rumların terk etmek zorunda kaldıkları taşınmazlarına yerleştirmesi esnasında görülen yolsuzlukları eleştirerek İmar ve İskan Vekili Rafet Bey'e yönelttiği soruydu. Meclis, bakanın cevabını yeterli bulmayıp

soruyu gensoruya çevirmiştir. Bu durum ise mecliste muhalefeti daha güçlü kılmaya yol açmıştır. Mübadeledeki yolsuzluk usulsüzlük gibi bir dizi sorunun yerine tartışma rejim tartışmasına dönüştürülmüştür. Sonuçta meclis soruşturması önerisi reddedilerek hükümet 148 oyla güvenoyu almıştır (Tunçay, 1999:105-106, Sezgin, Şaylan, 1983: 2047, Zürcher, 1992: 70). Ertesi gün HF'den istifalar olmaya başlamıştır. İlk grup, Adnan, Rauf, Salahattin, Halis Turgut, Feridun Fikri, Faik Bey ile, Rüştü ve Refet Paşalar istifa etmiştir (Tunaya, 1952:607-608). Bu arada basında yeni fırkanın kurulacağı haberleri de artmaya başlamıştır. Halk Fırkası'ndan ayrılan mebuslar sık sık toplantılar düzenleyerek yeni bir partinin kurulmasına karar vermişler ve bir program ve tüzük hazırlamaya başlamışlardır.

CHF'den istifalarla başlayan muhalif parti kurma çalışmaları, 17 Kasım 1924'te partinin resmen kurulmasıyla tamamlanmıştır. Partinin genel başkanı Kazım Karabekir Paşa, genel başkan yardımcısı Dr. Adnan ve Hüseyin Rauf Bey, genel sekreter Ali Fuat Paşa, yönetim kurulu üyeleri, Muhtar Bey, İsmail Canpolat, Halis Turgut, A. Şükrü Bey, Necati Bey ve Rüştü Paşa'dır (Çavdar, 2004: 296).

Halk Fırkası henüz resmî bir programa sahip olmadığından "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın bir programının olması ve fırka isminde "Cumhuriyet" kelimesinin bulunması büyük bir öneme sahipti. Kurulan partinin adının "Cumhuriyet" kelimesini içerdiğini duyan Halk Fırkalılar partilerinin ismini Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirdiler (Öz, 1996: 65).

TpCF'nin dayandığı esas fikir, muhalefet kontrolü olmaksızın bütün kuvvetlerin millet meclisinde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı düşüncesiydi. Bunun için parti birkaç kişinin "oligarşik gayelerine" karşı koyarak ferdî hürriyetleri korumak amacındaydı. Bu sözlerle hiç şüphesiz Mustafa Kemal ile taraftarları kast ediliyordu. Cumhuriyet rejimi, liberal demokrasi, yeni partinin kabul ettiği esas prensiplerdi. TpCF'nin benimsediği

bu prensipler samimi de olsa, bu prensiplerin temelinde hükümetin laik tutumuna karşı dini korumak düşüncesi yatıyordu (Karpat, 1967: 45).

TpCF'nin parti programının en fazla dikkat çeken maddesi ise *"fırka efkar ve itikadatı diniye hürmetkardır"* içeriğine sahip 6. maddesi olmuştur. Nitekim partinin ileride kapatılmasında gerekçe olarak bu maddenin siyasî amaçlar için kullanılıp "gerici" akımları etkilediği öne sürülecektir.

TpCF'nin programı² Halk Fırkası'nın politikalarıyla temelde uyuşmasına rağmen, özellikle siyasal sürecin işleyişine ilişkin konularda önemli farklılıklar gösterir. Yeni partinin programında parti içi demokrasiye yer verilmesinin yanında, ülkede seçimlerin iki dereceli olması yerine doğrudan seçimlerin yapılması demokrasinin bir şartı olarak ileri sürülüyordu. Ayrıca, cumhurbaşkanı seçilenlerin mebusluk sıfatını kaybedeceği belirtilerek cumhurbaşkanının partiler üstü kalması amaçlanıyordu. Bunun yanında, hiç kimsenin kanunun emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamayacağı programın temel hükümlerinden biriydi. Bütün bu hükümler, Halk Fırkası içinde muhalefetin siyasi sistemin biçimlenişi ve işleyişine ilişkin endişelerinin bir sentezi niteliğindedir. Bu görüşler muhalif parti yöneticilerinin Halk fırkası ileri gelenlerince sert bir şekilde eleştirilmesinin sebeplerinden biri olacaktır (Öz, 1996: 65-66). Tunçay'a (1999: 108) göre de TpCF'nin fırka beyannamesi ve programı özünde gerek siyasal gerek ekonomik anlamıyla liberal demokrasiyi savunan belgedir. Cebesoy (2002: 118) da hatıralarında TpCF'nin demokrat, lâik bir parti olduğunu ileri sürmektedir. Zürcher'e (2000: 246) göre, TpCF çoğunluk partisi gibi lâik ve milliyetçi politikalardan yanaydı, ancak onun köktenci, merkezîyetçi, otoriter eğilimlerine açıkça karşı çıkıyordu.

Yeni partinin kurulmasından üç gün sonra, fırkasının meclis gurubu toplantısında sıkı yönetim önerisi reddedilince, İsmet Paşa 21 Kasım günü sağlığının bozukluğunu öne sürerek istifa etmiştir. Aynı gün Fethi Bey, yeni

² Program metni için bkz. Tarık Zafer Tunaya: Siyasi Partiler, cilt 2, İstanbul:1952, s. 616-620 ve Mete Tunçay: a.g.e., s. 385- 398.

kabineyi kurmuştur. Topu topu üç buçuk ay yaşayacak olan bu hükümette, İsmet Paşa'nın eski kabinesinden yalnızca üç kişi vardır: Dahiliye Vekili ve Mübadele-i merve, İskan Vekaleti Vekili Recep (Peker), Maliye Vekili Abdulhalit (Renda) ve eski hükümete en son değişiklikle ziraat vekili olarak katılan, Hariciye Vekili Şükrü Kaya Beyler. Bu kabine, İsmet Paşa hükümetinden belirli şekilde daha ılımlıydı ve Tunçay'a (1999: 111) göre, yeni fırkanın çekiciliği karşısında CHF'nin daha çok çözülmesini önlemek amacıyla böyle kurulmuştu. Nitekim Fethi Bey kabinesi işbaşına geçtikten sonra, fırkadan birkaç mebus istifa etmişse de arkası gelmemiştir. Hatta, yeni kabine içinde, reisicumhura tecdit-i intihap (seçimlerin yenilenmesi) ve veto haklarını vermeye muhalif olan Şükrü Saraçoğlu ve Mahmut Esat Beyler de bulunmaktadır.

2.1.3. Takrir-i Sükûn Kanunu Dönemi

Muhalif bir partinin doğmasıyla ülkede bir yandan demokrasi havası eserken bir yandan da CHF içinde önemli tartışmalar başlamıştı (Öz, 1996: 69). TpCF'nin CHF' ye muhalif bir parti olarak siyasal yaşamda doğması, yönetici kadro üzerindeki etkilerini kısa zamanda göstermişti. Bu etkinin ilk göstergesi, yeni partinin isminde yer alan "Cumhuriyet" ifadesine karşılık HF ismine "Cumhuriyet" kelimesinin eklenmesiydi. Ayrıca, TpCF'nin resmi kuruluş tarihinden önce CHF'nin tüzük değişikliğine gitmesi ve TpCF'nin resmen kurulmasından üç gün sonra İsmet Paşa'nın önerdiği sıkı yönetim önerisinin reddedilmesi üzerine başvekillik görevinin İsmet Paşa'dan Fethi Bey'e geçmesi TpCF'nin siyasî yaşamda etkili olmaya başladığının en açık kanıtıydı (Sezgin, Şaylan, 1983: 2048). Yönetici kadronun hem tüzük değişikliğine hem de hükümet değişikliğine gitmesiyle bir yandan CHF içindeki dalgalanmalar önlenmeye diğer yandan da hükümet tatmin edilmeye çalışıldı. Öncelikli olarak, CHF'nin sert ve radikal kanadı iktidardan uzaklaştırılıyor ve hükümetin kurulmasında yeni partinin de katkısı kendini gösteriyordu. Ancak, TpCF'nin yönetici kadrodan gördüğü hoşgörü uzun

sürmeyecekti. 1924 yılında mecliste bulunan 13 boş mebusluk için yapılan ara seçimde TpCF'nin aday göstermemesine rağmen desteklediği bağımsız adaylara karşı yapılanlar bunun göstergesiydi. Ara seçimlerde Bursa'da TpCF'nin desteklediği bağımsız aday olan Nurettin Paşa'nın seçimi kazanması üzerine CHF'nin radikalleri Nurettin Paşa'nın seçilmesine itiraz ederek, istifasının üzerinden gerekli sürenin geçmediğini öne sürerek seçimlerin yenilenmesini istemiş, ancak, Nurettin Paşa yapılan seçimde tekrar seçilmiştir. Ancak, Nurettin Paşa'nın TpCF'ye geçeceği söylentileri ve gösterilen baskılar parti için sonun yaklaştığını göstermiştir (Öz, 1992:93). Bu olayları hızlandıran gelişme ise Doğu'da Şeyh Said İsyanı'nın patlak vermesi olmuştur.

Zürcher'e (2000:247) göre, Recep Peker başta olmak üzere, hükümet içerisindeki sertlik yanlılarına ve cumhurbaşkanına siyasal muhalefete son verme fırsatı veren olay, 13 Şubat 1925'te Doğu'da Şeyh Said önderliğinde kısa süre içinde Doğu ve Güneydoğuya yayılan, hem etnik hem dinî yönü bulunan bir isyanın patlak vermesiydi.³

İsyanın genişliği belli olur olmaz Ankara hükümeti sıkı tedbirler aldı. 25 Şubat'ta Doğu illerinde bir aylık sıkıyönetim ilan edildi ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda, dinin siyasete alet edilmesini vatana ihanet suçları arasına koyan bir değişiklik yapıldı.

İsyan CHF içindeki muhalefete sıcak bakmayanların ve sertlik yanlılarının Fethi Bey üzerindeki baskıyı arttırmalarına ve seslerini daha çok yükseltmelerine sebep olmuştur. Mecliste alınan kararların CHF içinde bulunan radikal kanat tarafından yeterli görülmeysi meclisi hükümet değişikliğine götürmüştür. İsyanın yaygınlaşmasından sonra Fethi Bey ve hükümete olan güven azalmış ve Martta yapılan güven oylaması sonucunda Fethi Bey hükümeti düşürülmüş ve İsmet Paşa tekrar hükümeti kurmuştur. Bu hükümet değişikliği ile CHF içinde radikal kadronun etkinliği artmıştır. Yeni hükümetin göreve başlamasının ardından İsmet İnönü'nün ilk işi, TBMM'den

³ İsyanla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tunçay: a.g.e., s. 134- 146.

bir Takrir-i Sükûn Kanunu çıkartmak ve İstiklâl Mahkemelerini tekrar kurmak olmuştur. Mecliste 22 redde karşılık 122 kabul oyuyla yasalaşan 4 Mart 1341 tarihli ve 589 numaralı Takrir-i Sükûn Kanunu metni aynen şöyledir:

Madde1: irticaa ve isyana ve memleketin içtima nizamını, huzur ve sükunu ve emniyet ve asayişin ihlale bahis bilumum teşkilat ve tarikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, hükümet, reisicumhurun tasdiki ile, re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını istiklal mahkemesine tevdi edebilir.

Madde2: işbu kanun tarih-i neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyülicradır.

Madde3: işbu kanun tatbikine icra vekilleri heyeti memurdur. (Cebesoy, 2002:155- 158, Tunçay,1999:146).

Görüldüğü gibi, bu yasa iki yıllık bir süre için hükümete kamu düzenini bozduğu düşünülen bütün örgüt ya da yayınları, idarî tedbirlerle yasaklama yetkisi vermekteydi. Ayrıca, sıkı yönetim yanında biri isyanın çıktığı bölgeyi, diğeri de ülkenin geri kalanını kapsamak üzere Ankara'da olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Meclisteki tartışmalar özellikle İstiklal Mahkemesi kurulması ve ona tanınan yetkiler hakkındadır. İdam yetkisinin mahkemelere bırakılması en çok eleştirilen düzenlemelerden biridir. Altışar aylığına kurulan bu mahkemeler aradan bir buçuk ay geçince 20 Nisan 1925 tarihinde İsmet İnönü'nün meclisin tatile gireceği gerekçesiyle verdiği önerge üzerine (süresi dolmak üzere olan sıkıyönetim mahkemesiyle birlikte), altı ay daha uzatılmış; ertesi yıl, uzatma kararları altışar aydan iki kez daha yinelenmiştir (Tunçay, 1999: 148).

Takrir-i Sükûn Kanunu, Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi üzerine çıkarılmış olmakla beraber, sadece isyanı bastırmak amacıyla kullanılmamıştır. Yasanın ilk uygulaması, kabulünden iki gün sonra 6 Mart 1925'te İstanbul'da ve taşrada çıkan, muhafazakâr, liberal ve Marksist birçok gazeteyi süresiz olarak kapatmak olmuştur (Tunçay, 1999:149). Öncelikli

olarak, İstanbul'da yayımlanan, *İstiklâl, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Aydınlık, Orak-Çekiç, Toksöz ve Sebilürreşat* adlı gazete ve dergiler kapatılmıştır. Bunları, *Millet, Resimli Hafta, Presse de Soir, Yoldaş* (Bursa); *Saday-i Hak* (İzmir), *Doğru Söz* (Mersin); *Kahkaha, İstiklâl* (Trabzon); *Sabiha* (Adana) gazeteleri izlemiştir (Kabacalı, 1990: 134). Basına karşı girişilen bu gözdağı verme eylemi, bazı yayın organlarının hükümetçe kapatılmasıyla kalmamış, ayrıca bazı gazeteciler de tutuklanarak *İstiklâl Mahkemeleri*'nde yargılanmışlardır (Tunçay, s. 149).

2.1.3.1. TpCF'nin Kapatılması

Şeyh Sait ayaklanması dolayısıyla Takrir- Sükun Kanunu'na dayanılarak girişilen “genel baskı ve sindirme operasyonu” içinde (Tunçay, 1999: 152), muhalif kanadın başını oluşturan ve siyasî örgütlenmeyi temsil eden TpCF'nin de ortadan kaldırılacağı belliydi. Nitekim isyanın başlamasıyla beraber TpCF'nin isyanda doğrudan ya da dolaylı olarak bir etkisi olduğu düşüncesi, kimi zaman açıktan kimi zaman da doğrudan ifade ediliyordu (Koçak, 1997: 100). Artık muhalefet partisinin kapatılmasına adım adım yaklaşıyordu. TpCF yetkilileri de durumun farkındaydılar. Parti olarak anayasaya ve cumhuriyete karşı hiçbir hareketin içinde bulunmadıklarını gazetelere verdikleri demeçlerle yineliyorlardı. Ancak, sular bir kere bulanmıştı. Sonuçta Ankara *İstiklâl Mahkemesi* şöyle bir karar verdi: “*irtica niteliğinde yapılan kışkırtmalar, propagandaların dini ve dinin kutsal kavramlarını politik isteklerine araç yaptığı ispatlanmış olması nedeniyle TpCF'nin durumu ve çalışma türü üzerinde hükümetin dikkatinin çekilmesi için savcılığa bilgi verilmesine...*” Savcılık bu suç duyurusunu hükümete ulaştırdı. Doğu *İstiklâl Mahkemesi* de bölgedeki TpCF şubelerini kapattı. Hükümet de Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak 3 Haziran 1925 tarihinde “*vatandaşların aldatılmaktan ve kışkırtılmaktan korunması*” (Çavdar, 2004: 312) gerekçesiyle TpCF'nin merkez ve tüm şubeleri kapatıldı.

TpCF'nin kapatılmasına her ne kadar “*gericilik*” ve programında dine saygılı olmak ifadesine yer vermek suretiyle “*dini siyasete alet etmek*” gerekçesi damgasını vursa da bu olayın I. Meclisten itibaren açıkça ortaya çıkan iktidar- muhalefet çekişmesinden ayrı düşünölmeyeceğinin kabul edilmesi gerekiyordu. CHF'nin devrimci ideolojisinin de politikalarının da temelinde yer alan ve toplumu toptan değıştirmeyi amaçlayan düşöncenin ölkede içinde yönetici kadrodan başka güç odaklarına izin vermeyeceğii siyasal alanda ve basında yapılan tasfiyelerle kendisini gösteriyordu. Nitekim Takrir-i Sükûn Kanunu yönetici kadroya sadece isyan bölgelerinde değil İstanbul ve başka yerlerdeki hasımlarıyla da uğraşma yetkisi vermekteydi (Lewis, 2000: 274).

1925 Takrir-i Sükûn Kanunu dönemi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir devrenin başlangıcı sayılabilir. Nüfuzunu ölkenin her köşesine yaymış, teşkilatlı muhalefeti ortadan kaldırmış olan hükümet bundan böyle bütün kuvveti elinde tutarak iş görebilecek durumdaydı (Karpat, 1967: 47). Takrir-i Sükûn Kanunu uygulamalarının sağladığı elverişli ortamdan yararlanılarak, çeşitli toplumsal reform girişimleri yapılmış, ayrıca, yeniliklere karşı yükselen tepkiler, İstiklâl Mahkemeleri (özellikle gezici Ankara İstiklâl Mahkemesi) aracılığıyla bastırılmıştır (Tunçay, 1999:155). Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde, muhalefet büyük ölçüde sindirildiğinden reformlara karşı koyacak örgütlü bir güç olmaması reform hareketlerini mümkün kılmıştır. Ayrıca, bu dönemi başlatan gelişmeler Kemalistler nazarında reformları mümkün hale getirmiştir (Öz, 1996: 75).

Tunçay (1999: 155), bu dönemde yapılan reformları iki grupta toplamıştır:

- i. Şapka kanunu, devlet memurları için giyim kuşam kurallarının konması, dinsel giysi kullanımının yasaklanması, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması.
- ii. Çeviri yasalarla yapılan hukuk devrimi.

İlk uygulamalardan biri Eylül 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasıdır. 25 Kasım 1925'te ise kılık kıyafet reformu yani şapka yasası, 26 Kasım'da Avrupa takvim ve saati kabul edilmiştir. 1926'da ise aile hukukunun tam olarak laikleştirilmesi girişimi ile dinî nikah ve çok eşliliğe son vermek üzere, İsviçre medenî yasası ve İtalyan ceza kanunu kabul edildi. Halkın yaşam tarzında, kültür ve geleneklerinde köklü değişiklikler yapan bu yasalar yüzünden, iktidardakiler halkın direnişiyle karşılaştı, ancak, iktidar İstiklâl Mahkemelerini devreye sokarak bu direnişleri bastırdı. Kıyafet devrimiyle birlikte, tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine, ülkenin dört bir yanında bu reformları “*dinin elden gitmesi*” olarak gören tepkiler yükselmiş ve gezici Ankara İstiklâl Mahkemesi direniş bölgelerine koşup, “gericileri” sindirmeye çalışmıştır (Tunçay, 1999: 157-164).

Giyim kuşam devrimlerine göz attığımızda, burada çalışmamızı da yakından ilgilendiren ilginç bir nokta dikkati çekmektedir. O da, kadınların giyim ve kuşamı hakkında peçe ve çarşaf konusunda herhangi bir resmî düzenlemenin yapılmamış olmasıdır. Bunun sebebi kurucu iktidarın ülkede büyük tepkiler yaratmaktan çekinmesi olabilir. Yoksa, bu peçe ve çarşafa karşı olunmadığı anlamına gelmemelidir. Nitekim, resmî anlamda bir düzenleme olmamakla birlikte, Mustafa Kemal İzmir'deki söylevinde şunları dile getirerek, peçe ve çarşaf konusundaki tutumunu dile getirmiştir (Tunçay, 1999: 156):

“Kasaba ve şehirlerde yabancıların dikkati, en çok örtünme şekli üzerinde toplanıyor. Buna bakanlar, kadınlarımızın hiçbir şey görmediklerini sanıyor. Bununla beraber, dinin icabı olan örtünme, kısaca söylemek lazım gelirse, denebilir ki kadınların külfetini gerektirmeyecek ve âdaba aykırı olmayacak basit bir şekilde olmalıdır. Örtünme şekli, kadını hayatından, varlığından ayıracak bir şekilde olmamalıdır...” (Taşkiran, 1973: 85).

Hilafetin kaldırılmasının hemen ardından 8 Kasım 1924'te din yasalarını uygulayan şeriye mahkemelerinin kaldırılması, hukuk alanında

laikleştirmeyi amaçlayan ilk girişim olmuştur. 1926 yılında İsviçre medeni kanunu ve borçlar kanununu, İtalyan ceza kanunu ile İtalya ve Almanya'dan alınan ticaret kanunu takip etmiştir. Bunların yanında 2 Mart 1926 tarihinde öğretim birleştirilmiş, 1 Kasım 1928'de Osmanlı kültürel mirasıyla olan bağı tamamen koparmanın en etkin yollarından biri olan alfabe değişikliği gerçekleştirilmiştir.

2.1.3.1. İzmir Suikastı Girişimi

Şeyh Said Ayaklanması ile başlayan gelişmeler, tek parti yönetiminin kurulması sürecinde önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktaydı. Cumhuriyet'in bu ilk yıllarında yeni doğan çok partili hayat, yaşama fırsatı bulmadan sona eriyordu. Ancak, örgütlü muhalefetler sona ermesine rağmen, muhalefet örgütsüz de olsa bir süre daha hayatta kalmayı başarabilecektir. Muhalefetin tamamen silinmesini sağlayacak olay ise İzmir Suikast girişimi sonrasındaki yargılamalardır.

Hükümet Takrir-i Sükun Yasası'yla tüm muhalif unsurları yasaklamıştı ama muhalefet varlığını gizli de olsa devam ettiriyordu. TpCF'den kalan muhalif grup ile ittihatçılardan oluşan son muhalefet kırıntılarının da temizlenmesi gerekiyordu. Bu yargılamalarla beraber Cemil Koçak'ın (1997:104) da belirttiği gibi millî mücadelenin önder kadrosu içindeki parçalanma son aşamasına erişmiş ve Mustafa Kemal'in yanında kalan grup diğer grubu yargılama noktasına kadar gelmişti. Bundan sonraki aşamalar ise tek parti yönetiminin etkinliğinin artmaya başlamasıdır.

TBMM birinci dönem Lazistan mebusu Ziya Hurşit ve arkadaşlarının Reisicumhur Mustafa Kemal'e suikast girişimi, aralarından birinin 17 Haziran 1926'da yaptığı ihbar üzerine Ankara İstiklâl Mahkemesince kovuşturulmaya başlanmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi İzmir'e varır varmaz hemen tutuklamalara başlamıştır. Tutuklananlar arasında suikast girişimcileri, ilişkili veya ilişkisiz eski TpCF'lılar ve daha eski ittihatçılar bulunmaktaydı. 26

Haziran'dan 12 Temmuz'a kadar süren davada tutuklananlar, suikast tertibine yardımcı olmak ve bir darbe planlamakla suçlanmışlardır. Tutukluların çoğu idam edilmiştir. İkinci bir dava 18 Temmuz'da Ankara'da ittihatçılar aleyhine açılmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi ittihatçıların duruşmasına başlamış ve tutumu, suikast girişiyle ilişki aramaktan çok, geçmiş dönemlerin hesabını sormak yönünde olmuştur. Sonuçta dört idam, yedi tane onar yıllık kalebent (sürgün) cezası verilmiştir ve birçok kişi de tutuklanmıştır (Tunçay, 1999: 170-171).

2.1.4. CHF 1927 Kongresi

1927 sonbaharında TBMM'nin 1923'te iki yıl için seçilen ve 1924 anayasası ile dört yıla çıkarılan II. dönemin görev süresi dolmaktaydı. CHF büyük kongresi de, tüzük hükmünce her yıl yapılması gerekmesine karşın 4 yıldır toplanamamıştı. Bu yüzden hem yeni seçimlerin yapılması gerekiyor hem de kongrenin toplanması gerekiyordu. Öte yandan, olağanüstü durum sona ermişti. Ayaklanma ve tepkiler bastırıldıktan sonra, İstiklâl Mahkemeleri kaldırılmıştı: Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte tutulmakla beraber, artık kullanılmamaktaydı (Tunçay, 1999: 180). II. Meclis çalışmalarını 26 Haziran 1927 tarihinde tamamlamıştı. Meclis dağılmadan önce, CHF meclis grubu önemli bir tüzük değişikliği yapmış, ilk tüzüğün öngördüğü, Büyük Divan'ın idare heyetleriyle yazışarak mebusları tespit etme ve seçim işlerini yürütme görevini (madde 26 ve 101), Umumi Reis Mustafa Kemal'e devredilmişti. Bu değişiklikten sonra parti genel başkanı, mebus adaylarını belirleyen tek yetkili merci hâline gelmiştir (Koçak, 1997:104). Nitekim, 29 Ağustos 1927'de yapılan seçimlerde adaylar bu şekilde belirlenmiştir. Seçimlerde adayları Mustafa Kemal Atatürk belirlemiştir ve seçimlerin yapılmasının ardından 15 Ekim 1927 tarihinde Halk Fırkası'nın II. Kongresi⁴ yapılmıştır.

⁴ 1927 kongresi 2. kongredir çünkü Sivas kongresi, CHF o dönemde parti halini almamış olmasına rağmen bu kongrede önemli kararlar alındığı için partinin ilk kongresi

Kongrede partinin yeni nizamnamesi kabul edilmiştir. Yeni nizamnameye göre, partinin genel başkanı olan Mustafa Kemal, büyük kongrenin, parti divanının, genel yönetim kurulunun, meclis grubunun doğal başkanı oldu. Mebus adayları parti başkanlık divanı adayları tarafından seçilecekti. Başkanlık divanı ise, genel başkan ile onun seçeceği genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşuyordu. 1927’de kabul edilen yeni nizamname ile, Halk Fırkası’nın organları tamamen tek kişinin eline verilerek, ülke genelinde ve parti içinde otoriter yönetim biçimi kesin olarak kabul edilmiştir (Karatepe, 1993: 37- 38). Yeni nizamname ile, CHF sadece ülkedeki tek siyasî teşekkül olmakla kalmıyor kendi içinde de eleştiri imkânlarını ortadan kaldırıyordu (Koçak, 1997:105).

1927 Kongresinde, tek parti yönetiminin pekiştirilmesi yönünde ciddi adımlar atılmıştır. Parti riyaset divanının (parti başkanlık divanının), partinin ve dolayısıyla ülkenin yönetiminde tek söz sahibi organ konumuna yükseltilmesi ve parti büyük kongrelerinin her yıl toplanması yerine, dört yılda bir toplanması, kurala bağlanmıştır. Bu iki düzenleme, kurulduğu 1923 yılından bu yana parti yönetim yapısındaki merkeziyetçi ve anti demokratik eğilimlerin giderek güçlendiğini göstermektedir (Öz, 1996: 78). 10 Ekim 1927 tarihinde toplanan Halk Fırkasının Büyük Kongresi, partinin ideolojisinin oluşmasında yeni bir aşamayı temsil etmektedir. 1927 Nizamnamesi’nin genel esaslarında *Cumhuriyetçilik*, *Laiklik* ve *Halkçılığın* yanı sıra *Türk Milliyetçiliği* de vurgulanıyordu. “*Hiçbir veçhile tebdil edilemeyeceği*” belirtilen bu esaslar arasında, parti başkanının “Fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleri” olduğu da belirtilmişti (Tunçay, 1983: 2021).

1927 tarihli kongrenin Türk siyasî hayatındaki önemi, Mustafa Kemal’in Nutuk’unu bu kongrede okumuş olmasından ve bu kongrede tek parti yönetiminin kurumsallaşması yolunda ciddi adımlar atılmaya başlanmasından ileri gelmektedir (Öz, 1996: 100). Kongrede Mustafa Kemal’in Cumhuriyet Halk Fırkasının genel başkanı olduğu kabul edildikten sonra, bunun asla

değiştirilemeyecek bir hüküm olduğu belirtilmekteydi. Böylece Mustafa Kemal, değişmez genel başkan sıfatı kazanıyordu. Ayrıca CHF nizamnamesinde yer alan “*o bütün memleketi şamil millî bir fırkadır*” ifadesiyle siyasî, idarî, içtimaî, iktisadî bütün kuruluşların idarecileri hatta köy muhtarlarının adaylıklarının parti müfettişleri tarafından onaylanması kabul edilmiştir. Böylece fırka, toplumsal hayatta kapsayıcı ve hâkim bir kimliğe bürünmüştür (Tunaya, 1952 :569).

2.1.5. Gündümlü Bir Muhalefet: SCF

1925’ten 1930 sonlarına kadar Mustafa Kemal ve arkadaşları, giyim kuşamdan harflere kadar uzanan birçok köklü reform gerçekleştirmişler, Takrir-i Sükun Kanunu döneminin olağanüstü şartlarında potansiyel muhalefet, yapılan reformlara olan itirazlarını dile getirememişti. Halkın tercih ve isteklerini göz önünde bulundurmadan gerçekleştirilen reformların, devrimin kendi mantığı içinde halkın “yenilikler” yerine “geri” ve “köhne” olarak nitelendirilen kurumlara ve değerlere sahip çıkacağı bu yüzden devrimlerin üstten topluma doğru yapılması gerektiği düşüncesi, halk ile reformistler arasında kopukluk yaratmıştı.⁵ Gerçekten, toplumun “*kökleri tarihin derinliklerinde olan tutucu karakteri bu biçimsel değişimleri*” (Çavdar, 2004: 328) özümseyecek yapıda değildi. Öte yandan, devrimlerin gerçekleştirilmesine ve başarıya ulaştırılmasına karşı çıkan güçler için alınan önlemler aynı zamanda halkın sorunlarının dile getirilmesinde ve hatta bazen yolsuzlukların ortaya konmasında bir çekingenliğe yol açmıştı. Sorunların dile getirilememesi çözümsüzlüklere, bu da genel bir hoşnutsuzluğa yol

⁵ Şevket Süreyya Aydemir : Tek Adam, İstanbul, 1995, s. 379-380) ,SCF’nin kurulmasında önce ülkenin durumun şöyle anlatmıştır: “... CHF bir halk partisi haline gelememiştir. Bu parti kurulurken partinin bütün halkın partisi olacağını, bu parti kadrosunda bütün halkın tek parti teşkil edeceğini halk Gazi’nin ağzından dinlemişti... ancak 1930 sıralarında CHF halktan kopmuştu. Halkın dışında, dar, basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe ancak seçim ve menfaat bağlantıları olan mahallî fakat dar bir taşralı taraftar kadrosundan ibaretti”.

açmaktaydı (Yetkin, 1997:30). Toplumsal hoşnutsuzlukların ortaya çıkmasında, yığınlarla iletişim kurulamaması kadar, ekonomik durumun belirli bir gelişme gösterememesi ve ülke genelinde yoksullaşmanın artması da önemli bir etkendi. Bütün bunların etkisiyle yasal olarak bir muhalefet partisi olmasa da, toplumsal muhalefet alabildiğine yükselmekteydi (Çavdar, 1983:2052). Tüm bu koşullarda Mustafa Kemal, muhalefetin şu yada bu biçimde patlamasından korkmaktaydı. Cumhuriyet'in ve onun ayrılmaz parçası devrimlerin korunması gerekiyordu. Gündümlü bir muhalefet olarak nitelendirilen SCF'nin kurulması bu koşulların zorunlu bir sonucu olarak görülüyordu (Çavdar, 2004:329). Nitekim Atatürk bu konuda duyduğu rahatsızlığı, 1930 yazında Fethi Bey'e şu sözlerle anlatmıştır:

“Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır...Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum.”
(Tunçay, 1983: 2021).

Yeni partinin kurulma nedenleri arasında uluslararası çevrelerin dolaylı ya da doğrudan etkileri de yer almaktadır. Bu etkilerden biri, batıyı model almış bir rejimin siyasî görüntüsünün bu modelle uyuşmayacak kadar otoriter olmasıydı (Öz, 1996: 80). 1925 yılından itibaren CHF yönetiminin uygulamış olduğu, tek partili bir siyasî yapılanma ve aşırı merkezileşme politikaları, hem politikaların uygulanmasında ciddi sıkıntılar yaratmış, hem de yönetici kadro içerisinde, fikirlerin serbest ve açık şekilde tartışılmasına çok az olanak vermişti. Halkın istek ve dileklerini siyasî iktidara yansıtmasına ise hiç olanak vermemişti.

1929 dünya ekonomik buhranının zaten güçsüz olan ekonomiyi iyice sarsmasıyla genel bir hoşnutsuzluk ortamı oluştu. İktidarın başı olan reisicumhur, giderek ülkenin tek hâkimi hâline gelen hükümetin, denetimsizliğinin önüne geçmek için, muhalif bir partinin varlığında yarar olacağını düşünmekteydi. Kurulacak muhalefet partisi yurttan konuşturulmayan, dile getirilmeyen şikayetlerin merciî olacak ve böylece alınan kararların bir

anlamda eleştirisi yapılmış olacaktı (Yükseliman, 2002: 23). İleri sürülen bir başka, beş yıl iktidarda bulunduğu için, yavaş yavaş kendi güç tabanını oluşturmuş İsmet İnönü'nün gücünü, görünürde muhalif bir parti oluşturarak törpüleme amacıdır (Zürcher, 2000: 260, Karatepe, 1993: 39). Ancak, Çetin Yetkin'in (1997: 100) de belirttiği gibi, SCF'nin kuruluşunu tek bir nedene bağlamak doğru değildir. Bu nedenlerin hepsi bir bütün olarak partinin kurulmasında etkili olmuşlardır.

Yeni partiyi kurmaya en uygun kişi olarak, 1925 Mart'ında başvekillikteki yenilgisinden sonra gönderilmiş olduğu Paris'teki büyükelçilik görevinden dönen Fethi Okyar görülmüştür. Muhalif bir parti kurma teklifi karşısında Fethi Bey, bir süre düşünerek temkinli davranmış, İsmet Paşa hükümetinin kendisine çalışma imkânı tanımasını ve Mustafa Kemal'in tarafsız kalacağına dair güvence vermesini talep etmiştir. Mustafa Kemal ise yeni partinin cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerine sadık kalmasını istemiştir. İki taraf anlaşmaya varınca Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Fethi Bey'in Mustafa Kemal'in kendisine önerdiği biçimde, Atatürk'e hitaben yazdığı ve bir muhalefet partisi kurma isteğini dile getiren 9 Ağustos tarihli mektubuna, reisicumhurun 11 Ağustos tarihli cevabının yayınlanmasından sonra 12 Ağustos 1930'da resmen kurulmuştur.⁶

SCF, her ikisi de CHF içerisinde doğmuş olmasına rağmen, 5 yıl önce kapatılan TpCF'nin tersine, parti içerisinde doğal bir muhalefet şeklinde ayrılıp örgütlenmemiş, güdümlü ve yapay bir oluşumdur. SCF daha çok bir meclis içi muhalefet olarak düşünülmüş ve bu fırkaya katılacak mebusların sayısı pazarlıklarla belirlenmeye çalışılmıştır. Fethi Bey anılarında bu konuşmaları aktarmaktadır (Tunçay, 1999: 259). Mustafa Kemal, aralarında Nuri Conker ve Ahmet Ağaoğlu'nun da bulunduğu birçok yakın çalışma arkadaşının partiye girmesini emretmiştir. Sonuçta SCF'ye

⁶ Mektup metinleri için bkz. Çetin Yetkin: Atatürk'ün Başarısız Demokrasi

Deneyimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul: Dönüşüm Yayınları, 1997, s. 255-257.

sadece 15 mebus katılmış olmakla birlikte bunlardan 9'u siyasal yaşamlarını CHF içinde sürdürmüşlerdir. Yeni parti, 11 maddelik bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname, liberal ekonomi siyasetini ve yabancı yatırımların teşvikini savunması yanında, tek dereceli seçim ve kadınlara siyasal haklar tanınması gibi maddeleri de içermektedir (Tunçay, 1999: 265, Zürcher, 2000: 261). Ancak, SCF sadece mecliste yapacağı muhalefetle varlık gösterecek pasif bir siyasî parti olarak tasarlanıyordu. Bu nedenle, kuruluşunda, Halk Fırkasının ve hükümetin yardımını görmüştü. Halk Fırkası'ndan SCF'ye geçmek isteyenlere izin verilmiş, 15 mebus gönüllü olarak yeni partiye geçmişlerdir. Bu yaklaşımla yeni partinin sadece mevcut hükümete karşı bir siyasî rakip olarak kalması sağlanacak, iktidar seçeneği haline gelmesi önlenecekti (Karatepe, 1993: 39). Fakat, yeni partiyi belirlenen sınırlar içinde tutmak mümkün olmamıştır. Fethi Bey Eylül ayı başlarında İzmir'e yaptığı ziyarette coşkulu ve kalabalık (50 bin kişi) bir grup tarafından karşılanmış, polisle kalabalık arasında çatışma çıkmıştır. SCF'nin gerek bu olaylı ancak başarılı Ege gezisi, gerekse bu geziyi izleyen günlerde yapılan yerel seçimlerdeki SCF başarısı, yeni partinin sonunu hazırlayan gelişmeler olmuştur (Tunçay, 1999: 268, Öz, 1996: 85). İzmir'de çıkan olaylardan rahatsızlık duyan Mustafa Kemal, daha önce iki parti arasında tarafsız kalacağına dair söz vermiş olmasına rağmen, CHF'nin yanında yer alarak bu partiye olan yakınlığını açıklamıştır. Ayrıca, SCF'nin İzmir başarısı CHF'ne en azından Ege Bölgesi'nde halkın destek ve güvenini yitirmiş olduğunu, bir genel seçim sonucunda iktidarı da kaybedebileceğini göstermiştir (Yetkin, 1997:184). Bütün bunlar, iki parti ilişkilerinin gerginleşmesine ve basında yapılan SCF eleştirilerinin sertleşmesine neden olmuştur. Partinin kuruluşunun ardından Gümüşhane milletvekili olarak meclise giren Fethi Bey mecliste, hükümeti, ekonomi politikalarını ve özellikle demiryolu siyasetini eleştirebiliyordu. SCF'nin halk üzerindeki etkisini azaltabilmek için hükümet ekonomik durumu düzeltecek reformlar vaat etmiş ama yine de aldığı tedbirler yeterli olmamıştır. CHF mensubu milletvekilleri de Fethi Bey'i Mondros ateşkes antlaşmasını imzalamakla ve Mustafa Kemal'e şahsi düşmanlık beslemekle suçlamışlardır. Fethi Bey'in, partiler arası

çekişmelerde Mustafa Kemal'in tarafsızlığını korumasını istemiş olması da gerginliği arttırmıştır. Halk Fırka'lılar, Fethi Bey ve partisinin halktan gördüğü desteği ve Fethi Bey'in hükümeti eleştiren tutumunu, sadece kendi iktidarlarını değil fakat rejimi tehdit eden bir tehlike olarak yorumluyorlardı. Onlara göre SCF'nin halktan görmüş olduğu ilgi daha çok "gericilerden" geliyordu (Karpaz, 1967: 62).

İki parti arasındaki gerginlik, hükümetin denetimi altında yapılan Belediye seçimlerinden sonra son haddini bulmuştur. Ekim 1930'da ülke çapında yapılan yerel seçimlerde SCF yeni bir parti için büyük sayılacak bir başarı göstermiştir. Başarı belirtileri SCF'nin iktidara gelme isteğini kamçılamış, bu da partinin sonunu hazırlamıştır. Dahiliye vekili, 15 Kanunuevvel 1930'da 502 belediyeden 22'sini SCF'nin kazandığını açıklamıştır (Tunçay, 1999: 271). Çok az sayıda sandalye kazanıldığı halde iktidar partisi şaşkınlığa uğramış ve telaşa düşmüştür. Seçimlerin hemen ardından Fethi Bey TBMM'de iktidar partisini belediye seçimlerindeki fesat ve yolsuzluklardan dolayı suçlamış, ateşli tartışmalardan sonra, Fethi Bey'in hakkında gensoru açtığı bakan güvenoyu almıştır. Bu son olay SCF'nin sonunu getirmiştir. Fethi Bey'in, iktidar partisini belediye seçimlerinde fesat ve yolsuzlukla suçlaması Halk Fırka'lıları öfkelenlendirmiş ve bunun sonucunda partiler başlangıçta tarafsız kalacağını söyleyen Mustafa Kemal'i durumunu değiştirmeye ve CHF'nı desteklemeye ikna etmişlerdir. Reiscumhur artık tarafsız kalamayacağını Fethi Bey'e açıklamıştır. Böylece Fethi Bey direkt olarak Mustafa Kemal'i karşısına almış oluyordu. Fethi Bey Mustafa Kemal'in şahsına bir muhalefet yapmak istemezdi, dolayısıyla 17 Kasım 1930'da partiyi feshetti.

SCF'nin kendini feshinden altı hafta sonra 23 Aralık 1930'da patlak veren Menemen ayaklanması, Halk Fırka'lılar nezdinde, "dinci", "gericiler" in SCF'yi kendi amaçları doğrultusunda bir kalkan olarak kullandıkları tezini haklı çıkarmıştır. Ancak, bu iddianın doğruluğunu ispat eden bir delil olmadığı gibi, aksine, SCF'nin başarısını araştırmak üzere Mustafa Kemal'in memleket

içerisinde yaptığı uzun gezi, halkın yeni partiyi desteklemekle ülkeye hâkim olan kötü duruma tepki verdiğini göstermiştir (Karpas, 1967: 63).

Bu dönemde başka siyasal parti kurma girişimleri de olmuştur. Bunlardan birincisi, 26 Eylül 1930'da Adana'da kurulup 21 Aralık 1930 günü kapatılan Ahali Cumhuriyet Fırkası'dır. İkincisi, 29 Eylül 1930'da Edirne'de kurulan, Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'dir. Üçüncüsü ise, SCF'nin kapanmasından 6 ay sonra Arif Oruç'un kurmaya çalıştığı ancak, partinin komünist eğilimli olduğu gerekçesiyle hükümetçe kurulmasına izin verilmeyen, Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası'dır (Tunçay, 1999: 285-293).

Görüldüğü gibi, Serbest Fırka, hoşnutsuzluğun yansıtıldığı bir araç haline gelmeye ve kitlelerin desteğini almaya başlar başlamaz deney durdurulmuştur. Yine de bu deney, Atatürk'ün çok partili demokrasiyi uygulanabilir -hatta istenir- bir seçenek olarak gördüğünü göstermektedir (Zürcher, 1998:16). Gündümlü bir demokrasi deneyinin hüsrarla sonuçlanmasının ardından Türkiye, çok partili yaşama on beş yıl sonra geçmek üzere yoğun bir tek parti yönetimi dönemine girmiştir. Zürcher'e (1998:16) göre, TpCF ve SCF örnekleri, birlikte düşünüldüklerinde, şunu göstermektedir: Atatürk uzun vadeli bir hedef olarak demokrasiyi desteklemesine rağmen, bu ideal sosyal ve kültürel reformlara göre kesinlikle ikinci sırada yer alıyordu.

2.1.6. Tek Parti Yönetiminin Yerleşmesi

SCF denemesinin sonuçları CHF'de bir reform ihtiyacı doğurmuştur. Her şeyden önce, SCF denemesi, bir taraftan bu tarihe kadar yapılan reformların topluma benimsetilmesi yönündeki çabaların başarısızlığını ortaya koymuş (Uyar, 1998: 51), diğer taraftan da farklı toplumsal sınıflardan aldığı destekle CHF'nin halk nezdinde önemini ve değerini gösteren bir barometre görevini yerine getirmiştir. Ayrıca, hâkim parti CHF'nin meşruluk

temellerini sarsarak CHF'nin toplumdaki herkesi temsil ettiği ve kapsadığı tezinin pratikte anlamını yitirmeye başladığını göstermiştir (Öz, 106-107). Bilindiği gibi, SCF halk ile iktidar arasındaki kopukluğu gidermek ve bir denetim mekanizması oluşturmak amacıyla kurulmuştu. SCF deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Mustafa Kemal halkın hoşnutsuzluğunun derecesini anlayabilmek için, uzun süreli bir yurt gezisine çıkmıştır.

Bu olaydan sonra CHF, politik çizgisini değiştirip daha sert bir çizgiye kayarak, radikal kararlar alma yoluna başvurdu. 1930 yılı öncesindeki sosyal ve politik sorunların aşılabilmesi için iktidarın önünde iki seçenek bulunuyordu; Ya demokratik hak ve özgürlüklerle rejimi yumuşatmak ya da rejimi tamamen sertleştirmek. Bu seçeneklerden ilki SCF ile denenmiş ve başarısız olunduğu sonucuna varılmıştır. Geriye, uygulanması SCF deneyi kadar zor ve riskli olmayan ikinci seçenek kalıyordu (Timur, 1997: 151). Bunun gerçekleştirilmesi, *“tek parti idaresinin kuvvetlendirilmesi ve lâik milliyetçi reformların derinleştirilerek genişletilmesi”* yolunda çaba sarf edilmesinden geçiyordu (Karpas, 1996: 75). CHF'nin hem amaç hem de yöntem açısından çizgisini değiştirmesinde uluslararası konjonktürün de etkisi olmuştur. 1930'lu yılların başında liberal demokrasi gibi kavramların, Batı Avrupa'da yaşanan istikrarsızlıkların bir sonucu olarak, pek çok yöneticinin gözünde geçerliliğini yitirmesi, tek parti yönetimlerinin iktidarların gözünde değer kazanmasına yol açmıştır (Ahmad, 1999: 79). Böylece, Avrupa'nın içinde bulunduğu krizlerin etkisiyle, tek parti sistemlerinin bazı Avrupa ülkelerinin yönetimine egemen olması, başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerde tek partili bir yönetim sistemi kurma yönündeki arayışlara meşruiyet zemini hazırlamıştır. Nitekim, Falih Rifkî Atay ve CHF Genel Sekreteri Recep Peker'in İtalya ve Rusya'ya yaptıkları gezilerde bu ülkelerde uygulanmakta olan parti ve devlet sistemlerini araştırarak, bunları basın aracılığıyla halka duyurmaları CHF'nin 1930'larda izlediği siyasetin ideolojik temelini açıklar niteliktedir (Öz, 1996: 114).

CHF'nin tek parti yönetimini pekiştirme yönündeki çabalarından ilki, geniş halk kitlelerinin desteğini almış olan SCF'nin toplumda ve siyasal alanda yarattığı tüm etkilerini silme çabası olmuştur. Bu yöndeki çabalardan ilki, SCF kapanmış olmasına rağmen CHF yanlısı basında bu partiye yönelik eleştirilerin yöneltilmesi ve çeşitli olaylardan SCF'nin sorumlu tutulması gerektiğinin öne sürülmesi olmuştur. CHF'nin bu tutumunda, bir yandan da çeşitli başarısızlıkların SCF üzerine yıkılmak istenmesi sezilmektedir. SCF'nin izlerinin silinmesi sürecinde bir diğer çarpıcı olay, seçimlerde bu partinin Samsun'da kazanmış olduğu Belediye Başkanlığı'nın geçersiz sayılmasıdır. Bundan başka, Devlet Şurası Umumi Heyeti'nin, SCF'nin kazanmış olduğu 12 seçim çevresinde, seçimlerin yasalara uygun yapılmadığını idrak ederek, sonuçları geçersiz saymasına ve seçimlerin yenilenmesine karar vermesidir. Ayrıca, CHF yayın organı olan gazeteler, başka olaylar nedeniyle tutuklanan ya da haklarında soruşturma açılan bazı kişilerin SCF ile ilişkileri olduğunu öne sürerek bu partiye karşı bir kamuoyu yaratmak istemişlerdir (Yetkin, 1983: 44-50).

SCF'nin kendini feshi ve kalıntılarının da CHF tarafından ortadan kaldırılmasıyla, iktidar partisinin en güçlü rakibi siyasal alandan tümüyle temizlenmiş ve gerek bu partinin gerekse başka bir partinin yeniden kurulabileceği düşüncesi zihinlerden silinmeye çalışılmıştır. Böylece bir siyasal parti olarak CHF'ye muhalif herhangi bir örgütlenme olasılığının da önüne geçilmiş, CHF'nin tek siyasal örgüt/ tek parti olma niteliği pekiştirilmiştir. Ancak, CHF'nin karşısında hâlâ toplumda etkinliğini sürdüren kuruluşlar mevcuttu. Bundan sonra CHF, İttihat ve Terakki'den beri ayakta kalmış bağımsız, toplumsal ve kültürel ve düşünsel örgütleri yasaklayıp ülkenin tüm kültürel ve düşünsel yaşamını doğrudan kendi denetimi altına alarak ülkedeki nüfuzunu pekiştirdi (Zürcher, 2000:262).

Toplumsal ve kültürel kuruluşlar içerisinde ilk olarak kapatılan Türk Ocakları idi. Türk Ocakları Türkçülük akımının temsilcisi olup, Türk milliyetçiliği fikrini ve laikliği, konferanslar ve dersler yoluyla yaymaya çalışan

ve zamanın en hatırı sayılır aydınlarını (Mehmet Emin, Yusuf Akçuraoglu, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi, Ziya Gökalp ve Halide Edip gibi) bünyesinde toplayan bir örgüttür (Öz, 1996: 89). Türk Ocakları 10 Nisan 1931 günü kapatılarak CHF ile birleştirilmiştir. Türk Ocakları'nın kapatılış nedenleri üzerine bir çok fikir öne sürülmüştür. Çetin Yetkin (1983: 63), Türk Ocakları'nın kapatılış nedenlerini iki ayrı açıdan ele almıştır. Bunlardan ilki “genel neden” olan tüm güçlerin tek elde toplanması siyasasının bir gereği olarak Ocakların CHF içine alınıp bu parti içinde eritilmeleri düşüncesidir. İkinci neden ise, “özel nedenler”dir. Bunlar doğrudan doğruya Türk Ocakları ile ilgili nedenlerdir. Bunlar Türk Ocaklarının gün geçtikçe CHF karşısında siyasî bir kuruluş niteliğini kazanması, Türkçülük görüşünün ocaklarda giderek ırkçı ve pantürkist bir renge bürünmesi ve bunun o günkü Türk-Sovyet iyi ilişkilerine ters düşmesi ve Ocaklarda faşizme karşı açık bir eğilim görülmesiydi. Türk Ocakları tüm bu nedenlerden dolayı kapatılarak yerlerine halk evleri kuruldu. Halkevleri başlangıçta düşünüldüğü gibi sadece bir gençlik örgütü değil, ülke içindeki bir çok şubesiyle, bütün halkı bünyesine almayı amaçlayan ve CHF ideolojisinin benimsetilmesinin ve yayılmasının aracı olan bir örgüttür. Halkevleri, partinin kurmayları, devletin güdümündeki aydınlar ve yerel önderler aracılığıyla tek parti yönetiminin dünya görüşünü halka götürmede ve yaygınlaştırmada çok etkili oldu. CHF'nin 1931'de yapılan III. Büyük Kongresi'nde partinin tüzüğüne Halkevleri ile ilgili bir madde eklendi. Halkevleri tek parti ideolojisini ve oluşturulan yeni lâik kültürü yaygınlaştırmada önemli görevler üstlenmiştir (Karatepe, 1993: 100).⁷ Halkevleri halkın politik ve ideolojik eğitimini sağlamak için kurulmuştur. Bu amacı Recep Peker şöyle açıklamıştır: “Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle hâline getirmektir”. Tevfik Çavdar (2004: 352-355), halkevlerinin amaçlarını şöyle sıralar; ulusu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı ideale bağlı halk kütlesi halinde örgütlemek,

⁷ Hükümetin desteğiyle sayıları iyice artan halkevlerinin sayısı 1950 yılında 483, halkodalarının sayısı ise 4243 olarak tespit edilmiştir Tarık Zafer Tunaya: Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952, İstanbul, 1952, s.578.

kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak, ulusal birliği oluşturan, millî ruhu biçimlendiren ve kudretlendiren kültür öğelerini bulup ortaya çıkarmak, geliştirmek, köylü ile kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyip arttıracak köycülük çalışmaları yapmak, CHF ilkelerini ve bu ilkelerin ülke genelinde nasıl uygulandığını anlamak için kullanılan bir merkez olmak. Halkevlerinin nicel ve nitel açıdan geliştiği dönem 1932- 1940 dönemi olmuştur. Halkevleri yaygın bir eğitim aracı olarak kullanılmıştır. Bu yaygın eğitimle özellikle dil ve tarih öğelerine ağırlık verilerek, halkın milliyetçi duygularına dokunulmuş ve Batılı öğeleri yoğun olan sanat yapıtları özendirilmiştir.

Ülke içerisindeki kuruluş ve dernekleri kapatma eylemi, bizim çalışmamız açısından da oldukça önemli olan bir olayı içerir. Bu olay, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmiş olduğu 1934 yılından sonra, kadınların bu politik haklara sahip olmakla erkeklerle eşit konuma yükseldikleri ve dolayısıyla artık Türk Kadınlar Birliği gibi bir kuruluşa gerek kalmadığı, örgütün amacının zaten gerçekleştiği gerekçesiyle 1935 yılında birliğin kapatılmasıdır. Bunun yanında Türk Mason Locaları, Türk Matbuat ve Türk İhtiyat Zabıtları Cemiyetlerinin kapatılması da bu eylemlerin ürünüdür.

CHF'nın Türk Ocakları, Türk Kadınlar Birliği, Türk Mason Locaları gibi kuruluşları kapatmasıyla ilgili Mustafa Kemal'in şu sözleri ülke içerisinde mevcut bütün güçlerin tek bir çatı altında, iktidarın bünyesinde toplanmak istendiğinin kanıtıdır:

“Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı masuniyeti için milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. Teessüs tarihinden beri ilmî sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerinin neşir ve tamime sadakatle ve imanla çalışan ve bu yolda memnuniyeti mucip hizmetleri sepketmiş olan Türk ocaklarının aynı esasları siyasî ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamlar

bütün manası ile yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm” (Özipek, 1991: 252).

2.1.7. Parti- Devlet Özdeşleşmesi

CHF hem hedef hem de yöntem açısından kendisine yeni bir yol çizerken, yeni bir meclise gerek duymuştu. Yetkin’e (1997: 64) göre,

III. Dönem TBMM üyeleri gerek siyasal açıdan, gerekse iktisadî politika açısından liberal bir anlayışın ülkede geçerli olduğu sırada seçilmişlerdi. Ayrıca, bu meclis SCF olayını da yaşamıştı ve üyeleri içinde hâlâ eski SCF’liler bulunuyordu. İşte bu nedenlerle seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş ve yapılan seçimlerle içinde yeni üyelerin de yer aldığı yeni bir meclisin oluşması sağlanmıştır.

Yeni meclisin oluşturulmasının ardından CHF’nin III. Büyük Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede alınan radikal kararlar, CHF’nin bundan sonra izleyeceği siyasete ışık tutması bakımından önemliydi. Daha önce kurulan muhalif partilerin aksine CHF’nin henüz bir parti programı yoktu. CHF 17 Mayıs 1931 tarihli bu kongreyle, ilk kez, tüzükten ayrı olarak bir programa sahip olmuştur. Bu programda, CHF’nin o döneme kadar kabul etmiş olduğu ilkeler olan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Laiklik ilkelerine Devletçilik ve Devrimcilik ilkeleri de dahil olmuş ve bu ilkeler CHF’nin ana vasıfları olarak ifade edilerek “sınıf” yok “işbölümü var” ilkesi de benimsenmiştir (Tunçay, 1983: 2021).

Bu programda anayasa ilkesi olarak “kuvvetler birliği” prensibinin önemi vurgulanarak, seçimlerin tek dereceli hâle getirileceği ve kadınlara siyasal hakların verileceği ilke olarak benimsenmiştir (Karatepe, 1993:43). Kongrede bir ay önce feshedilerek partiye katılması kararlaştırılan Türk Ocaklarının da CHF’na devri kararı onaylanmıştır. Halkevlerinin kuruluşu

kararlaştırılmış ve ardından 1932’de 12 halkevi açılmıştır (Tunaya, 1952: 569- 570).

9 Mayıs 1935’te toplanan parti IV. Büyük Kongresi’nde⁸, parti ile hükümet arasındaki ilişki hukukileştirilmiştir. İsmet İnönü 26 Mayıs 1935’teki CHF Kongresi’ni kapatırken şunları dile getirmiştir:

“Gerek devrim prensiplerinde, gerek devlet idaresinde bütün ulusu kucaklayan bir partinin temel programının egemen olması, işlerin hem sağlamlığı, hem de bir anayoldan şaşmadan ve şahıslarla ilgili olmayarak, durmayarak yürümesi için esas şarttır” (Yetkin, 1997: 131).

İşte bu anlayış doğrultusunda kongrede, tek partinin kurumsallaşması için önemli kararlar alınmıştır. Öncelikli olarak, parti genel sekreterlik görevi ile içişleri bakanlığının görevleri birleştirilmiş, buna paralel olarak parti il başkanlığı görevi valilere bırakılmıştır. Bu kararlar İsmet İnönü’nün 18 Haziran 1936 tarihli genelgesiyle uygulamaya konulmuştur (z, 1996: 118). Alınan bir diğer önemli karar ise, partinin 1931 Kongresi’nde kabul ettiği ilkelerin anayasaya girmesidir. CHF ilkelerinin anayasaya girmesiyle beraber parti-devlet özdeşleşmesi en son aşamasına ulaşmıştır (Tunçay, 1983: 2021).

Görüldüğü gibi, CHP IV. Kurultayı, parti-devlet özdeşliğini ilan etmiştir: *“ Parti kendi bağrından doğan hükümet teşkilatı ile parti teşkilatını, birbirini tamamlayan bir birlik tanır”* (Tüzük, mad. 95), (Tunçay, 1983 :2021). Tunaya’ya (1952: 572) göre, 1935 Kurultayı, parti için önemli bir kilometre taşıdır. Bu kurultaydan Mustafa Kemal’in ölümüne kadar, parti tamamen *“milletle bütünleşmiş, bütün milleti azası sayan, kendinden başka bir örgütün*

⁸ Halk Fırkası Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulduğu günlerde HF Umumî Heyeti’nin 10 kasım 1924 tarihli kararıyla, Cumhuriyet Halk Fırkası; 1935 Mayısındaki 4. Büyük Kurultay kararıyla da, Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Mete Tunçay: *“Cumhuriyet Halk Partisi (1923- 1950)”*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt.7, İstanbul: İletifim Yayınları, 1983, 2019.

kurulmasına müsaade etmeyen, devletle aynı seviyede, hükümet ve idare mekanizmasıyla kaynaşmış, umdelerini anayasaya mâl etmiş tek otoriter ve totaliter bir parti halini almıştır". Kongrede ayrıca, program Türkçe'ye çevrilerek fırka yerine "parti", kongre yerine "kurultay" ifadelerinin kullanılması kabul edilmiştir.

1935 Kurultayı, kesin olarak, tek parti rejimini kabul etmişti. Parti bütün fertleri birleştiren bir teşekkül olarak idealleştirildi. Parti programının, hayat gerçeklerine ve milletlerarası duruma göre şekillendirilmiş bir millî ideoloji olduğu ileri sürüldü. Bu program, devletçiliği Türkiye'nin başlıca ekonomik ilkesi olarak ilan ediyor, aşırı solcu, liberal ve sağcı fikirleri reddediyordu. Aynı zamanda da bunların her birinden bazı kavramlar alıyordu. Devlet, millî iman ve anlaşma yolu ile bütün iktisadî menfaatleri uzlaştıran bir vasıta idi (Karpas, 1967: 334).

1935 Kurultayı'nda, Parti Genel Sekreteri Recep Peker, siyasî partinin tarifini yapmış ve Türkiye'nin bir tek parti devleti olduğunu açıklamıştır. Recep Peker bu dönemde vermiş olduğu dersler ve konferanslar aracılığıyla tek parti yönetiminin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Parti ideolojisinin yorumlanması ve yayılması görevini üstlenmiştir (Karpas, 1967: 69, Öz, 1996: 99). Fakat bu parti-devlet özdeşleşmesinin anlamı, partinin devlete el koymasından çok, devletin partinin görece özerkliğine bile katlanamayarak onu özümsemesidir. Gerçekten, Cemil Koçak'ın (1997: 115) da belirttiği gibi, 1935 Kurultay'ından sonra "parti-devlet" bütünleşmesinin tüm boyutlarıyla benimsenmesi Kemalist ideolojinin tüm devlet yapısına hâkim olmasını sağlamış gözüke de uzun vadede kimi sorunları ortaya çıkaracaktır. 1930'lu yılların ilk dönemlerinde partinin hem örgüt hem de ideolojik yapısında etkili olan Recep Peker'in düşündüğü gibi CHP, örgüt olarak devlet ve hükümet mekanizmasına üstün gelemediği gibi bu mekanizmanın bir parçası hâline gelmiştir. Bu gelişmeler karşısında partiyi yeniden güçlendirmek isteyen Recep Peker'in önerdiği yeniden örgütlenme projesi İnönü tarafından destek görmesine rağmen 1935 Kurultayı öncesinde Atatürk tarafından engellenmiş,

bu Kurultay'dan sonra da Recep Peker görevden uzaklaştırılmıştır. Bu arada İsmet İnönü ile Mustafa Kemal'in arası giderek açılmış, İnönü görünüşte sağlık durumunu ileri sürerek istifa etmiştir. Onun yerine İş Bankası Genel Müdürü ve Ekonomi Vekili Celal Bayar başbakanlığı devralmıştır. 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün hayatını kaybetmesi üzerine yerine İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına geçmiştir. Ancak, bu hükümetin uyguladığı sert politikalarda herhangi bir değişiklik yapmamış, onları daha da sertleştirmiş, altı umde uygulanmaya devam etmiş ve dil devrimi şiddetlenmiştir. Milli Şef Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, İnönü Atatürk döneminden farklılaşmak için, *“zora dayanmayan bir disiplin”* ile *“anarşiye varmayan bir hürriyet ortamı”* yaratmak istemektedir. 1939'da toplanan CHP 4. Kurultay kararıyla parti genel sekreteri hükümet dışında bırakılmış ve parti- devlet özdeşliği bir ölçüde çözülmeye çalışılmıştır. Ayrıca, “Müstakil Grup” adıyla 21 kişilik yapay bir muhalefet grubu oluşturulmuştur. Fakat, 1943'teki VI. Kurultay'da üye sayısını 35'e çıkaran bu grup, göstermelik kalmış ve kendisinden beklenen eleştiri işlevini yerine getirmemiştir (Tunçay, 1983 :2023). Milli Şef'in hâkimiyet yılları büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelmiştir, bu yüzden bu dönem boyunca dış politika ağırlıklı konu olmuştur.

2.1.8. Tek Parti Yönetiminin İdeolojisi

1930'da SCF denemesinin başarısızlığı ve 1929- 1930 Dünya Ekonomik Buhranı siyasî ve ekonomik liberalizmi Türkiye'de itibardan düşürmüştü. CHP 1930'dan sonra kendisine yeni bir yol tutarak, tek parti idaresinin kuvvetlendirilmesi ve lâik milliyetçi reformların derinleştirilerek genişletilmesi yolunda gayret sarfetti. Gerçekten de, 1930'dan sonra, 1923-1930 yıllarında kabul edilen prensipler, daha açıkça belirtilip genişletilerek önce CHP programına sonra Anayasaya konuldu. Bu ilkeler aynı zamanda yönetimin ideolojisini de yansıtıyordu. Hükümetin ekonomi siyasetinde de belirgin bir değişme oldu. Devlet otoriter tutumuna uygun olarak, sanayi

sektöründe daha büyük sorumluluklar yüklendi ve ülke ekonomisinin genel kontrolünü eline aldı (Karpaz, 1967: 64).

1930'dan sonraki dönemde Mustafa Kemal'in düşünceleri sistemleştirilerek bir ideoloji haline getirilmiştir (Köker, 1995: 133). Aslında, Kemalizmin ilkelerinin ortaya çıkışının ve bir düşünce sistemi olarak görülmeye başlamasının geçmişi, 1927 Kurultayı'nda benimsenen parti tüzüğüne kadar geri götürülebilir. Parti kendini bu tüzükte *“halkçı ve milliyetçi bir cemiyet”* olarak tanımlamıştır. İlkelerin nihaî şeklini alması ve daha açık bir biçimde tanımlanması III. Kurultayca (1931) kabul edilmeleriyle mümkün olmuştur. Bu kurultay bu açıdan bir dönüm noktasıdır denilebilir. Kongredeki konuşmalarda, bir ideolojiye duyulan ihtiyaç sık sık dile getirilmiş, parti programını ideoloji kavramıyla özdeş bir anlamda kullanmaya başlanmıştır. 1935 kurultayında ilkeler biraz daha işlenerek geliştirilmiş ve “Kemalizm” olarak tanımlanan bir parti programı ortaya çıkarılmıştır. Bu tarihlerden itibaren parti yöneticileri ve dönemin aydınları tarafından CHF'nin tüm halkı temsil eden ve kapsayan önder bir parti olduğu sıkça dile getirilmiş, ayrıca partinin millî mücadeledeki konumuna ve oynadığı role sıkça gönderme yapılarak *“millî birlik”* ve *“millî dayanışma”* gibi kavramlar ön plana çıkarılmıştır (Öz, 1996: 108-115). CHP'nin 6 oku Kemalizm ideolojisini yansıtmaktadır.

Köker'e (1995:116-117) göre, Kemalizm toplumun siyasal ve kültürel dönüşümünü hedefleyen vesayetçi bir ideolojidir. Toplum, iktidarı elinde tutan seçkinler kadrosunun vesayeti altında, bağımsız, modern, iktisâden kalkınmış hâle getirilecek; çağdaş, ileri ülkeler arasındaki yerini alacak ve bunu kaldıracak düzeye gelince hak ettiği demokrasi kendisine verilecektir.

Türk devriminin yöneldiği hedef, her şeyden önce, geleneksel toplum düzenini onarmak yerine tarihsel köklerini geçmişten almakla beraber yepyeni bir toplum düzeni yaratmaktır. Dolayısıyla, modernleşmenin ancak daha köklü yapısal dönüşümlerle sağlanabileceği inancı, yeni toplumsal düzeni yaratan kadronun itici gücü olmuştur. Bu itici güç, Kemalist ideolojinin

“çağdaş uygarlık” düzeyine varmak için kabul ettiği bir önkoşuldur aynı zamanda (Sarıbay, Kalaycıoğlu, 1986: 189-201). Kemalizm devlet kuruculuğunda hukuksal sorunlara büyük önem vermiştir. Kemalizmi hukuksal yoldan devrim diye tanımlayabiliriz. Bu devrimin araçları devlet ve hukuk düzenidir. Ulusu yaratmak, iktisadî kalkınmayı sağlamak, toplumu pekiştirmek için gerekli itici güç devletten gelmektedir. Kemalizm, modern devlete Osmanlı İmparatorluğu’nunkinden değişik içerikli bir meşruiyet kavramı vermiştir. BMM’nin 20 Ocak 1921’de kabul ettiği, yeni Türk devletinin ilk ve geçici anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye kanunu bu yeni meşruiyetin içeriğini “hakimiyet bilâ kayd-i şart milletindir” şeklinde tanımlıyordu. Bu yeni içerik evrensel nitelikli ve toprakla kavramsal ilişkisi olmayan İslâm ilkelerinin yerine toprağa bağlı ve belirli sınırların içine yerleştirilmiş ulusçuluk anlayışını öngörüyordu. Yeni devlet ve onun seçkinleri, Osmanlı’da olduğu gibi, içeriği değişmiş olan meşruiyeti tekellerinde tutuyorlar, sivil toplumla pek paylaşmak istemiyorlardı. Ancak, meşruiyetin hem kaynağı (Padişah/Halife’nin yerine ulus egemenliği) hem de amacı (geleneksel statü düzeninin sürdürülmesi değil, ulusun pekiştirilmesi ve ulusal iktisadî kalkınma) bambaşkaydı. 3 Mart 1924’te Hilafetin, 8 Nisan 1924’te Şeriat Mahkemesi’nin kaldırılması ve 17 Şubat 1926’da Medeni Kanun’un kabul edilmesi ile Kemalizm, Osmanlı meşruiyeti ile tüm bağları kesiyor, laikliği devletten sonra aile ve kişiyi kapsayacak şekilde genişletiyordu (Kazancıgil, 2002: 185).

Kemalist ideolojiyle halkın güvenini kazanacak hızlı bir gelişme sağlanması umuluyordu. Kemalizmin yeni tarih anlayışının hedefi ise geçmişin yeni Cumhuriyetçi kuşak üzerindeki etkisini yok ederek, İslam ve Osmanlıcılığın yerine, Türk ulusçuluğunu getirmektir (Ahmad, 1999: 79). İnkılapçılar toplumsal otoriteyi, dinî kaynak ve niteliklerinden arındırdılar. Tek parti yönetimi, kökten tasfiye edilen “ümme” anlayışının yerine “laik millet” anlayışını geçiren yeni bir tarih anlayışı getirdi. 1930’lu yıllarda oluşturulan “Türk Tarih Tezi” ve “Güneş Dil Teorisi” ile, halkın “ulus-devlet” oluşumu içerisinde ideolojik birliğe yöneltilmesine çalışmıştır. İktidardaki tek parti “İnkılâp” ideolojisinin kendisi dışında savunulmasına bile tahammül

edememiştir. Türk Tarih Tezi ile amaçlanan İslam kültürünün olumsuzluklarını silerek, Osmanlıdan bağımsız yeni bir ulusal kimlik ortaya koymaktı. Bu dönemde oluşturulan dil ve tarih anlayışları birbirlerini destekler nitelikteydi. “Güneş Dil Teorisi” adı verilen yeni bir dil anlayışıyla Türk dilinin çok eski ve köklü bir dil olduğu ve pek çok başka dile kaynaklık ettiği savunuluyordu (Karatepe,1993: 102).

1932 yılında yayımlanmaya başlayan Kadro Dergisi de Kemalizmin ideolojik temellerinin atılmasına yardımcı olmuştur denilebilir. Dergi bir bakıma, hükümetin yeni laik, ekonomik gidişini yansıtıyordu. Kadro’nun çıkışı resmî çevrelerin tasvibiyle karşılandı. Bu çevreler derginin, rejimin yeni ekonomi siyasetine uyan sosyo-politik bir düşünce sistemi geliştireceğini umuyorlardı. Kadrocuların teorisi, ülkenin devletçiliğini izah amacıyla bazı Marksist fikirleri totaliter devlet kavramı ile birleştirerek oluşturulmuş sunî bir teoriydi. Bu teori Marksist sınıf kavramından hareket eder görünüyor, ama sonra sağa saparak faşizmin bütün sınıfları kuvvetli, “tarafsız” korporatif bir devlet içinde birleşmek fikrine ulaşıyordu (Karpaz, 1996: 66). Kadro, CHP’nin “halkçılık” ve “devletçilik” ilkelerinin gereği gibi anlaşılmasında ve artık iyice biçimlenmeye başlamış olan parti devletinin sınıfsal temelini ortaya çıkarılmasında önemli rol oynamıştır. Kadro CHP’nin SCF sonrası ekonomi politikaları dahil tüm politikalarına yön veren otoriter devlet görüşünü kendi ideolojik tercihleri çerçevesinde kullanmak istemiş ancak, devletçiliği özel sektörün çıkarlarını baltalayacak bir yörüngeye oturtmaya çalışınca CHP’nin bazı yöneticilerinin özellikle İş Bankası grubunun tepkisiyle karşılaşarak kapatılmıştır (Yetkin, 1983: 125).

2.2. Tek Parti Döneminde Seçimler

Çok partili bir siyasi rejime geçilen 1946 yılına kadar, Türkiye’de seçimler, müdafaa-i hukuk hareketinin etkisi altında cereyan eden 1919 seçimlerini müteakip 1923, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 yıllarında olmak üzere iki dereceli (dolaylı) seçim usûlü uygulanarak yapılmıştır. 24 Ekim 1876 tarihli “Talimat-ı Muvakkat” ile getirilen ve 20 Temmuz 1908 tarihli “İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvvakkatı”⁹ ile düzenlenen iki dereceli (dolaylı) seçim sistemi 1946 yılına kadar uygulanmıştır. İki dereceli seçim kanunu 14 Kanunuevvel 1942 tarihli “mebus seçim kanunu” ile ilga edilmiştir ve 5 Haziran 1946 tarihli “milletvekili seçim kanunu ile ısdar edilmiş ve 1946 genel seçimlerine bu kanun ile girilmiştir (Tunaya, 1952: 546).

2.2.1. CHF’de Aday Tespiti

Seçim kanunun hazırlandığı Talimat-ı Muvakkate ve İntihab-ı Mebusan kanunlarının yürürlükte olduğu 1876 tarihinden 1942 yılına kadar olan dönemde, bu kanunlardan hiçbiri, siyasî adayların tespitine ilişkin hükümler taşımamakta hatta siyasî partilerden dahi söz etmemektedir. Buna dayanarak, bu dönemin siyasî partilerde aday tespiti açısından mutlak bir hürriyet dönemi olduğu söylenebilir.

4320, 4918, 5545 sayılı kanunların yürürlükte olduğu süreyi kapsayan bu dönemde, siyasî partilerin aday gösterme yetkileri, kanunlarda yer almıştır. Ancak, bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin hükümlere rastlanmamaktadır. Aday tespiti işlemi, partiler tarafından belirlenen esaslar içerisinde ve bundan önceki devreden farklı olmayan bir mutlak hürriyet içerisinde yürütülmüştür (Araslı:1972, s.120).

⁹ Her iki kanun metni için bkz. Tarhan Erdem: Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876- 1982, Milliyet yayınları, İstanbul:1982, s. 135-151, ayrıca bkz. Türkiye’de ve yabancı memleketlerde seçim mevzuatı, Devlet matbaası, Ankara: 1946, s. 3- 24.

1923 milletvekili seçimlerinde Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin milletvekili adayları, cemiyetin başkanı olan Mustafa Kemal tarafından tespit edilmiştir. Bu seçimde, kimlerin milletvekili olacağı konusunda, cemiyet içerisinde ortaya çıkan birinci ve ikinci gruplar arasındaki çekişmenin büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Adayların çoğunluğunu Mustafa Kemal'in içerisinde bulunduğu birinci gruba mensup kimseler teşkil etmiştir. (Frederick Frey, Turkish Political Elite, 1965, s. 430, aktaran Araslı, s.150)

1927- 1947 yılları arasında ise, parti tüzüklerinin aday tespiti yetkisini Parti Başkanlık Divanı'na verdikleri görülmektedir¹⁰. Parti Başkanlık Divanı adı verilen organ, parti genel başkanı, parti genel başkanı tarafından seçilen parti genel başkan vekili ve ikisinin birlikte seçtikleri genel yönetim kurulu üyeleri arasından seçtikleri parti genel sekreterlerinden meydana gelirdi. Adayların tespitinde¹¹ parti üyelerine söz hakkı tanımayan ve yetkinin çok sınırlı bir yönetici kadrosu elinde toplanmasına yol açan bu durumların, parti içi demokrasiye aykırı, oligarşik bir uygulamaya yol açacağı açıktır. Bunun dışında, 1923- 1946 yılları arasında Türkiye'de tek partili bir rejimin hüküm sürdüğü ve kişilerin bağımsız aday olmaktan çekindikleri; seçmenlerin de bağımsız adaylara oy vermekten kaçındıkları düşünülürse, bu usulün uygulamada milletvekillerinin partideki sınırlı yönetici kadro tarafından tespit edildiği görünümünü yaratacağı açıktır. Ancak, CHF'de bu antidemokratik görünümü ortadan kaldıracak ve aday tespiti işlemine parti örgütünün de bir katkıda bulunmasını sağlayacak, seçmenlere bu adaylar arasında bir tercih imkanı hazırlayacak bir takım usullerin bulunmasına çalışılmıştır (Araslı, 1972: 151).

¹⁰ 1927 CHF büyük kongresinde kabul edilen CHF nizamnamesi m.23.

1935 CHF 4. Büyük kongresinde kabul edilen tüzük, m. 26,

1938 CHF 5. Büyük kongresinde kabul edilen tüzük, m. 32,

1943 CHF 5. Büyük kongresinde kabul edilen tüzük, m. 27.

¹¹ Aday tespiti yetkisi, hem adayların kimler olacağını, hem de bunların hangi seçim bölgelerinden seçime katılacaklarını tayin yetkilerini kapsar. Ayrıca listeler seçmenlere Parti Genel Başkanı tarafından açıklanır. Oya Araslı: Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı, Ankara: Sevinç Matbaası, 1972, s. 151.

Oya Araslı (1972: 151- 153), aday tespitini oligarşik bir uygulama olmaktan çıkarmaya yönelik politikalar arasında şunları sayar: İlk yöntem, 1927 seçimlerinde, başkanlık divanı üyelerinin, parti adaylarını tespit etmeden önce, aday olmayı isteyen kişiler üzerinde örgütün görüşlerini tespit etmek üzere, çeşitli illerde örgüt yetkilileri ile görüşmek yolunu tutmasıdır. Diğer bir yöntem, 1939 seçimlerinde tüzükte bununla ilgili herhangi bir düzenleme olmamasına rağmen başkanlık divanı'nın kararıyla uygulanan, illerde düzenlenen toplantılar aracılığıyla ikinci seçmenlerin, adaylığa başvuruda bulunan kişiler arasından uygun gördükleri kişilerin isimlerini belirlemeleri yoluyla, ikinci seçmenlerin görüşünün alınması usulüdür. İkinci seçmenlerin tercihleri, başkanlık divanı tarafından hazırlanan aday listelerinde büyük ölçüde dikkate alınmıştır. Ancak, bu usûl 1939 seçimlerinden sonra kullanılmamıştır. Başka bir yöntem de Başkanlık Divanı'nın, aday tespiti konusunda parti grup yönetim kurulları ile parti genel yönetim kurullarının görüşlerini alması yöntemidir. Bu usul CHF 6. Büyük kongresinde kabul edilen tüzüğün 27. maddesinde ortaya konulmuş ve 1946 seçimlerinde uygulanmıştır. Ancak, adı geçen kurulların görüşleri, Parti Başkanlık Divanı'nı bağlayıcı bir nitelik taşımamıştır. Bir diğer usul ise parti başkanlık divanı'nın illerde çıkacak milletvekili sayısından fazla aday göstermesidir.¹²

Ayrıca, Araslı bizim çalışmamız açısından da oldukça önemli olan bir noktayı vurgulamaktadır: Yukarıda sayılan metotlardan başka, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin ardından yapılan ilk seçimlerde aday listelerinde kadınlara oldukça fazla yer vermeye gayret edilmesini de, aday tespitini oligarşik bir uygulama olmaktan çıkarmaya yönelik politikalar arasında saymaktadır. Daha önce bahsetmiş olduğumuz, 1939 yılında uygulanan "Müstakil Mebuslar" politikasını da bu yöntemler arasında saymak mümkündür.

¹² Seçmene partinin hazırladığı listeyi olduğu gibi kabul etmeyip bu adayların arasından görelî de olsa seçme imkanı veren bu yöntem, yalnız 1943 seçimlerinde uygulanmıştır. Bu seçimlerde CHP Başkanlık Divanı, 485 milletvekilliği için 569 aday tespit etmiştir (bkz. 24 Şubat 1943 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, aktaran Oya Araslı: a.g.e., s.153)

Milletvekili adaylarının belirlenmesinde göz önüne alınan kriterlere baktığımızda, aday olarak belirlenen kişilerin genelde ülkenin tanınmış yazar, gazeteci, tüccar, serbest meslek sahibi ve millî mücadele döneminde önemli hizmetleri olan kişilerden ve bunun yanı sıra toplumda popülerliği ve saygınlığı olmuş kimseler arasından seçildiği görülmektedir. Bu kişilerin saygınlığı ve popülerliği, tek parti yönetiminin meşruiyetinin pekiştirilmesinde de önemli bir rol oynamaktaydı. Ayrıca, bu adaylarda güvenilir olmak ve lider kadroya bağlı olmak gibi bir nitelik de aranıyordu (Uyar, 1998: 264).

Atatürk'ün milletvekili adaylarını belirleme yöntemine ve adaylarda aradığı özelliklere ilginç bir örnek, SCF'nın feshinin ardından çıktığı yurt gezisinden döndükten sonra Mustafa Kemal'in Fahrettin Altay'a çektiği telgraftır¹³. Bu telgrafta Gazi, Fahrettin Bey'den milletvekili olmak üzere Konya'dan bir çiftçi mebus adayı bulmasını istemekte ve adayda bulunması istenen nitelikler sıralamaktadır. Bunun üzerine Fahrettin Bey, Konya köylerinde bir araştırma yaparak, aranan vasıfları taşıyan Mustafa Lütfü'yü (Eken) seçmiş ve bu zat 8 yıl boyunca milletvekilliği yapmıştır.¹⁴

1931 seçimlerinde Mustafa Lütfü dışında tarım ekonomisinin ağırlık taşıdığı Kastamonu ve Ankara'dan da köylü/çiftçi milletvekillerinin; sanayinin geliştiği ve işçi sayısının fazla olduğu İstanbul ve Zonguldak gibi yerlerden ise işçi milletvekillerinin seçilmesine özen gösterildiği görülmektedir. Böyle bir tavır, tek parti yönetiminin toplumun tüm kesimlerini kapsama iddiasını gerçekleştirmek ve sınıflar üstü bir yapıda olduğunu göstermek istemesinin bir sonucudur. Milleti temsil etmesi gereken milletvekillerinin meslekî dağılımında da buna özen gösterilmiştir. Ayrıca, böyle bir girişimin SCF

¹³ Telgraf metni için bkz. Hakkı Uyar: Tek Parti Dönemi ve CHP, İstanbul: Boyut Yayınları, 1999, s.263- 264. Ayrıca bkz. Fahrettin Altay: 10 yıl savaş ve 1912-1922 sonrası, İnsel yayınları, İstanbul:1970.

¹⁴ Bkz. Fahrettin Altay: 10 yıl savaş ve 1912-1922 sonrası, İnsel yayınları, İstanbul:1970, s. 441-449, " Resimli gayri resmi tarih: yıl 1931... bir 'köylü mebus' adayı", Birikim, sayı 1, Mayıs 1989, s.59-62, aktaran Hakkı Uyar a.g.e. s. 264.

denemesinin hemen ardından gerçekleşmesi de tesadüfî değildir (Uyar, 1998: 264).¹⁵

Tevfik Çavdar'a (1987: 81) göre, *"Tek parti dönemi seçimlerinde sürekli bir arayışın izleri görülmektedir. Bir yandan yeni kurulan devletin ve onun kurumlarının korunması amaçlanırken diğer yandan da bu kurumların geliştirilmesi için içten, tutarlı eleştirilerin de yükselmesine çalışılmıştır. Parti listelerinde bağımsızlara yer vermek, 1939'dan sonra partiye bağlı bir müstakil grup yaratmak hep bu düşünce ve isteğin kanıtlarıdır"*.

2.2.2. Seçim Sürecinin Aşamaları

Tek parti döneminde, Seçim süreci seçim dönemi yaklaştığında Millet Meclisi'nin aldığı seçimlerin yenilenmesi kararıyla başlamaktaydı. Bu kararın ardından seçim bölgelerinin (illerin) çıkaracağı milletvekili ile ikinci seçmen sayısı belirlenirdi. Daha sonra parti il idare heyetleri, ikinci seçmen¹⁶ listesini tespit ederek ilan ederler. Seçmenlerin (Müntehib-i Evvel), ikinci seçmen (Müntehib-i Sani) listelerine oy verme işlemi, yaklaşık olarak 3 ile 10 gün arasında bir sürede gerçekleşirdi. Bu sırada seçim teftiş heyetleri, sandıkların konacakları yerleri belirler ve hangi mahallelerin hangi sandıklarda oy kullanacakları basın yoluyla halka duyurulurdu. İkinci seçmen seçimi tamamlandıktan sonra, sırasıyla adayların belirlenmesi, ilanı ve ikinci seçmenlerin milletvekili adaylarına oy vermesi dönemi izlemekteydi.

¹⁵ Kadınların seçme ve seçilme hakkını elde ettikten sonra ilk defa katıldıkları 1935 genel seçimlerinde, kadın vekillerin belirlenmesi esnasında da aynı yöntemin uygulanmış olduğunu belirtmemiz gerekir. Örneğin, parlamentoda üniversite eğitimi görmüş meslek sahibi kadınların yanında okuması yazması az, Ankara'dan seçilen bir köylü kadına da yer verilmiş olması (Satı Çırpan Karamahmet) bu tavrın yansımalarından biridir. Bu konuya ileride değinilecektir.

¹⁶ Parti il yönetiminin belirlediği ikinci seçmenlerin büyük çoğunluğunu, milletvekilleri, bürokratlar, öğretmenler, mahallî parti yöneticileri, tüccarlar, serbest meslek mensupları ve belediye meclis üyeleri oluşturmuştur. İkinci seçmen listeleri incelendiğinde kadın seçmenlere de rastlanır. Büyük ölçüde parti yöneticilerinin ve bürokratların eşlerinden oluşan kadınların sayısı %20'lik bir kotaya rağmen çok azdır bkz. Esat Öz: Otoriterizm ve Siyaset (Türkiye'de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923- 1945), Ankara : Yetkin Yayınları, 1996, s.126).

Milletvekili adayı olmak isteyenler bu yöndeki taleplerini parti merkez yönetimine yazılı olarak bildirirlerdi. Başvurular parti genel sekreterliğinde toplanır. Burada bir ön değerlendirmesi yapılan aday listelerine son biçimi, parti genel başkanı, başkan vekili ve genel sekreterden oluşan Parti Divanı'nda verilirdi. Daha sonra, Genel Başkan milletvekili aday listesini bir beyannameyle birlikte ikinci seçmenlerin onayına sunar. İkinci seçmenler şehir merkezinde toplanırlar, "Seçim alayı"nın geçit töreninden sonra geçit töreninin il başkanı veya belediye başkanının (bunlar genellikle aynı kişidir) seçimler ve partiyle ilgili bir konuşma yapar sonra ikinci seçmenler, kendilerine önceden dağıtılmış milletvekili adaylarının isimlerinin yazılı olduğu oy pusulaları ile genellikle bir resmi kurumda (belediye, okul ya da halkevi) bulunan bir sandıkta oylarını kullanırlar. Sonuçta CHF'nin ittifakla kazandığı ilan olunurdu (Öz:1996, s.125- 132).

2.2.3. Tek Parti Döneminde Yapılan Seçimlerle İlgili Hukukî Düzenlemeler

2.2.3.1. 1923 Seçimleri

1923 seçimlerinde 1877 İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanmıştır. Ancak, bu kanunda 3 Nisan 1923 tarihinde 320 no'lu yasayla bir değişiklik yapılmıştır.¹⁷

Bu yasanın getirdiği yenilik her 50 bin erkek yerine, her 20 bin erkeğin 1 mebus seçeceğini hükme bağlamasıdır. Ayrıca, bu yasa 18 yaşındakilere oy hakkı vermiş ve vergi sınırlandırmasını ortadan kaldırıp

¹⁷ "İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun". Kanun metni için bkz. Türkiye'de ve yabancı memleketlerde seçim mevzuatı, s. 28 ve Tahran Erdem: a.g.e. s. 158.

daha geniş kitlelere seçme hakkı tanıyarak seçilme yeterliliği¹⁸ konusunda da bir yenilik getirmiştir.¹⁹

2.2.3.2. 1927 Seçimleri

1923 seçimlerinden sonra faaliyete başlayan 2. TBMM, Cumhuriyet'i ilan etmiş ve 1924 Anayasası'nı hazırlamıştır. Bu seçim, Cumhuriyet dönemindeki ilk genel seçimdir.

1924 Anayasası seçimler konusunda hükümler içermektedir. Bu Anayasa, vergi vermek ve emlak sahibi olmak koşuluyla seçme hakkını sınırlandırmamış, ancak en önemli sınırlandırma olan erkek olma şartını ortadan kaldırmamıştır. Anayasa, hâlâ, ülkede hiç kadın yokmuş gibi, erkeklerin seçme ve seçilme haklarını hükme bağlamıştır.

1924 Anayasası'nın ardından seçimlerle ilgili iki düzenleme daha yapılmıştır. Bunlardan ilki 16 Haziran 1927 tarihli ve 1079 sayılı yasa, ikincisi ise 1112 sayılı 21 Haziran 1927 tarihli yasadır.²⁰ 1927 seçimlerine kadar ordu mensupları askerlikle ilişkilerini kesmeden milletvekili olabiliyorlardı, ancak, TpCF deneyimi bunun sakıncalarını ortaya çıkarmıştı. Bunun üzerine, 1927 seçimlerinden önce kabul edilen bu yasalarla, aday olacak ordu mensuplarının Silahlı Kuvvetlerle ilişkilerini bütünüyle kesmeleri ilke olarak kabul edildi (Çavdar, 1987: 76-78).

Bu yasalar altında 1927 seçimleri gerçekleşmiş ve bütün ülkede tek parti olan CHF seçimleri kazanmıştır. CHF 31 Ağustos 1927'de yapılan seçimlerde, kendi adaylarının yazılı olduğu bir liste yayımlamış ve halktan

¹⁸ Seçilme yeterlilik şartları konusunda dönemlere göre ayrıntılı bilgi için bkz. Oya Araslı a.g.e. s. 89- 101.

¹⁹ Seçim ve seçim sistemleri ve Türkiye'deki uygulamaları, TBMM basımevi, Ankara: 1982, s.85.

²⁰ Kanun metinleri için bkz. Türkiye'de ve yabancı memleketlerde seçim mevzuatı, s. 30-31ve Tahrir Erdem: a.g.e. s. 164-165.

bu listeye oy vermesini istemiştir.²¹ Seçimleri CHF kazanmış ve III. BMM faaliyete başlamıştır.

2.2.3.3. 1931 Seçimleri

Bu seçim döneminde yeni bir seçim yasası çıkarılmamış, 1927’de uygulanan yasalar geçerli olmuştur.

1929 dünya ekonomik buhranının ve SCF denemesinin izlerinin silinmediği bir dönemde yapılan seçimlerde, Gazi’nin yığınlar yaptığı katılım çağrısı büyük yankı uyandırmıştır. Partiye 800’den fazla kişi adaylık için başvurmuş, ancak, bunlardan yalnız % 4-5’i listelerde yer alabilmiştir. Gazi, aldığı kararla 22 seçim çevresinde 30 milletvekilliğini bağımsızlara bırakmış, böylece yeni mecliste bir eleştiri odağının oluşmasını istediğini açıkça ortaya koyduğu gibi yayınlamış olduğu bildiride de şunları söylemiştir:

“Yaptığını bilen ve hizmet yolundaki tedbirlerine inanan ülkücüler olarak kendimizi eleştirilere hedef tutmayı gerekli görüyoruz. Bu sebeptendir ki, sizden, yani partili arkadaşlarımdan, bizim programımızdan yana olmayan adaylara da oy vermeleri gibi ağır bir fedakarlık istedim. Bu fedakârlığın memleket idaresi için partimizden mebus seçmek görevi kadar önemli bir amaca yönelmiş olduğuna inanınız. Başka programlı mebus seçmekte, partimiz ikinci seçmenlerine dikkat noktası olarak gösterdiğimiz nitelik; seçecekleri kimselerin laik, cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmalarıdır. Açık bıraktığım yerler için hiçbir kimsenin lehinde ya da aleyhinde aşılacak istediğim bir düşüncem yoktur ve olmayacaktır. Açık yerlere adaylıklarını koyacaklar hakkında

²¹ Bkz. Seçim ve seçim sistemleri ve Türkiye’de ki uygulamaları, 1982, s.84-85.

sadece vicdanî kanınıza göre oy kullanmanız özellikle isteğimdir.” (Çavdar: 1987,s.79)

Bu isteğe karşın bağımsızlara bazı yerlerde oy çıkmamıştır. Bu seçimlerde de yine CHF seçimlere tek fırka olarak katılmış ve çoğunlukla kazanarak IV. BMM toplanmıştır.

2.2.3.4. 1935 Seçimleri

Bu seçim dönemini diğer dönemlere göre önemli kılan nokta, çalışmamız açısından da oldukça önemli bir adımın bu dönemde atılmış olmasıdır. 1934 yılında kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkı bu dönemi önemli kılmaktadır.

5 Şubat 1934 tarihli ve 2598 no’lu “İntihab-ı Mebusan Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Ek Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun”²² adlı bu kanun ile kadınlar seçme ve seçilme haklarını elde etmişlerdir. Fakat kanun seçmen yaşını 22’ye çıkarmıştır. Sistem açısından yine bir yenilik getirilmemiş ve iki dereceli çoğunluk uygulamasına devam edilmiştir.

Bu dönemde çıkarılan ikinci bir yasa 2631 sayılı, 22 Aralık 1934 tarihli “İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun” da 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı kanunun 5. maddesini değiştiren kanundur. Bu yasa, bir kazada bulunan kadın ve erkek nüfustan her 400-600 kişi için 1, 600-1000 kişi için 2, 1000-1400 kişi için 3, ve fazlası için aynı oranda 2. seçmen seçileceği hükmünü getirir.

²² Kanun metni için bkz. Türkiye’de ve yabancı memleketlerde seçim mevzuatı, s. 33 ve Tahran Erdem: a.g.e. s. 166.

Ayrıca, bu yıl yapılan CHF Kurultayında, CHF, CHP ismini almıştır. Cumhuriyet döneminde ilk defa, bu seçimde Müslüman olmayanlar da, bu seçimlere katılabilmişlerdir.²³

2.2.3.5. 1939 Seçimleri

Bu seçimlerde CHP bağımsızların mecliste bir grup oluşturacak şekilde seçimlere katılmalarına resmî olarak izin vermiştir. CHP'nin V. Büyük kongresinde (1939) alınan bir kararla TBMM bünyesinde “müstakil grup” ismiyle bir grup kurulmuştur. Müstakil grup kurma politikası SCF ile parlamento içi denetim sorununu istediği şekilde çözememiş olan CHP yönetiminin yeni bir çözüm denemesidir. Fakat, grubun geçmişini 1931 yılındaki seçimlere kadar götürmek mümkündür. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1931 seçimlerinde de bağımsız adaya fırsat verilmişti. 1931- 1935 seçimlerinde seçmenlere nispeten tercih yapabilme imkanı sağlayan ve CHP üyesi olmayan adayların seçilebilmesine fırsat yaratan “müstakil mebuslar” uygulaması, 1939 seçimlerinden hemen sonra toplanan V. Büyük Kurultayın aldığı bir kararla değişmiştir (Tunaya, 1952: 574). Yeni düzenlemeyle partili milletvekilleri arasından Büyük Kurultayın seçeceği ve CHP meclis grubu dışında faaliyet gösterecek olan bir “Müstakil grup” oluşturulmuştur. Yapılan iki seçimde de (1939 ve 1943), sayıları oldukça az da olsa müstakil mebuslara rastlamak mümkündür. Ayrıca, sınırlı bir rekabete izin verilmesinin, vatandaşların seçimlere karşı ilgisinin artırılması ve parlamentoya ve daha genelde sisteme karşı güven duygusunun gelişmesi açısından bir katkı sağladığı kabul edilebilir (Öz, 1996: 147-160).

Ne var ki, meclisin altıncı döneminde bizzat partili mebuslardan teşkil edilen bu grubun, gerçek bir muhalefet olduğunu söylemek neredeyse imkansızdır. Zira partinin büyük kısmı ile beraber aynı Genel Başkan'a bağlıdırlar. Müstakil grup bir idare heyetine sahiptir. Âza sayısı, yedinci

²³ Bkz. Seçim ve seçim sistemleri ve Türkiye'de ki uygulamaları, 1982, s.86-87.

dönemde 21'den 25'e yükselmiştir²⁴. İçtimalarını esas grupla birlikte yaptığı gibi yalnız da toplanmıştır. Bütçe, Milli Korunma gibi kanunlarla hükümetin dış siyasetine ilişkin konularda daima Başkan vekili vasıtasıyla görüşlerini bildirmiştir. Fakat, hiçbir zaman muhalefet göstermemiş ve çok partili rejime intikal sıralarında silik ve renksiz kalmıştır. 1943 seçimlerinde grup daha da silikleşmiştir. Grup 11 Mayıs 1946 tarihinde olağanüstü kurultayın kararıyla lağvedilmiştir (Tunaya, 1952: 562).

2.2.3.6. 1943 Seçimleri

VI. meclis döneminde (1939- 1943), 14 Aralık 1942 tarihli ve 4320 sayılı “Mebus Seçim Kanunu” adlı önemli bir seçim yasası çıkarılmıştır.²⁵

1942 seçim kanunu sistem açısından fazla bir değişiklik getirmemiştir. Yalnız, o güne kadar sık sık çıkarılan ve seçim işlemini günün koşullarına uydurmaya çalışan yasaların daha derli toplu bir biçime sokulmuş şekli olarak düşünülebilir.²⁶

1943 seçimleri bu yeni yasaya göre yapılmıştır. Ayrıca, bu seçimler CHP'nin tek parti olarak katıldığı son seçimlerdir ve tek partili dönemin de son seçimidir. Bu seçimde 458 milletvekilliği için 539 aday göstererek 2. seçmenlere bir tercih yapma imkânı verilmiştir (Çavdar: 1987,s. 81).

²⁴ VI. dönemde TBMM içerisinde müstakil gruba mensup 21 üye bulunmaktadır. Bunlar arasında bir de kadın mebus bulunmaktadır: Nakiye Elgün (Erzurum). Diğer 20 üye için bkz. Tarık Zafer Tunaya: a.g.e. s. 563.

²⁵ Kanun metni için bkz. Türkiye'de ve yabancı memleketlerde seçim mevzuatı, s. 35- 47 ve Tahran Erdem: a.g.e. s. 168- 183.

²⁶ Bkz. Seçim ve seçim sistemleri ve Türkiye'deki uygulamaları, 1982, s.89.

2.2.4. Tek Parti Döneminde Yapılan Seçimlerin Genel Özellikleri

Türkiye’de meşrutiyet döneminden kalma iki dereceli (dolaylı) seçim usûlü, 1942 yılına kadar kapsamlı hiçbir yeni düzenleme yapılmadan yarım asrı aşkın bir süre uygulanmış, 1887 yılında hazırlanmış olan “İntihab-ı Mebusan Kanunu” çeşitli değişikliklerle uğramıştır. “İntihab-ı Mebusan Kanunu” 1942 yılında ilk kez kapsamlı sayılabilecek bir seçim kanunu ile yeniden düzenlenmiş ancak, bu kanun da sistem açısından herhangi köklü bir yenilik getirmemiştir. Tek dereceli seçim usûlü ilk defa 1946’da çok partili hayata geçildikten sonra uygulanmaya başlamıştır.

Cumhuriyet döneminde seçme hakkı biraz daha genişlemiş ve genelleşmiştir. Vergi verme ve emlâk sahibi olma gibi oy hakkını sınırlandırıcı koşullar ortadan kaldırılarak daha geniş kitlelere seçme hakkı tanınmış, 1934 yılında kadınlara seçme hakkı verilerek büyük bir sınırlandırıcı faktör de ortadan kaldırılmıştır. Tunçer Karamustafaoğlu’nun (1970: 21) da belirttiği gibi, cinsiyet şartı, seçme yetkisini haksız bir şekilde daraltmaktadır. Seçmen yaşı Meşrutiyet Dönemi’nde 25 olarak saptanmış, 1923’te 18’e indirilmiş, 1934’ten sonra ise 22 olarak uygulanmıştır.²⁷ Seçimler dört yılda bir düzenli bir şekilde yapılmıştır.

Türkiye’de tek parti döneminde seçimleri düzenleyen yasaların hepsi, aday sıfatını kazanmak isteyen kişilerin, seçilme yeterliliğine sahip olmak şartıyla adaylıklarını koyabileceklerini kabul etmektedir (Araslı, 1972: 104). Kanunen böyle olmasına rağmen, CHP dışında bir partinin kurulması engellendiği için belirli bir örgüt adına aday gösterme ve bir listeyle seçimlere katılma “hakkı”, daha doğrusu ayrıcalığı, doğal olarak, CHP’ne aitti (Öz, 1996: 123). İki dereceli seçim usûlü, halkın seçimlerde aktif seçmen rolü oynamasına engel olmuştur. Bu dönemde seçimler, partinin gözetim ve denetimi altında yürütülmüştür. Seçmenler sadece teorik olarak diledikleri kimselere oy vermekte serbesttirler. Gerçekte seçimler CHF’nin nüfuz ve tesiri altında gerçekleşmiştir. CHF her seçim çevresi (daire-i intihabiye) için

²⁷ Bkz. Seçim ve seçim sistemleri ve Türkiye’deki uygulamaları, 1982, s.89.

aday göstermek usûlünü koymuştur. Adayların isimlerini seçimlerden önce parti ilan etmektedir. Hatta, bu usûlde, ikinci seçmenler de partinin adaylarıdır (Karamustafaoğlu, 1970: 106-107). Ayrıca, sayıca az olan ikinci seçmenlerin tercihlerine müdahale etmek (veya tercihleri denetlemek) çok daha kolaydı ve ikinci seçmenlerin resmen belirlendiği ilk aşamada, CHF'nın tek örgütlü güç olması, milletvekili seçimlerinin daha başlangıçta garantiye alınması anlamına geliyordu (Öz, 1996: 123). Bundan başka, seçim kanunu, bir adayın milletvekili seçilebilmesi için ne kadar oy alması gerektiği hakkında herhangi bir hüküm koymamıştır. Kanunun bu boşluğu, seçim uygulamamızda tuhaf olaylara sebep olmuştur. Nitekim, bazen tek oyla milletvekili seçilenler dahi olmuştur (Karamustafaoğlu, 1970: 106- 107).

Görülüyor ki, anayasacılık cereyanının başlangıç tarihi olan 1876'dan çok partili sisteme geçiş tarihi olan 1946'ya kadar yapılan seçimlerin hiçbiri, modern anlamda genel, serbest, tek dereceli, gizli olmamış, dolayısıyla, demokratik bir nitelik taşımamıştır. 1946'ya kadar Türkiye'de millî iradenin şekillenışı ancak vasıtalı olarak ifadeye kavuşturulmuştur (Unat, 1966: 71). 1927'den 1946'ya dek yapılan seçimler uyulması gereken temel kurallar yönünden demokratik olarak nitelenemeyeceği gibi, daha önemlisi, bu oylamalar, siyasî iktidarı biçimlendirmek yönünden pek fazla sonuç doğurmayan, bu anlamda "seçim" tanımına pek uymayan, daha çok törensi nitelikte süreçler olmuştur. Gerçekten de, bu seçimlerin hepsinde, adaylar, tek parti CHP tarafından belirlenmiş ve gerçek siyasî mücadele, parti kademelerinde aday olabilmek için verilmiştir. Buna karşılık, seçmenlerden beklenen, partinin saptadığı adayları onaylamanın ötesine pek gitmiyordu. Bu anlamda, tek bir kişi için değil, bir kurulun tüm üyeleri için bir plebisite benzeyen bu oylamalarda, partinin saptadığı adayların hepsi "seçilmiş" ve mecliste yerini almıştır (Tekeli, 1983: 1801-1802).

Nitekim, seçim sistemi, bu dönemde kurulan muhalif partiler tarafından eleştirilmiş ve TpCF ve SCF gibi muhalif partilerin programlarında tek

dereceli seçimlerin hedeflendiği belirtilmiştir.²⁸ CHF'nın 1931 tarihli parti programında da tek dereceli seçim, toplumun belli bir demokratik olgunluğa erişmesinden sonra uygulanabilecek bir ideal, bir hedef olarak belirlenmiştir.²⁹ Esat Öz'ün (1996: 123) de belirttiği gibi, anti-demokratik uygulamalara zemin hazırlayan, yarım yüzyılı aşkın bir mazisi olan iki dereceli seçim sisteminin, Osmanlı siyasî modernleşmesinin ilk zamanlarındaki gibi “halkın siyasî erginliğe erişmediği” biçimindeki bir gerekçeyle açıklanması ve haklı gösterilmesi pek anlamlı değildir.

Tek parti döneminde yapılan seçimlerin bir diğer özelliği de propagandaya giderek artan oranda önem verilmesidir. Bunda 1930'lu yıllardan itibaren kitle iletişim araçlarındaki gelişmenin etkisi olmuştur.

Esat Öz (1996: 134), seçim dönemlerindeki gazeteleri tarayarak oluşturduğu, seçim yıllarına göre halkın seçimlere katılma oranlarını gösterdiği tablosunda sırasıyla 1927, 1931, 1935, 1939, 1943 ve 1946 TBMM seçimlerini değerlemeye almıştır. Tabloya göre 1927 seçimlerindeki katılım oranı %20'ler civarında olup bütün dönemin en düşük katılma oranını oluşturmaktadır. Bunun nedeni, 1927 seçimlerinin toplumsal- siyasal muhalefetin sindirildiği ve basın denetim altında bulunduğu, rekâbetsiz bir ortamda (Tahrir-i Sükûn Kanunu Dönemi) yapılmasıdır. Resmî istatistiklere göre yapılmış olan bu tabloya göre katılım sadece 1931'de %50'nin biraz altında kalmakta, diğer seçimlerde ise %50'nin üzerine çıkmakta hatta %85'lere kadar yükselmektedir. Gerçekten de, 1930'lu yıllarda seçimlere katılım oranının belirli ölçüde artmış olabileceği rahatlıkla söylenebilir. Bunun nedeni CHP'nin özellikle “*resmî-fiilî bir tek parti*” olduğunun ortaya konduğu ve “*seçim- parti- parlamento*” özdeşliğinin vurgulandığı 1930'lu yıllarda, seçimlere katılımı artırma yönünde girişimlerde bulunmaya başlamış olmasıdır. Ancak, bazı bulgular, seçimlere katılma düzeyinin resmî açıklamaların aksine, daha düşük oranlarda kaldığını göstermektedir. Bunlar

²⁸ Bu partilerin program metinleri için bkz. Tarık Zafer Tunaya: a.g.e., TpCF programı için s. 616- 622 ve SCF programı için s. 633-635.

²⁹ Parti program metni için bkz. Mete Tunçay: a.g.e. , s. 474- 483.

özellikle kadınların seçimlere katılımıyla ilgili rakamların abartılmış olması ve katılma oranını yükseltmek amacıyla zorlayıcı önlemlere başvurulmasıdır (Öz, 1996: 136).

1935 genel seçimlerine ilişkin olarak İçişleri Bakanlığı'nca yayınlanan bir eserde³⁰, toplam 8 milyon 77 bin 310 birinci seçmenden, 2 milyon 716 bin 846'sı kadın ve 2 milyon 828 bin 503'ü erkek olmak üzere 5 milyon 545 bin 349'unun seçimlere katıldığı yazılıdır. Ancak, özellikle kırsal kesimlerde kadınların bu seçimlere ilgisinin düşük olduğunu 20 Aralık 1934 tarihli ve 419 sayılı Parti Genel Sekreterliği tamimi³¹ destekler niteliktedir:

“ Kadının bütün siyasal yaşayışa girmesine rağmen seçime iştirak nispetleri az oluyor. Bundan sonra yapılacak Vilayet Belediye Meclisleri ile köy ihtiyar heyetlerin seçiminde kadın üye sayısının %20'den aşağı düşmemesinin göz önünde tutulacak bir esas olduğunu bildiririm...”

Aynı şekilde kadınlara yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkının tanındığı 1930 yılında yapılan Belediye Seçimlerinde de benzer bir uygulamaya rastlanmaktadır. İçişleri bakanının illere gönderdiği bir genelgede de şu sözler vardır:

“Binaenaleyh bilhassa büyük şehirlerimizde belediye meclislerine, mahallî ihtiyaç ve imkân derecesine göre, üçer, beşer kadın aza intihap olunması lazımdır. Bizzat yakından alâka gösterilecek keyfiyetin temininin ve neticeden malumat itasını, reca ederim efendim” (Öz, 1996: 137).

³⁰ 1935 Sayılay Seçimi, dahiliye vekaleti vilayetler umum müdürlüğü yayınları, Ankara:1935, aktaran Esat Öz: a.g.e., s. 136.

³¹ CHF Genel Kâtipliğinin Fırka Teşkilatına Umumî Tebligatı, C.5, s.28, aktaran Esat Öz: a.g.e., s.137.

3. BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE PARLAMENTODA İLK KADIN MİLLETVEKİLLERİ

IV. dönem meclisinin son oturumlarından birinde, meclisin yenilenme kararıyla birlikte, 5 Aralık 1934'te kadınlara milletvekili seçme ve seçilme haklarını tanıyan değişikliklerin kabul edilmesine, önceki bölümde değindik. Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme haklarının tanındığı bu tarihten sonra yapılan ilk seçimde, Atatürk'ün desteği ve denetimiyle 1935- 1939 meclisine 18 kadın parlamenter girmiştir. V. Dönemde (1935-1939) toplam 395 milletvekili içerisinde 18 kadın parlamenter¹ meclisin %4,5'ini oluşturmaktadır. Kadın milletvekillerinin sayısı VI. Dönemde (1939-1943) toplam 400 milletvekili içerisinde 15, VII. Dönemde (1943-1946) ise toplam 435 milletvekili içerisinde 16'dır. Görüldüğü gibi, tek parti dönemi boyunca mecliste yer alan kadın parlamenterlerin oranı %4'ler civarında seyretmiştir. Başka ülkelerle karşılaştırıldığında da döneme göre yüksek sayılabilecek bu oran, çok partili hayata geçilmesinden sonra bile çok uzun bir dönem ulaşılamamış bir orandır.² Daha önce de değinildiği gibi, Şirin Tekeli (1979:381) meclise bir anda bu kadar çok kadın temsilcinin sokulmasını kadınların demokrasiyi simgeleme rollerine bağlamaktadır. Dönemin faşist diktatörlüklerinden olan farklılığını ortaya koyabilmek ve uluslararası planda demokratik bir görünüm kazanabilmek için, başarısızlığa

¹ 1935 genel seçimlerinde sayı 17 iken 1936 ara seçiminde Hatice Özgener'in de seçilmesiyle sayı 18 olmuştur.

² 1935'ten bu yana dönemlere göre parlamentoda yer alan kadın milletvekillerinin sayıları ve meclis içerisindeki oranlarını gösteren tablo için bkz. bu çalışmanın sonunda yer alan EK I.

uğrayan Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin ardından parlamentoda yer alacak 18 kadın parlamenter demokratik görünümün sembolü olacaklardı. Ancak, çok partili hayata geçilmesinin ardından kadınların meclis içerisindeki oranları giderek azalmıştır. Tekeli bu durumu çok partili bir demokratik düzene geçilmesiyle kadınların demokrasiyi simgeleme rollerinin bittiğine bağlamaktadır. Gerçekten de, kadınların parlamentodaki oranında ilk gerileme demokratikleşmeyle başlamıştır. Devlet denetiminin ve merkezîyetçi sistemin kalkmasıyla birlikte, kadın temsilinin düştüğü birçok ülkede olduğu gibi, -örneğin SSCB’de- 1946 sonrasında Türkiye’de de kadın temsil oranı büyük oranda azalmıştır. Çok partili demokrasiye geçen Türkiye’de kadınlar simgesel özelliklerini kaybetmişlerdir. Bu dönemde batılılaşmanın simgesi, artık pazar ekonomisi, demokratik rejim, çok partili hayat, sanayileşme gibi başka göstergelerdi. Yine de, kadınların, hem üretici hem tüketici olarak pazar ekonomisine ve eğitim düzeylerine göre çeşitli meslek gruplarına katılımlarında önemli aşamalar kaydedildi. Kadınlar birçok alanda kamu yaşamına giderek artan oranda katıldılar ve kadınları siyasete sokmak için özel bir çaba gerekmemiştir. Zaten, onların da bu yönde pek bir çabaları olmamış, sonuçta, “hemen hiç temsil edilmemeleri olgusuyla karşı karşıya kalınmıştır (Ayata, 1998: 237).

3.1. Kadın Milletvekillerinin Seçimi

Çalışmamızın ikinci bölümünde tek partili dönemde uygulanan seçim sistemi üzerinde durmuştuk. Daha önce de belirtildiği gibi bu dönemde parlamenterlerin belirlenmesi süreci “seçilme”den çok “atanma”yı andıran bir niteliktedir. Kimlerin parlamentoya gireceği en üst kademedeki karara bağlanmaktadır. Diğer milletvekilleri için olduğu gibi kadınlar için de seçimin doğrudan Atatürk tarafından yapıldığı, 1935 Meclisine giren ilk kadın

milletvekillerinin anılarından anlaşılmaktadır. Tekeli (1982: 286- 308), kadın parlamenterlerle yaptığı ankette adının açıklanmasını istemeyen bir kadın parlamenterin anısına göre, Cuma günü yapılacak seçimler için aday isimleri Çarşamba günü açıklanmış ve kendisi aday olduğunu tramvayda rastladığı bir ahbabından öğrenmiş, hemen ağlamaya başlamıştır, kendi mesleğinde aynı zamanda halktan gelen bir kadın olduğu için seçildiğini, buna başlangıçta büyük tepki gösterdiğini, üzüldüğünü, ailesinden ayrılmak istemediğini söylemiş fakat sonradan 3 dönem milletvekilliği yapmıştır. Meclis'te uzun yıllar bulunanlar dahi ilk başta böyle bir görevi zorla kabul ettiklerini belirtmektedir. Satı Kadın(Çırpan) listeye dahil edilmesini bizzat Atatürk'ün kendisinin istediğini Afet İnan Hanım'ın yazdığı hatıralarında nakletmektedir (Kaplan, 1998: 203). Ayrıca İhsan Güneş parlamenterlerin özgeçmişlerini yazdığı kitabında, Satı Çırpan'ın milletvekilliğine nasıl seçildiğini anlatmaktadır. Güneş'in anlatımından da Satı Çırpan'ın milletvekilliğine seçilişinin Atatürk'ün destek ve denetimiyle olduğunu görürüz.³

Feroz Ahmad'ın (1999: 110) aktardığına göre, engelli bir askerin karısı olan Şekibe İnel, Bursa vilayetlerinde kendine ait olan küçük bir çiftliği yönetiyordu. Köy muhtarlığına seçilmiş ve Atatürk'ün 1930- 1931'de yaptığı Anadolu gezileri sırasında onunla tanışmıştı. Atatürk Şekibe İnel'in zekasından ve ülke sorunlarının farkında oluşundan öyle etkilendi ki, onun parlamentoya alınmasını emretti ve Şekibe İnel parti listesinden milletvekili seçildi.

³ Satı Çırpan'ın özgeçmişi ve milletvekilliğine seçiliş öyküsü için bkz. İhsan Güneş: Türk Parlamento Tarihi TBMM- V. Dönem (1935- 1939), II. Cilt (Özgeçmişler), TBMM Vakfı yayınları no: 25, Ankara: 1994, s. 29-30.

3.2. Kadın Milletvekillerinin Meslekî Durumları

1935 Meclisine giren ilk kadın milletvekillerinin yönetici kadrolarca seçilmesinde, kadın adayların mesleklerinin etkili olduğu görülmektedir. Genel olarak Meclis'te görev yapacak kadın milletvekillerinin iyi eğitim görmüş, aydın ve mesleklerinde başarılı kadınlardan olmasına özen gösterilmiştir. Tek parti dönemi boyunca 49 temsilcilik kazanmış olan 29 kadın parlamenterin özgeçmişlerine kısaca değinecek olursak, bu durum daha iyi görülecektir:⁴

MEBRURE GÖNENÇ

1900 İstanbul doğumludur. Amerikan Kolejinden mezundur. İngilizce ve Fransızca bilmektedir. 1930 Belediye seçimlerine katılan ilk kadın parti üyelerindendir. Adana Belediye meclisine seçilen daha sonra Artvin milletvekili olan Gönenç'in asıl mesleği öğretmenliktir. Çamlıca Lisesi öğretmenidir. V., VI., VII. Dönem Afyonkarahisar milletvekilidir. Evli ve 2 çocukludur. 6 Aralık 1981'de yaşamını yitirmiştir.

HATI ÇIRPAN (SATI ÇIRPAN)

1890 Ankara, Kazan Köyü doğumludur. İlkokul mezunudur. Millî savaşıta malûl olmuş bir askerin eşidir. Çiftçidir ve Kazan Köyü muhtarıdır. V. Dönem Ankara milletvekilidir. Evli ve 6 çocukludur.

ŞEKİBE İNSEL

1886 İstanbul doğumludur. Ortaokul mezunudur. Çiftçidir ve V. Dönem Bursa milletvekilidir. Almanca bilmektedir. Dul ve 1 çocukludur.

⁴ Ayrıca kadın parlamenterlerin meslek ve tahsilleri ile bildikleri yabancı dilleri gösterir tablo için bkz. EK: 2.

HATİCE ÖZGENER

1865 Selânik doğumludur. Rüştîye mezunudur. Darüleytam müdürüdür. V. Dönemde 1936 Ara seçimi ile Çankırı milletvekili olmuştur. Rumca bilmektedir. Dul ve 4 çocukludur.

HURİYE ÖNİZ BAHA

1887 İstanbul doğumludur. Londra'da pedagoji öğrenimi görmüştür. Kız öğretmen okulunda pedagoji uygulama dersi ile İnas idadisinde pedagoji ve ev dersleri vermiştir. Fahrî olarak Kilis'te *Teâli Nisvan* adında bir okul açarak kız çocukların eğitilmesi için çalışan Baha, İstanbul'da yabancı ve azınlık okullarında görev yapmıştır.

BELKIS BAYKAN

1899 İstanbul doğumludur. Fent Darülfünun Tabiye şubesi mezunudur. Fransızca bilmektedir. Ankara Kız Lisesi Tabiye öğretmenidir. VI., VII. Dönem Ankara milletvekilidir. Evli ve 2 çocukludur. 1 Temmuz 1933'te yaşamını yitirmiştir.

TÜRKAN ÖRS BAŞTUĞ

1900 Üsküdar doğumludur. İstanbul Darülfünun felsefe bölümü mezunudur. Üsküdar Kız Sanat Mektebi müdürüdür. V., VI. Dönem Antalya milletvekilidir. Bekârdır.

DR. FATMA MEMİK

1903 Safranbolu doğumludur. Tıbbiye'den 1929 yılında, birincilikle mezun olmuştur. İstanbul Gureba Hastanesi Dâhilî hastalıklar doktorudur. Seçilmeden önce, Gureba Hastanesi Poliklinik şefi idi. Fransızca bilmektedir. Doktorluğun yanı sıra siyasetle de uğraşmıştır. V., VI., VII. Dönem Edirne milletvekilliği yapmıştır. Bekârdır. 9 Şubat 1991'de yaşamını yitirmiştir.

NAKİYE ELGÜN

1882 İstanbul doğumludur. Öğretmen okulu mezunu olan Elgün öğretmenlik ve müdürlük yapmış, çeşitli cemiyetlerde aktif rol almıştır. İstanbul Kız Lisesi müdürlüğü, belediyeçilik ve İstanbul Vilayeti Umumi meclisi azasıdır. Balkan Savaşları ve Türk İstiklâl Savaşı yıllarında kadın protestolarında dikkati çeken Elgün mücadeleci özelliğe sahip inkılaplara bağlı kadınlarımız arasındadır. İngilizce ve Fransızca bilmektedir. V., VI., VII. Dönem Erzurum milletvekilliği yapmıştır. Bekârdır.

FAKİHE ÖYMEN

1900 İşkodra doğumludur. Darülfünun coğrafya bölümü mezunudur. Bursa Türk Maarif Cemiyeti Kız Lisesi Müdürüdür. Fransızca bilmektedir. V., VI., VII. Dönem İstanbul, VIII. Dönem Ankara milletvekilliği yapmıştır. Evli ve 2 çocukludur. 7 Nisan 1983'te yaşamını yitirmiştir.

BENAL NEVZAT İŞTAR ARIMAN

1903 İzmir doğumludur. Sorbonne Edebiyat Fakültesi mezunudur. Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal gibi yerlerde sosyal faaliyetlerde bulunmuştur. CHF'nin İzmir'de ilk kadın üyesidir. Edebiyat ile uğraşmıştır ayrıca Belediye İdare Meclisi üyesidir. V., VI., VII., VIII. Dönem İzmir milletvekilidir. Fransızca ve Rumca bilmektedir. 20 Temmuz 1990'da yaşamını yitirmiştir.

FERRUH GÜPGÜP

1891 Kayseri doğumludur. İlkokul mezunudur. Musiki, bıçki ve dikiş ile uğraşır. Kayseri Belediye Meclis üyesidir. V. Dönem Kayseri milletvekilidir. Arapça bilmektedir. Duldur.

HACER DİCLE

1902 Kastamonu doğumludur. Kastamonu öğretmen okulu mezunudur. Kastamonu Daimî Encümen Azasıdır. Almanca bilmektedir. VI.

Dönem Kastamonu milletvekilidir yapmıştır. Evli ve 2 çocukludur. 18 Nisan 1956'da yaşamını yitirmiştir.

MİHRİ PEKTAŞ

1895 Bursa doğumludur. Amerikan Koleji'nden mezundur. Robert Koleji'nde Fransızca öğretmenidir. V., VI., VII. Dönem Malatya milletvekilliği yapmıştır. Fransızca ve İngilizce bilmektedir. Evli ve 2 çocukludur.

MELİHA ULAŞ

1901 Sinop doğumludur. Darülfünun edebiyat bölümü mezunudur. Samsun Lisesi Edebiyat Öğretmenidir ve beş yıl Erzurum Kız Öğretmen Okulunda baş öğretmenlik ve edebiyat öğretmenliği yapmıştır. V., VI. Dönem Samsun milletvekilliği yapmıştır. Fransızca ve İngilizce bilmektedir. Evlidir. 17 Temmuz 1942'da yaşamını yitirmiştir.

SİDDİKA MÜMİNE ŞEMSA İŞCEN (Seyhan)

1902 İstanbul doğumludur. Fen Fakültesi Tabiat bölümü mezunudur. İzmir ve Adana Kız Lisesi öğretmenidir. Seyhan genel meclis üyesidir. VI., VII. Dönem Seyhan milletvekilidir. Fransızca bilmektedir. Evli ve 2 çocukludur.

ŞEHİME YUNUS

1898 İstanbul doğumludur. İstanbul Darülfünun Fen Fakültesi mezunudur. İzmir Kız Lisesi Öğretmeni ve Müdürü, Halkevi Reisi. VI., VII. Dönem İzmir milletvekilidir. Evli ve 1 çocukludur. 19 Ocak 1978'de yaşamını yitirmiştir.

MERGUBE GÜRLEYÜK (Sivas)

1894 Sivas milletvekilidir. Rüştüye mezunudur. Belediye meclis azasıdır. VI. Dönem Sivas milletvekilidir. Duldur.

MUAMMER DEVELİ (Tokat)

1897 İstanbul doğumludur. Fen Fakültesi Dişçilik bölümü mezunudur. Üsküdar Kız Sanat Okulu ve Tokat Ortaokulu Tabiye öğretmenliği yapmıştır. VI., VII. Dönem Tokat milletvekilidir. Almanca ve Fransızca bilmektedir. Dul ve 1 çocukludur.

SALİSE ABANOZOĞLU (Trabzon)

1904 Trabzon doğumludur. Öğretmen okulu mezunudur. Trabzon Kız Öğretmen Okulu öğretmenidir. Fransızca bilmektedir. VI., VII. Dönem Trabzon milletvekilidir. Evli ve 2 çocukludur. 9 Ekim 1983'te yaşamını yitirmiştir.

EMİNE MEBRURE AKSOLEY (Ankara)

1902 Selanik doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Türk Kadınlar Birliği Genel Başkanı'dır. VII., VIII. Dönem Ankara milletvekilidir. (6.1.1961-25.10.1961) dönemi meclis Cumhuriyet Partisi temsilciliği yapmıştır. Cumhuriyet Senatosu İstanbul üyesidir (7.6.1964-14.10.1973). Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Divanı Kâtip üyeliği yapmıştır. 2 Nisan 1984'te yaşamını yitirmiştir.

HASENA ILGAZ (Hatay)

1902 İstanbul doğumludur. Kız Öğretmen Okulu mezunudur. İstanbul'da Başöğretmen ve Şehremini Halkevi Reisi. VII. Dönem Hatay, VIII. Dönem Çorum milletvekilidir. Az derecede Fransızca bilmektedir. Evli ve 1 çocukludur.

TEZER TAŞKIRAN

1903 Kafkasya doğumludur. Darülfünun Edebiyat Bölümü mezunudur. Felsefe eğitimi almıştır. Ankara Kız Lisesi Felsefe Öğretmenidir. VII. Dönem Kastamonu, VIII., IX. Dönem Kars milletvekilidir. Fransızca, İngilizce,

Almanca bilmektedir. Evli ve 2 çocukludur. 5 Mayıs 1979'da yaşamını yitirmiştir.

SAADA EMİN KATÇILAR (Manisa)

1899 İzmir doğumludur. Tıp fakültesi mezunudur. Serbest Hekimdir. İzmir Vilayeti umumi azası ve Kızılay idare heyeti kâtibidir. VII. Dönem Manisa milletvekilidir. Fransızca bilmektedir. Bekârdır.

SABİHA GÖKÇÜL ERBAY (Samsun)

1900 Bergama doğumludur. Yüksek Öğretmen Okulu mezunudur. Adana Lisesi, İstanbul Erenköy Kız Lisesi, İzmir Öğretmen Okulu müdürüdür. V. Dönem Balıkesir, VII. Dönem Samsun milletvekilidir, TBMM Başkanlık Divanı Kâtip üyesidir. Bekârdır.

SENİHA HIZAL

1883 Adapazarı doğumludur. Darülfünun Fen fakültesi mezunu olan Hızal, Selçuk Kız Sanat Okulu öğretmenidir, Darülmuallimat ve Erenköy Kız Lisesi müdürlüğü yaptıktan sonra Maarif Vekâleti Umum Müfettişliği yapmıştır. Türkiye'de ilk kadın müfettiş olarak bilinmektedir. V. Dönem Trabzon milletvekilidir. Şişli'de açtığı Yeni Türkiye Mektebi'nde öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. Bekârdır. 20 Mayıs 1985'te yaşamını yitirmiştir.

ESMA NAYMAN

1899 İstanbul doğumludur. Lise mezunudur. Dil öğretmeni ve Adana Belediye Meclis üyesidir. V. Dönem Seyhan milletvekilidir. Fransızca, İngilizce ve Rumca bilmektedir. Evli ve 2 çocukludur. 16 Aralık 1967'de yaşamını yitirmiştir.

BAHİRE BEDİZ MOROVA AYDİLEK

1897 Bosna doğumludur. Ortaokul mezunudur. Bolu orta okulundan mezun olmuştur. Resim öğretmeni ve Bolu Belediye Meclisi üyesidir. V. Dönem Konya milletvekilidir. Evli ve 1 çocukludur.

SABİHA GÖRKEY

1988 Üsküdar doğumludur. Darülfünun Riyaziye Bölümü mezunudur. Tokat orta okulu Riyaziye öğretmenidir ayrıca Kız Öğretmen Okulu müdürlüğü yapmıştır. Fransızca bilmektedir. V. Dönem Sivas milletvekilidir. Evli ve 1 çocukludur.

Meslek kadınlarının çoğunluğu, “*Cumhuriyet kuşağı kadınının ulusu eğitme misyonu*”nun (Çaha, 1996: 120) bir sonucu olarak, en prestijli meslek olarak görülen öğretmenlerden oluşmaktaydı. Adaylar arasında çok genç yaşta idareciliğe girmiş, mesleklerinin en üst ve en sorumlu görevlerine yükselmiş kadınlar bulunmaktadır. Örneğin, Nakiye Elgün, ilk maarifçi kadınlardandır ve Muallimler Cemiyeti başkanlığı da yapmıştır. Seniha Hızal, 1917’de İnas Darülfünü’nu bitirir bitirmez 19 yaşında lise müdürlüğüne getirilen, sonradan Cumhuriyet Döneminde “tek kadın müfettiş” olan bir yüksek kademe idarecidir. Fakihe Öymen, Bursa Kız Lisesi müdürüdür, Sabiha Gökçül Erbay İzmir Kız Öğretmen Okulu müdürüdür. Demek ki adaylar seçilirken yöneticiler, çalışan ve mesleklerinde ilerlemiş kadınların politikada da başarılı olacakları karinesinden yola çıkmışlardır. Ancak, bu durumun istisnaları olmuştur. Örneğin, Satı Çırpan, ilkokul mezunu, çiftçi ve ev hanımıdır. Aynı zamanda Kazan Köyü muhtarıdır. Satı Kadın’ın mecliste köylü kadını simgelediği düşünülmektedir, özellikle iktidarın sınıflar arasında ayırım gözetmemeyi amaçlayan ideolojik yapısı göz önüne alındığında bu gerçeğe yakın görünmektedir. Meclise ilk giren kadınlar arasında eğitim düzeyleri, meslekleri vb. açılarından daha çok Satı Kadın’a benzeyen muhtemelen halk kadınlarını simgeleyen başka milletvekili kadınlar da vardı.

Kayseri milletvekili Ferruh Güpgüp, Bursa milletvekili, çiftçilikten gelen Şekibe İnsel, Bolu'da belediye meclisi üyesi olan ev kadını Bediz Morova. Meslek kadınları arasında da “halktan gelmeyi” simgeleyenler bulunmaktadır. Ancak, bu kadınlar mecliste yalnızca bir dönem bulunmuşlardır (Tekeli, 1982: 285-286).

Kadın milletvekili adayları, Cumhuriyet rejimini ve inkılâpları benimseyen kadınlar arasından seçilmiştir. Kadın milletvekili adaylarının, Türk İstiklâl Savaşı'nı desteklemiş, milliyetçi aktif kadınlar arasından seçilmesine özen gösterilmiştir. Ayrıca, İstiklâl Savaşı'na katılmış kişilerin yakınları olan kadınlar da Meclis'te yer almıştır. Örneğin Tezer Taşkiran siyasetçi bir aileden gelmekteydi. Babası Ahmet Ağaoğlu, Osmanlı Parlamenteridir. Kuva-i Milliye'yi destekleyen Ağaoğlu TBMM'de milletvekilliği yapmıştır. Meclis'te çeşitli meslek gruplarında aktif olan kadınların yanı sıra siyasetle uğraşan ailelerden gelen kadınlar da parti listelerinde ve Meclis'te bulunmuşlardır. Benal Nevzat Arıman (İzmir), siyasetçi bir aileden gelmekteydi. Babası İttihat ve Terakki üyesi, amcası Tevfik Bey Türkiye Komünist partisi kuruluş faaliyetleriyle tanınan bir kişi idi (Kaplan, 1998: 204). Benal Nevzat Arıman (İzmir), İzmir'in en seçkin ve politikayla iç içeliği, Sultanhamit dönemine, ittihatçılığa uzanan bir ailedendi; yüksek öğrenimini yurt dışında yapıp İzmir'e döndüğünde derhal hayır cemiyetlerine, Halkevlerine, Türkocağına üye yapılmış, CHP'ye girmiş, idare heyetine seçilmiş ve belediye meclisine girmiştir (Tekeli, 1982: 286).

Kadın milletvekillerinin belirlenmesinde diğer önemli bir etken de kadın adayların yerel politikadan gelmiş olmalarıydı. Meclis'te bulunan milletvekillerinin çoğu belediye meclislerine seçilmiş kadınlardı: “*Mebrure Gönenç, Fatma Memik, Nakiye Elgün, Benal Nevzat İştâr Arıman, Bahire B. Morova, Ferruh Güpgüp, Esmâ Nayman, Belkıs Rauf Baykan, Şehime Yunus, Hacer Dicle, Şemşa İşçen*” yerel politikadan gelen kadınlardı (Kaplan,

1998: 204). Meclise 1935 yılındaki seçimleriyle katıldıktan sonra birkaç dönem milletvekilliği yapan kadın milletvekilleri bulunmaktadır.⁵

Parlamentoların dünyanın her yerinde topluma göre “seçkin” diye nitelenen bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Gerçekten de, Frey’in hesaplamalarına göre, 1920-1957 döneminde tüm parlamenterlerin %62’si üniversite eğitimi görmüştür. %10’u lise düzeyinde eğitim sahibidir, %9’u orta, %2’si ilkokul eğitimi görmüştür. Ancak, kadın parlamenterleri bir grup olarak alıp parlamentonun tümüyle karşılaştırdığımız zaman, parlamento içerisinde bir grup olarak kadınların, “*seçkinin de seçkini*” bir niteliğe büründüğünü görmekteyiz (Tekeli, 1982: 82). Bu durum tek parti dönemi kadın milletvekilleri için de geçerlidir.

3.3. Kadınların Parlamento Faaliyetleri

Kadın parlamenterler konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da, Kadın parlamenterlerin parlamentoda bulundukları süre içerisinde yaptıkları faaliyetler ve bu faaliyetleri nasıl yürüttükleridir. Ancak, öncelikle Kadın milletvekillerinin parlamentoda kendilerini esas olarak neyin temsilcisi olarak gördükleri önemli bir konudur.

⁵ Mebrure Gönenç; V.-VI.-VII. Dönem milletvekilliği (Afyonkarahisar)
 Sabiha Gökçül Erbay; V.-VI. Dönem milletvekilliği (Balıkesir)
 Dr. Fatma Memik; V.-VI.-VII. Dönem milletvekilliği (Edirne)
 Nakiye Elgün; V.-VI.-VII. Dönem milletvekilliği (Erzurum)
 Benal Nevzat Arıman İştar; V.-VI. Dönem milletvekilliği (İzmir)
 Mihri Pektaş; V.-VI.-VII. Dönem milletvekilliği (Malatya)
 Meliha Ulaş; V.-VI. Dönem milletvekilliği (Samsun)
 Belkıs Baykan; VI.-VII. Dönem milletvekilliği (Ankara)
 Şehime Yunus; VI.-VII. Dönem milletvekilliği (İzmir)
 Hasene Ilgaz; VII. Dönem (Çorum), VIII. Dönem (Hatay)

Ayrıca tek parti dönemi boyunca kadın milletvekillerinin hangi dönemlerde milletvekilliği yaptıklarını gösteren tablo için bkz. EK 3.

3.3.1. Kadın Milletvekilleri Parlamentoda Kimleri/Neyi Temsil Etmektedirler?

Frey, parlamenterlerin doğum yerleri ve sonradan temsil ettikleri seçim çevresinin aynı olup olmadığına bakarak, parlamenterleri “*yerel politikacılar*” ve “*ulusal politikacılar*” olarak ayırmakta ve yerel bağlantıların zaman içerisinde artan biçimde parlamentoya girmeyi etkileyen bir faktör olduğunu savunmaktadır. Öte yandan, kadın parlamenterler “daha şehirli daha kozmopolit” bir karakter taşımaktadırlar. Tekeli’nin (1982: 306-307) 1935-1973 döneminde parlamentoda görev almış 69 kadın parlamenter arasında yaptığı ankette, kadın parlamenterlerin doğum yerlerini göz önüne alarak, parlamenter kadınların %50.7’sinin üç büyük şehir; İstanbul, Ankara ve İzmir doğumlu olduklarını, %15.9’unun gelişmiş Batı Anadolu illerinde doğduklarını, az gelişmiş yörelerde doğmuş olanların ancak % 4.3 oranında olduğunu saptamıştır. Ayrıca, kadın parlamenterler arasında doğduğu ili temsil etme olasılığı % 24.6 ‘dır. Yâni, kadın parlamenterler arasında “yerel politikacı” sayılabilecek olanlar ¼’tür. Oysa erkek parlamenterler arasında yerel politikacı olma eğilimi çok yüksektir ve Frey’in yaptığı çözümlemeye göre, tüm meclisler içerisinde en düşük yerellik eğilimi gösteren V. Mecliste bile %34 dolaylarındadır.

Biz de 1935- 1946 döneminde 29 kadın parlamenterin doğdukları il ile seçildikleri bölgelere⁶ bakarak benzer bir oranlama yapacak olursak, bu 29 kadın parlamenterden yalnızca 6’sının doğdukları ili temsil etmekte olduklarını görürüz. Bu dönemdeki kadın parlamenterler arasında doğduğu ili temsil etme olasılığı % 20.6 ‘dır. Yâni kadın parlamenterler arasında “yerel politikacı” sayılabilecek olanlar 1/5’tir. Bu verilerden yola çıkarak 1935-1946 döneminde görev almış kadın milletvekillerinin millî özelliğe sahip olduklarını söyleyebiliriz. Yerel özellik taşımayan kadın milletvekillerinin doğdukları, yaşadıkları çevreler farklı, seçildikleri çevreler farklıdır.

⁶ 1935- 1946 döneminde 29 kadın parlamenterin doğdukları il ile seçildikleri bölgeleri devrelere göre gösteren tablo için bkz. Bu çalışmanın sonunda Ek II.

Ayrıca, 29 kadın milletvekilinden 6'sı, İşkodra, Bergama, Selânik, Bosna ve Kafkasya doğumludurlar. Kendilerini kadınların değil, milletin temsilcisi olarak gören milletvekillerinin, İşkodra, Bergama, Selânik, Bosna doğumlu olmaları ülkenin değişik yerlerinden seçilmelerine engel olmamıştır. Kaybedilen vatan topraklarında doğmuş olan bu kişilerin millî sınırlar içerisindeki çeşitli yerlerden milletvekili seçilmesi bir bakıma, Osmanlı'nın gerileyişinin ve adım adım yok olmasının doğal bir sonucu olarak görülmektedir (Kaplan, 1998: 204).

Parlamentar kadınların yerellik ve ulusallık niteliklerinden başka Frey, kadın milletvekillerinin siyasî kimlikleri ile ilgili bir araştırma da yapmıştır. Frederick W. Frey *“Turkish Political Elite”* adlı çalışmasında, 1935- 1957 döneminde kadın temsilcilerin çoğunluğunun (%64) *“izleyici”*, dörtte birinin (%24) *“faal üye”* ve yalnız %3'ünün *“önder”* konumunda parlamenter olarak görev yaptıklarını saptamıştır. Tekeli'nin (1982: 310-311) 1935- 1973 döneminde görev alan kadın parlamenterler üzerinde yaptığı inceleme de, Frey'in bulgularını desteklemektedir. Tekeli'nin anket bulgularına göre, tek parti dönemi kadın milletvekilleri arasında kendisini *“önder”* olarak tanımlayan hiçbir kadın parlamenter olmamıştır, buna karşılık, bu dönem kadın milletvekillerinin %82'sinin kendilerini *“izleyici”* olarak nitelemiş, ancak %9'u *“faal üye”* olduklarını düşünmüşlerdir.

3.3.2. Kadın Milletvekillerinin Meclis Görüşmeleri Sırasındaki Konuşmaları

Kadın milletvekillerinin meclis içerisindeki faaliyetlerini ele alırken, üzerinde durmamız gereken bir başka konu da, kadın parlamenterlerin meclis toplantılarında dile getirdikleri görüşleridir. Öncelikle, kadın milletvekillerinin konuşmaları sırasında kimleri ya da neyi temsilen konuştuklarını incelemekte yarar vardır. Tekeli'nin (Tekeli, 1982: 306) anket bulgularına göre, kadınların %77 gibi büyük bir çoğunluğu, kendilerini *“ulusun”* temsilcisi olarak

görmektedir, az bir kısmı seçildikleri yörenin çıkarlarını savunmakta, %5 gibi çok az bir kısmı da “kadınları temsil” ettiklerini düşünmektedir. Ancak, Yeşim Arat’ın (1998: 254) belirttiği ve kadın konuşmaları incelendiğinde görüleceği gibi tek parti dönemi kadın milletvekillerinin en önemli özelliklerinden biri, meclis içerisinde kadınları temsilen konuşmalarıdır. Bu dönemin kadın parlamenterlerinin söz aldıkları konular kadın- erkek eşitliğini savunur nitelikli değildir. Ancak, kadın parlamenterler ait oldukları kadınlar dünyasının sorunlarını, gereksinimlerini, kadınların diliyle anlatmışlar, onların görüşlerini yansıtmışlar ve meclis kürsüsünden kadınlara seslenmişlerdir.

Kadın parlamenterler, erkek parlamenterlerle kıyaslandığında, meclis çalışmalarını çok daha düzenli bir biçimde katılmalarına rağmen, görüşmeler sırasında aktif bir katılımcı olmamışlardır. Kadın milletvekilleri, kadınlara özgü sorunlar başta olmak üzere çocuk, aile, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve adâlet gibi konular üzerinde durmuşlardır (Arat, 1998: 254; Tekeli, 1982: 314; Kaplan, 1998: 200-212)). Örneğin Türkân Baştuğ Örs, eğitim ve daha çok çocukları korumaya yönelik konular üzerinde durmuştur. İş Kanununun görüşülmesi sırasında söz alarak 12 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasının yanlış olduğunu belirtmiştir (ZC, Devre 5, cilt: 12, sayfa 45). 1936 yılı bütçesi kapsamında Maarif Vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında söz alarak dönemin eğitim sistemini eleştirmiş ilk ve orta öğrenimin sorunlu olduğunu ve köy öğretmenlerinin seviyelerinin düşük olduğunu belirtmiştir (ZC, Devre 5, cilt: 11, sayfa 239). Aynı şekilde Esma Nayman da çocukları korumaya yönelik önerilerde bulunmuştur. Suçlu çocuklarla ilgili konuşarak, onların suçlu gibi muamele görmemesini onlara ıslah evi açılması ve ayrı mahkemelerin oluşturulması gerektiğini söylemiştir (ZC, Devre 5, cilt: 11, sayfa 236, 237). Ayrıca çocuk sağlığını korumanın önemi vurgulamıştır;

“Arkadaşlar doğan bir çocuğu yaşatmak ana baba kadar belediyelerin, hükümetin, herkesin, bütün yurttaşların borcudur. Arkadaşlar dileğim şudur: Bütün Türk vatanında Türk çocuğu lehine umumî bir sıhhat ve koruma seferberliği istiyorum ve

bunu isterken inanıyorum ki sade bütün topraklarımızı, dolduran vefakâr Türk analarının değil, memleketimizde her yeni mefhuma babalık eden vicdanlarınızın hissiyatına tercümanım". (Bravo sesleri, alkışlar) (ZC, Devre 5, cilt: 18, sayfa 229).

Belkıs Baykam, çalışmak durumunda kalan kadınlar için çocuk yuvalarının sayılarının arttırılmasını talep etmiş (ZC, Devre 6, cilt: 25/ sayfa 310), Meliha Ulaş, çok çocuklu annelere maddî açıdan yardım edilmesini önermiş (ZC, Devre 6, cilt: 2, sayfa 445), Hasena Ilgaz, suçlu olan anneleri ile birlikte cezaevine girmek durumunda kalan masum çocukların durumuna bir çare bulunmasını istemiş (ZC, Devre 6, cilt: 20, sayfa 226) ve sokak çocuklarının durumlarını düzeltmenin öneminden bahsetmiştir (ZC, Devre 6, cilt: 10, sayfa 266). Tezer Taşkiran da, *İş kazaları ile meslekî hastalıklar ve analık sigortaları hakkında kanun tasarısı ve geçici komisyon raporu* görüşmeleri sırasında kanun tasarısının 30. maddesinde *sigortalı kadın çocuğunu kendi emziriyorsa belirli bir ödenekten yararlanabilir* ibaresine karşı çıkarak bu maddenin olumlu yönlerine değinmekle beraber elinde olmayan sebeplerden dolayı kendi emziremeyen kadınları bu haktan mahrum etmemek gerektiğini, bu yüzden sağlık durumunun çocuğunu emzirmeye müsait olmadığı hekim raporu ile sabit olan sigortalı işçi kadınların da bu haktan yararlanmaları gerektiği üzerinde durmuştur (ZC, Devre 7, cilt: 18, sayfa 329). Ayrıca, Taşkiran başka bir görüşme sırasında söz alarak suçlu çocuklar sorununa değinmiş ve suçlu çocuklara ıslah evleri yapılması gerektiğini belirtmiştir (ZC, Devre 7, cilt: 20, sayfa 197) ve (ZC, Devre 7, cilt: 10, sayfa 245) Nakiye Elgün de bir konuşmasında kimsesiz çocuklara yurt yapılması talebinde bulunmuştur (ZC, Devre 6, cilt: 2, sayfa 150). Huriye Öñiz Baha *Devlet demiryolları ve limanları işletme umumi idaresi memur ve müstahdemlerine tekaüd maaşı tahsisine dair kanun layihası ve nafia, maliye ve bütçe encümenleri mazbataları* görüşmeleri sırasında söz alarak erkek çocuklarının 20 yaşını doldurmaları durumunda kız çocuklarının evlenmeleri ve 25 yaşını doldurmaları durumunda maaşlarının kesilmesi konusuna açıklık getirilmesini istemiştir (ZC, Devre 5, cilt: 8/ sayfa 157).

Kadın parlamenterlerce ele alınan bütün bu konular “kadın hakları” çerçevesinde sunulmasa da, bunlar, savunulması kadınları yakından ilgilendiren çocuk sorunu, eğitim, sağlık gibi dönemin manzarasını yansıtan sorunlar üzerinedir. Ancak, kadın parlamenterler bu sorunlara yüksek sesle müdahale edememişler kendilerine verilmiş olan misyonun sınırlarını aşarak kadın hak ve özgürlükleri meselesini gündeme getirememişlerdir (Arat, 1998: 256). Tekeli’nin (1988: 316) deyimiyle “*seçkin öncüler olmanın heyecanına öylesine tutkuyla kapılmışlardır ki, ne kendi yaşamlarının trajik (şizofrenik) yönünü algılayabilmekte, ne de Türkiye’de kadının asıl gerçekliğini görebilmektedirler*”. Kuşkusuz bunda dönemin otoriter yapısının ve muhalif görüşlere kapalı yönetim anlayışının da payı büyüktür, ancak, günümüzde bile kadın parlamenterlerin, kadınların özgürlüklerine ve haklarına hâlâ yeterince yüksek sesle değinmediklerini ya da hiç değinmediklerini düşünürsek bu açıklama yeterli olmayacaktır.

Arat’a (1998: 256) göre, tek parti döneminin toplum hayatından kopuk geçmişleriyle, politik bir bilinç ve tecrübeye sahip olmayan kadın parlamenterleri, milletvekili olmak için herhangi bir çaba sarfetmeksizin mecliste yerlerini almışlar bu yüzden de söz aldıkları, üzerinde durdukları konular da ait oldukları kadınlar dünyasını ilgilendiren meselelerle sınırlı kalmıştır.

Kadın milletvekilleri çocuk, aile, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve adâlet gibi konular üzerinde durmanın yanı sıra zaman zaman meclis kürsüsünden kadınlara seslenmişler ve onların görüşlerini yansıtmışlardır. Örneğin, Benal Arıman, *Atatürk’ün cenaze merasimi için yapılacak sarfiyat hakkındaki kanun* görüşüldüğü sırada söz alarak Atatürk’ün ölümünden bütün Türk kadınlarının acı ve keder içinde olduklarını belirtmiş ve onların acılarını yansıtmıştır (ZC, Devre 5, cilt: 27, sayfa, 26). Seniha Hızal da bir konuşmasında kadın erkek mücadelede hep birlikte olduğunu hatırlatmıştır:

“Hatay meselesi millî davalarımızdan biridir...hiç kürsüye çıkmak ve söz söylemek itiyadında bulunmadığım halde bu heyecanın tesiri ile huzurunuzda gelmiş bulunuyorum, (alkışlar). Uzun söyleyecek değilim yalnız bir noktayı işaret etmek istiyorum: bu da, Atatürk’ün Samsun’a ayak bastığı günden beri etrafında ve kendilerinin çizdiği yolda kadının da beraber bulunduğunu bu kürsüden söylemek bahtiyarlığına ermiş bulunduğumu arzederim (bravo sesleri alkışlar). Bu münasebetle Hatay meselesinde her milli davada olduğu gibi, kadın erkekle beraber olduğumuzu bir kere daha hatırlatarak huzurlarınızdan ayrılıyorum (bravo sesleri alkışlar)” (ZC, Devre 5, cilt: 25, sayfa 265).

Nakiye Elgün de Hatay muvaffakiyetinden dolayı açılan müzakere münasebetiyle ilgili konuşmasında Hatay’lı kadınlara seslenerek şunları söylemiştir:

“Öz Türklüğün kaynağı olan Türk Cumhuriyeti’nden hitap ediyorum ve onların kadınlarından, kızlarından diliyorum ki daima Türk kadını olduğunu, Türk Cumhuriyeti kadınları gibi ve onların eserlerine ittiba ederek, onların yolunda giderek, onlar gibi memleket için ölmeyi bilerek, onlar gibi sulh için çalışarak, onlar gibi medeniyete pişva (önder) olmayı daima göz önünde bulundurarak yürümelerini bugün Türk milletinin en büyük makamı olan bu kürsüden hem tavsiye ediyor hem de bugünlerin tahakkuk edeceğini ümit ediyorum” (ZC, Devre 5, cilt: 15, sayfa 173).

Elgün bu konuşmasında, milliyetçi duygularla Hatay’ın Türkiye Cumhuriyeti’ne katılması gibi bütün milleti ilgilendiren bir konuda Hatay’ın kadınlarına seslenmiştir (Arat, 1998: 256). Ayrıca Nakiye Elgün bir başka konuşmasında da kadınları savunmuştur. *Millî Korunma Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair*

kanun layihası ve muvakkal encümen mazbatası görüşmeleri sırasında Refik İnce ve Naci Tınaz adlı parlamenterlerin israf hususunda kadınları suçlaması üzerine söz alarak şunları söylemiştir:

“... küçük bir zümrenin refahı zamanında kendi zevki için şunu bunu kullanmış olması veyahut şunu bunu israf gibi sarfetmiş olması bütün Türk kadınının bu ihtikâr mücadelesinde, bu iktisat mücadelesinde bu fevkaladelikten ayrı kalacağına delil olmaz. Buna biran inanmamanızı isterim (alkışlar).

Onlar da sizinle beraber yürüyecektir, onlar da bu mücadeleyi yapacaktır, onlar da Türk milletinin iktisadiyatına, Türk milletinin ailesinin, evinin intizamında, evinde azami iktisadi yapmakta sizinle beraber yürüyecek, azami kudret ve kuvvetini sarfedecektir. Bunu böyle kabul etmenizi rica ederim (inşallah sesleri)...” (ZC, Devre 6, cilt: 23, sayfa 173).

Benal Arıman'ın bir konuşması adetâ kadın milletvekillerinin meclis içerisindeki özgüven eksikliklerini yansıtır niteliktedir. Boğazların tabi olacağı usule dair mukavelenin yerine kaim olmak üzere Montrö'de imza edilmiş bulunan yeni mukavelenin tasdikine dair konuşmasında, Benal Arıman kendini şöyle ifade eder:

“ Sayın arkadaşlarım bu kadar güzel konuşan hatiplerden sonra benim de buraya çıkıp söz söylemek istemekliğimin ne kadar büyük bir cüret olduğunu biliyorum. Fakat ne yapayım ki, ben de bugün göğsümü iftiharla kabartan, kalbimi coşturan sonsuz minnet ve şükran duygularımı ifade etmek istiyorum. Ben de bugün önümüze açılan bu parlak tarih sayfeleri karşısında duyduğum sonsuz kıvancı, nihayetsiz heyecanı buradan cihana göstermek, anlatmak istiyorum. Bize bu büyük günü gösteren, yaşatan Atatürk'ümüz ve onun kıymetli

arkadaşları var olsunlar. Yaşa Atatürk, günlerimiz senin günlerine eklensin!” (ZC, Devre 5, cilt: 12, sayfa 321).

Mecliste bir kadın temsilcisi olarak Benal Arıman fikir beyanında bulunmayı doğal bir hak olarak değil de bir cüret olarak ifade etmektedir (Arat, 1998: 256). Bir kadın milletvekilinin bu sözleri hem dönemin iktidarının yapısı hem de kadınların kendilerini algılayış biçimlerine dair önemli ipuçları vermektedir. Kurucu iktidarın reformcu erkeklerinin bahsettiği haklarının ve mevcut konumunun ezikliği içerisinde, fikir ve görüşlerini anlatmak ve savunmak yerine, minnet ve şükran duygularını sunmaya kendini zorunlu hissetmiştir (Tokuroğlu, 2004: 119). Tek partili bir rejimin hüküm sürdüğü bu dönemde ne kadın milletvekilleri ne de erkek milletvekilleri, mecliste farklı siyasî görüşlerin temsilcileri olarak bulunmamışlardır. Bu dönemde zaten tek parti ve tek fikir sözkonusudur. Kadınların meclise kabulleri ile amaçlanan, toplumun kadın kesiminin temsilcilerinin de mecliste bulunduğu hem içerde hem de dışarıda gösterilmesidir (Tokuroğlu, 2004: 72). Kadınların meclisteki temsiliyetleri ise, toplumsal cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan iktidar yanlışlıklarını dile getirerek, kadınların vatandaş olarak kendi görüşlerini ortaya koyabildikleri ve savunabildikleri bir “kadın temsili” olmaktan çok uzaktır (Saktanber, 2001: 326-327).

Tek parti dönemi kadın milletvekillerinin meclis çalışmalarına baktığımızda, üç meclis devresini kapsayan bu dönemde kadın parlamenterlerin çok azının kanun teklifinde bulunduklarını⁷, ayrıca sadece bir kadın parlamenterin önerge verdiğini görürüz⁸.

⁷ Meclis çalışmalarının 7. devresinde (1943- 1946) Ankara milletvekilleri Belkıs Baykam ve Mebrure Aksoley “ Kaçakçılığın men ve takibi hakkındaki kanunun 3777 sayılı kanunla değiştirilmiş olan 24’üncü maddesinin değiştirilmesine dair” Gümrük ve Tekel Bütçe komisyonuna verilen bir kanun teklifinde bulunmuşlardır (ZC, Devre 7, cilt 18, sayfa 290). Bir diğer kanun teklifi de “köy okulları ve enstitüleri kuruluş kanunun 24. maddesinin

3.3.3. Meclisteki Komisyonlarda Kadın Parlamenterler

Kadın parlamenterler, faaliyetlerini daha çok “komisyon” çalışmaları üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Kadın parlamenterlere aile, sağlık, eğitim, gençlik, çalışma, emeklilik, sosyal güvenlik gibi genel olarak sosyal işlerle ilgili komisyonlar diyebileceğimiz komisyonlarda fazlaca görev verilmiş, fakat bütçe, içişleri, dışişleri, savunma gibi politik ve çok önemli kabul edilen komisyonlarda daha az hatta bazı komisyonlarda hiç görev verilmemiştir.⁹ 1935-1960 yılları arasında 56 komisyonda görev alan kadın parlamenterlerimizin görev aldıkları komisyondan 22’si sosyal işler, 16’sı ekonomik ve teknik, 11’i idarî, 7’si siyasîdir (Tekeli, 1982: 313).

Biz de tek parti dönemi boyunca, devrelere göre kadın parlamenterlerin üye oldukları komisyonlara baktığımızda; V. dönemde 18 kadın parlamenterden 17’ sinin, VI. dönemde 15 kadın parlamenterden 12’sinin, VII. dönemde 16 kadın parlamenterden 16’sının komisyonlarda görev aldığını görürüz. Bütün tek parti dönemi boyunca 29 kadından 28’ine meclisteki komisyonlarda görev verilmiş,¹⁰ bunların yalnızca 8’ine idarî nitelikli komisyonlarda (İçişleri, Sayıştay, maliye ve meclis kitaplığı gibi iç idareye ilişkin komisyonlarda) görev verilmiş, 7’sine sosyal nitelikli komisyonlarda (eğitim, sağlık, sosyal yardım, çalışma komisyonları) görev verilmiş, 6’sına ekonomik nitelikli komisyonlarda (gümrük tekel, bütçe ve iktisat komisyonları) görev verilmiş, ancak hiçbirine siyasî nitelikli

değiştirilmesi hakkında” Milli Eğitim, Tarım ve Bütçe Komisyonlarına Şehime Yunus tarafından verilen kanun teklifidir (ZC, Devre 7, cilt 20, sayfa 24).

⁸ Nakiye Elgün, Nazım Poroy ile birlikte “Amerika’nın Cumhurbaşkanı Roosevelt’in ölümü üzerine duyulan teessürün Amerika Birleşik Milletleri Kongresine bildirilmesine dair” bir önerge vermiştir (ZC, Devre 7, cilt 16, sayfa 68- 69).

⁹ Bkz. Çalışmamızın EK 6 bölümünde kadın milletvekillerinin dönemlere göre üye oldukları komisyonları gösterir tablo.

¹⁰ Bu 29 kadından bir tek Hatice Özgener herhangi bir komisyonda görev almamıştır. Bunun nedenini, Özgener’in, meclis çalışmalarına başladıktan sonra ara seçimle meclise girmiş olmasına ve VI. Devrede tekrar seçilmeyişine bağlıyoruz.

diyebileceğimiz komisyonlarda (anayasa ve dışışleri komisyonlarında) görev verilmemiştir.¹¹

¹¹ Bu dönemde Mecliste bulunan komisyonların tümüne baktığımızda bu durum daha açık görülecektir:

Adliye Encümeni, Arzuhal Encümeni, Bütçe Encümeni, Dahiliye Encümeni, Divanı Muhasebat Encümeni, Gümrük ve İnhisarlar Encümeni, Hariciye Encümeni, İktisat Encümeni, Kütüphane Encümeni, Maarif Encümeni, Maliye Encümeni, Meclis Hesaplarının Tetkiki Encümeni, Milli Müdafaa Encümeni, Nafia Encümeni, Sıhhat ve İçtima Muaveneti Encümeni, Teşkilat-ı Esasiye Encümeni, Ziraat Encümeni.

SONUÇ

1934 yılında seçme ve seçilme haklarının tanınmasının ardından parlamentoya ilk kez ayak basan ve burada bir söz hakkını elde eden tek parti dönemi kadın milletvekillerinin bu çalışmanın konusunu oluşturmasının birkaç nedeni vardır. Bunlardan ilki, kadın milletvekillerinin parlamentodaki temsil oranlarının tek parti rejiminin hüküm sürdüğü ve iki dereceli (dolaylı) seçim usûlünün uygulandığı yıllarda %4'ler civarında seyretmiş olmasıdır. Ancak, asıl önemli olan bu oran değil, tek partili rejime son verilip çok partili hayata geçilmesinin ardından, ironik bir biçimde, kadınların meclisteki temsil oranının Türkiye demokratikleştikçe azalmasıdır. Doğaldır ki, bu durum hem dönemi ilginç kılmış hem de araştırmacıları bu oranın arkasındaki nedenleri araştırmaya itmiştir.

Tek parti dönemi kadın milletvekillerinin bu çalışmanın konusunu oluşturmasının ikinci nedeni ise, bugün bile varlığını sürdüren yaygın kanının aksine, kadın konusunda yapılan reformların kadınların bu konuda hiçbir talep ve mücadeleleri olmadan kurucu iktidar tarafından kendilerine verildiği argümanının tarihsel gerçekliklere dayanmadığını gösterme amacıdır.

Doğmakta olan yeni Türk devletinin Cumhuriyetçi erkekleri, kadınların modern, laik ve yurtsever vatandaşlar olmalarını istemekle beraber öncelikli olarak, çağdaş bir ulus yaratma projesinde, kadınların yeni kuşaklar yetiştirme rolü üzerinden onların annelik rollerine önem vermiş, bunun dışındaki girişimlerini ise önemsiz kabul etmiştir. Böylece meslek sahibi ve modern Türk kadını yeni devletin modernliğinin simgesi haline gelirken, asıl görevi annelik olarak görülmekteydi. Kadioğlu'nun (1998: 94-95) da belirttiği gibi, Cumhuriyet'in ulusu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltme genel hedefine uygun olarak, kamusal alanda daha görünür olmaları beklenen kadınların

birincil ve asıl görevleri, ailenin sınırları içinde ailenin bekasını sağlamak ve Cumhuriyet'in modernleşme hedefine uygun modern kuşaklar yetiştirmektir. Ancak, kadınlar kendilerine yüklenen misyonun bir adım daha ötesine gidip, kamusal alanda kendi ev-içi/annelik rollerine uygun olacak şekilde biçimlendirilmiş görünürlüklerinin sınırlarını aşarak, iktisadî ve sosyal alanda ve bugün hâlâ erkek alanı olarak görülen siyasal alanda da haklarına kavuşabilmek, söz hakkına sahip olabilmek için mücadele vermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren, kadınlar ikincil konumlarına, kendilerine karşı toplumda varolan ön kabullere ve erkeklere karşı, kamusal alanda görünür hale gelme ve karar mekanizmalarına katılma mücadelesinde bulunmuşlar, çıkardıkları gazete ve dergilerle ve kurdukları dernekler aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmışlardır. *“Devrimleri doğuran çabalar ve savaşımdır. Biz de seçimden seçime her yurttaş gibi haklarımızı alacağımız güne değin savaşımayı sürdüreceğiz.”* sözleri, kadınların haklarını elde etme yolundaki mücadelelerinin ciddiyetinin gözler önüne sermektedir. Ancak, kadınların haklarını elde etme yolundaki talepleri, Cumhuriyet'in reformist önderlerinin hedefleriyle çatıştığında, kadınların mücadelesi bastırılmış, hatta, Fatmagül Berktaş'ın deyimiyle, Türkiye'de kadınların hak mücadelesinin varlığını dahi tarihten silmeye varan bir operasyona dönüşmüştür.

Yeni bir ulus devlet oluşturma ve devleti medeni ülkeler seviyesine yükseltme amacına sahip olan kurucu iktidar, bu gayesini gerçekleştirirken halk arasında bir ayrım gözetmeden “sınıf yok, işbölümü var anlayışı” ile toplumu topyekûn bir birlik olarak kabul etmiş ve bu birlikten ufak bir ayrılışa yol açacak girişimlere izin vermemiştir. Kurucu iktidar, modern, laik ve milliyetçi bir ulus yaratma projesinde, reformları kendi denetim ve gözetimi altında ve belirlenen zamanda gerçekleştirmek istemiştir. Dolayısıyla, kadınlar haklarını kendileri elde etmeye kalkıştıklarında, haklarını elde etme yolundaki mücadeleleri aşırı ve radikal bulunmuş ve engellenmiştir. İstedikleri

hakların kendilerine zamanı geldiğinde verileceği, bunun için öncelikle toplumun buna hazır hale gelmesi gerektiği belirtilmiştir.

Kadınları bir anda ekonomik ve sosyal hayata hatta cepheye çeken Balkan ve Kurtuluş Savaşları'nın ardından, kadınların bu zor dönemde yaptığı fedakarlıkları ve katkıları öven aynı kurucu iktidar, savaş biter bitmez kadınları ait oldukları yere, evlerine göndermiştir. Ancak, savaş sonrasında yapılan reformların önemli bir parçasını kadın hakları oluşturmaktaydı. Devrim, kadınların siyasal haklarını toplum olgunlaştıkça, aşama aşama elde etmeleri gerektiğini öngörmekteydi. Bu yüzden, öncelikle, eğitim alanında yapılan reformlarla kadınların eğitim olanakları genişletilmiş ve kadınlara istihdam alanları yaratılmıştır. Kadınlar, modern ulusun modern bireylerini yetiştireceklerdi. Bu nedenle, öncelikle kendileri modern, bilgili, laik ve yurtsever olmalıydılar. Ardından, 1926 yılında o dönemde en ileri medeni kanun sayılan İsviçre Medeni Kanunu benimsendi. Bu kanun ile birlikte, Türk kadını da medeni ülkelerdeki hemcinsleriyle aynı konuma yükselmiş oluyor ve en azından yasal düzeyde de olsa eşitliğe kavuşuyordu. Ancak, kadınların siyasal hakları için bir on yıl daha beklemeleri gerektiği ve toplumun henüz buna hazır olmadığına inanılıyordu. Halbuki, Şirin Tekeli'nin (1982: 210-212) de belirttiği gibi, 1923- 1927 yıllarında görev yapan meclisler, Hilâfetin ve saltanatın kaldırılması, Tevhid-î Tedrisat'ın, Medenî Kanun'un kabulü gibi çok daha zor kararları verebilmişken, pekâla, kadınlara da siyasal haklarını verebilirdi. Fakat, kadınlara genel düzeyde seçme ve seçilme hakkı 1934 yılında tanınmıştır. Yaprak Zihnioğlu'nun (2003: 263) da haklı olarak sorduğu gibi, 1925'te *"Türk kadını vatana evlat yetiştirerek memlekete karşı vazifesini ifa etmektedir"* önermesiyle kadınların siyasal ve sosyal haklarına karşı çıkan kurucu iktidarın üyeleri, ne olmuştur da kadınların 1930'da belediye seçimine katılmasını ve 1934'te ise siyasal haklarını sağlayan yasaları kabul etmiştir?. Bunun nedenleri çok yönlüdür. Bunlardan ilki ve en önemlisi, kadınların haklarını elde etmek uğruna verdikleri mücadelelerin etkisidir. Her ne kadar bugün bile, Türkiye'de, kadınların haklarını elde etmek için hiçbir çaba ve talepte bulunmadıkları, hakların kendilerine "tepeden inme" bir biçimde

verildiği argümanı varlığını sürdürse de, kadınların hakları uğruna verdikleri mücadelelerin varlığını yadsımak, tarihi yadsımak olacaktır.

Kadınlara 1934 yılında siyasal haklarının verilmiş nedenlerinden ikincisini ise Tekeli, kadınlara siyasal hakların “kadınların modernizmi ve demokrasiyi simgeleme rolleri” nedeniyle verildiğini öne süren ünlü tezi ile açıklamaktadır. Ona göre, kadınlara bu türden hakların verilmesi teolojik devlet yapısından ulus devletine geçiş amacıyla yapılan reformların bir devamıydı ve kadınlar bu süreçte kilit konumdaydılar. Ayrıca, bir tek parti egemenliği kurmuş olan Kemalist yönetimin aynı yıllarda Avrupa’nın hırslı diktatörlükleri ile farklı çizgide görünmek istemesi de bu hakların tanınmasında önemli rol oynamıştır. Nitekim, Tekeli’nin (1979: 381) aktardığına göre, kadınlara politik hakların tanındığı yıllarda Almanya’da Hitler’in NSDAP (Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi) iktidara gelmiş, Alman kadınlarını “çocuk, kilise, mutfak” alanına yerleştirmişti. İşte Türkiye, kadınlara tanıdığı bu haklarla, kendini dönemin faşist devletlerinden ayırmış oluyordu. Aynı yıllarda yapılan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi de aynı kaygıların ürünüydü.

Gerçekten de, tek parti döneminin seçimden çok atamayı andıran iki dereceli seçim usûlü ile diğer tüm milletvekilleri gibi seçilen kadın milletvekillerinin, tek parti hakimiyetinin hüküm sürdüğü dönem boyunca döneme göre yüksek sayılabilecek bir oranda (%4) mecliste temsil olanağına sahip olması ve 1946 yılından itibaren çok partili demokratik düzene geçilmesinin ardından, paradoksal bir biçimde, kadın temsilcilerin meclisteki oranlarının ülke demokratikleştikçe gözle görülür bir şekilde düşmesi de Tekeli’nin tezini doğrular niteliktedir. Nitekim, çok partili bir rejimin benimsenmesiyle birlikte artık demokrasiyi simgeleme rolü partilere düşmüştür.

1935’te ilk kez seçilen kadın milletvekillerinin sayısı 18’dir ve tüm tek partili dönem boyunca bu civarda seyretmiştir. Bu sayı 1946 seçimlerinden sonra sürekli olarak azalmış, 1950 seçimlerinde 3’e düşmüştür. Tek parti

döneminde kadınların böyle yüksek bir oranda temsilcilik kazanmasında şüphesiz, döneme özgü iki dereceli seçim sisteminin de büyük rolü vardır. Bizzat kadın parlamenterlerin kendi anılarından da anlaşıldığına göre kadın milletvekilleri Mustafa Kemal tarafından seçilmişlerdir. Kadın milletvekili adaylarının eğitilmiş, meslek sahibi, mesleklerinde öncü, toplumda belirli bir saygınlığa ulaşmış ailelerden gelmelerine ve ayrıca yerel politika tecrübesine sahip kadınlardan olmalarına özen gösterilmiştir. Ancak, 1935 seçimlerinde bu kadın vekiller içinde halktan gelmeyi ve ülkedeki köylü ve çiftçi kadını simgeleyen, eğitim düzeyi düşük, çiftçi kadınlar da seçilmişlerdir. Fakat bu kadınlar izleyen dönemlerde tekrar seçilmemişlerdir. Bunların dışında, kadın milletvekillerinin büyük çoğunluğunu öğretmen, okul idarecisi kadınlar oluşturmuştur.

Görüldüğü gibi, ilk kadın parlamenterlerin siyasal hayatlarında aday olmak için yarışmak gibi bir kaygıları olmamıştır. Öyle ki, kadın vekillerden birisi, anılarında anlattığına göre, adaylığını tramvayda rastladığı bir ahababından öğrenmiştir. Bu durum, kadın milletvekillerinin siyasal alanda tutunabilmeleri bakımından büyük önem taşımaktadır. Bulundukları mevkilere gelebilmek için hiçbir politik mücadele vermeyen bu kadınlar, çok partili rejimin benimsenmesinin ardından partilere aday olmak ve listelerde yer alabilmek için ilk savaşı vermek zorunda kalmışlardır. Toplumun kadına ve erkeğe biçtiği rollerin bir devamı olarak siyaseti “erkek işi” olarak gören düşünce kalıbı, kadınların kendilerinin bile politik mücadeleye girmek konusunda isteksiz ve siyasal gelişmelere karşı kayıtsız ve ilgisiz olmalarına yol açmıştır.

Tek parti dönemi kadın milletvekilleri, meclis çalışmalarına düzenli olarak katılmalarına rağmen parlamento içi faaliyetlerinde aktif bir konuşmacı- tartışmacı olamamışlardır. Tek bir partinin hakimiyetinde, dönemin kendine özgü koşulları ve muhâlif görüşlere kapalı yapısı göz önüne alındığında, erkek parlamenterlerin bile görüş ve düşüncelerini serbestçe savunamadıklarını düşünürsek, bu durum normal görünmektedir. Ancak,

kadın vekillerin meclis faaliyetlerinde erkeklere göre daha cesaretsiz ve kendilerine güvensiz bir tavır içinde bulundukları görülmektedir. Üzerinde durdukları konular, aile, çocuk, sağlık, eğitim ve adâlet gibi bugün daha çok kadın alanına girdiği düşünülen konulardır. Ayrıca, çok az söz almışlar ve söz aldıklarında da bilgi vermekten öteye gidememişlerdir. Mecliste yer alan kadın temsilciler, ülkenin gerçek sorunlarını görememişler, kadın olarak içinde bulundukları aşağı konumlarının boyutlarını algılayamamışlar ve kendilerine verilen vazifeler çerçevesinde kalarak, temsil ettikleri kadınların, ülkenin en büyük ve en önemli karar mekanizmasındaki sesi ve önderi olamamışlardır.

Devrimci proje, elbette kadınlara Cumhuriyet öncesi döneme göre inkâr edilmeyecek olanaklar sunmuş, onları kapalı kapılar ardından kamusal alana çıkarmış, yasal olarak yurttaş konumuna ulaşmalarını sağlamıştır. Özellikle eğitim alanında yapılan yenilikler ile eğitim imkânlarından yararlanan kadınlar, meslek sahibi olabilmışler ve birey olarak varolduklarını gösterebilmişlerdir. Ancak, bu imkânlar, toplumun her kesimine ulaştırılamamıştır. Bugün bile büyük oranda kırsal kesimde yaşayan, tarımsal üretime bağlı, okur-yazar olmayan, hatta sahip olduğu haklardan bile habersiz yaşayan bir kadın nüfusunun varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. Zehra Odyakmaz (1990:542) 'ın da belirttiği gibi, önemli olan hakların tanınmasından ziyade, bu hakların bütünüyle kullanılmasıdır. Kadınlar da en az erkekler kadar ülke yönetimine katılmak için istek duymalı ve mücadele etmelidir. Aksi halde kadınlar için siyasi haklar sadece kullanılmayan veya bir fonksiyonu olmayan göstermelik haklar olarak yasalarda yer alacaktır. Kadınların bu ilgisizliğin en başta gelen nedeni, eğitim eksikliğidir. O halde her şeyden önce kadınların yeterince eğitilmeleri sağlanmalıdır.

Bugün toplumun kadına atfettiği değerden ve bir türlü sınırlarını aşamadığı ikincil konumundan sadece Kemalizmi sorumlu tutmak büyük bir yanılgı olur. Kuşkusuz, bu durumun asıl sorumlusu, bugün gelişmiş ülkeler olarak nitelendirilen ülkelerde bile topluma hâkim olan ataerkil örüntülerdir.

Bu örüntü çözülmedikçe değil bugün, yüzyıllar sonra bile kadınlar, ailede, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda ikincil konumda kalmaya mahkûm olacaklardır.

Siyasi alanda kadınların temsil oranları arttırmak için erkeğin üstünlüğü geleneğinin kırılmasının yanında seçim kanunlarında değişiklik yaparak kadınlar lehine kota konulması gibi yasal uygulamalara gidilmelidir.

Kadınların siyasette başarılı olabilmeleri, siyasal hakların göstermelik olmaması ya da mecliste kadınların aksesuar olarak yer almamaları için, sözkonusu yaygın kanaatlerin değişmesi ve kadını siyasetten alıkoyan engellerin kaldırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ABADAN- UNAT Nermin

- 1966 **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları No:202-184.
- 1982 “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- 1983 “Toplum Bilim Açısından Atatürk’ün Kadın Devrimi Üzerine Düşünceleri”, **Yeni İş Dünyası**, 4(42), Nisan, 9-20.
- 1998 “Söylemden Protestoya Türkiye’de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 323- 336.

AÇIKEL, Fethi

- 1993 “Siyaset Söyleminde “İdeal Kadın”: Siyaset Estetiği ve Cinsiyet”, **Birikim** (78), Ekim, 42-57.

AĞAOĞLU, Ahmet

- 1985 **İslamiyette Kadın**, Çev. H. A. Ediz, Ankara.
- 1994 **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul: İletişim Yayınları (1950).

AĞAOĞLU, Adalet

- 1982 “Kadının Barış Yandaşlığı ve Savaş Katkı Özgürlüğü”, **Bilim ve Sanat**, (15), Mart, 8-13.

AHMAD, Feroz

- 1999 **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları.

ALKAN, O.Mehmet

- 1990 “Tanzimat’tan sonra kadının Hukuksal Statüsü” ,**Toplum ve Bilim**, sayı. 50 (Yaz).

AKAL, Cemal Bali

- 1994 **Siyasi İktidarın Cinsiyeti**, Ankara: Imge Yayınları.

AKIN, Feride

- 1998 “Kadınlar Mecliste Şimdi Ne Olacak?” ,**Birikim** (122), Haziran, 111-112.

ALKAN, T

- 1981 “Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 405**, 100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi: 18, VII, 1335.

ALP, Tekin

- 1998 **Kemalizm**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

ALTINDAL, Aytunç (1975)

- 1991 **Türkiye’de Kadın**, İstanbul: Anahtar Kitaplar.

ARASLI, Oya

- 1972 **Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı**, Ankara: Sevinç Matbaası.

ARAT, F. Zehra

- 1998 “Kemalizm ve Türk Kadını”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 51- 58.

ARAT, Yeşim

1998a “Türkiye’de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Roller, 1934-1980”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 249-267.

ARAT, Yeşim

1998b “Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (Eds.) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 82- 98.

ARIBURNU, Kemal

1975 **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, Ankara.

ARIKAN, Gülay

1998 “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinde Kadınların Statüsü İle İlgili Gelişmeler”, **Türk Yurdu**, 18 (133), eylül, 26-34.

ARIKAN, Türkan

1984 **Atatürk’ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet**, Ankara: TBMM Yayınları.

ATAAY, Aytekin

1972 Cumhuriyet, Atatürkçülük ve Eğitim, **Sivil Savunma Dergisi**, 14 (47), Ocak, 37-38.

ATAAY, Aytekin ve İ. Sungurbey

1963 **Açıklamalı Medeni Kanun İle Borçlar Kanunu**, İstanbul: Filiz Kitapevi.

ATACAN, Ayşegül

1994 “Dünden Bugüne Türk Kadını”, **Kemalizm** 31 (377), Aralık, 10-12.

ATEŞ, Nevin Yurdsever

1998 “Cumhuriyet’in İlk Kadın Örgütlenmesi Fırka Ya Da Cemiyet”,
İktisat Dergisi Özel Sayı (383), Ekim, 92-97.

AYATA, Ayşe Güneş

1998 “Laiklik, Güç Ve Katılım Üçgeninde Türkiye’de Kadın ve Siyaset”,
75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları,
237- 249.

BAYKARA, Tuncer

1988 “Atatürk ve Seçim”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 4 (12),
Temmuz, 645-659.

BERKES, Niyazi

2002 Türkiye’de Çağdaşlaşma, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı
Kredi Yayınları.

BERKTAY, Fatmagül

1998 “Cumhuriyet’in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak”,
75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1-
13.

2000 “Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”,
Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/ Modernleşme ve Batıcılık,
cilt.3, İstanbul: İletişim Yayınları.

1999 “Kendine Ait Bir Tarih”, **Tarih ve Toplum** Özel Sayı, 31 (183),
mart, 175-182.

BORA, Aksu

1996 “Kadın Hareketi: Nereden Nereye”, **Birikim** (83), Mart, 39-41.

BOZDOĞAN, Sibel ve R. KASABA (Eds.)

1998 **Türkiye’de Modernleşme ve Siyasal Kimlik**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

BOZKIR, Gürcan

1999 Türk Kadınının Siyasi Haklarını Kazanması ve Türk Kadınlar Birliği, **Toplumsal Tarih**, 13 (75), Mart, 21-26.

CAPORAL, Bernard

1982 **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)**, Çev. Ercan Eyüboğlu, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

CANGIZBAY, Kadir

1999 **Hiçkimsenin Cumhuriyeti**, Ankara: Ütopya Yayınevi.

CEBESÖY, Ali Fuat

2002 **Siyasi Hatıralar (Büyük Zaferden Lozan’a Cilt I)**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.

CELASUN, Zehra

1946 **Tarih Boyunca Kadın**, İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu.

ÇAHA, Ömer

1995 **Sivil Kadın (Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın)**, Çev. Erten Özensel, Ankara: Vadi Yayınları.

ÇAKIR, Serpil

1989a “Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Osmanlı Müdafaa-i Huku-ı Nisvan Cemiyeti” **Tarih ve Toplum**, no:66 (Haziran).

1989b “Osmanlı Kadınları Esirgeme Derneği”, **Tarih ve Toplum**, no:45 (bahar).

1991 “Osmanlı Kadın Dernekleri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı:52, (Bahar), 139-157.

1994 **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul: Metis Yayınları.

ÇAVDAR, Tevfik

1996 **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839- 1950)**, 2. Baskı, Ankara: Imge Yayınları.

1987 **Müntehib-i Sani’den Seçmene**, Ankara: V Yayınları.

ÇELİK, Bilgin

1998 “Aydın’da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri”, **Toplumsal Tarih**, 14 (84), Aralık, 13-23.

ÇELİKKOL, Güneş

2002 “Tarihin O Kadın Sureti: “Herstory”, **Tarih ve Toplum**, 37 (219/ Özel Sayı, Kadın: Simgeden Özneye), Mart 2002, 74-76.

ÇİFTÇİ, Oya

1982 “Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler”, **Türk Toplumunda Kadın**, (Der: Abadan-Unat, Nermin) Genişletilmiş 2. Bası, İstanbul 1982, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dizisi 1, 222-252.

DAVER, Bülent

1968 “Kadınların Siyasal Hakları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 23(4), Aralık, 111-130.

DEMİREL, Meral

2000 TpCF Milletvekilleri Mecliste Nasıl Oy Kullandı?, **Tarih ve Toplum**, 33 (196), Nisan, 220- 228.

DİNÇKOL, Bihterin

1992 “Siyasal Yaşamda Türk Kadını “, **Argumentum**, 3 (34), Mayıs, 606-609.

DURAKBAŞA, Ayşe

1998a “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, **Tarih ve Toplum**, sayı. 51 (Mart).

1998b “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve “Münevver Erkekler” , **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları, 29- 51.

DOĞRAMACI, Emel

1988 **Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

DOYRAN, Ayşe

1996 “1934’te Basındaki Tartışmalar Kadınlar Milletvekili Seçilirken...”, **Toplumsal Tarih Özel Sayı 7 (39)**, Mart, 27-34.

ECEVİT, F. Yıldız

1991 “Türkiye’de Kadın Hareketi: Sürekli ve Devingen Bir Hareket”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, 15 (129), Mart, 15-20.

ENGİNÜN, İnci

1982 “Milli Mücadelede Türk Kadını”, **Türk Kültürü**, Sayı:232, 618-625.

- 1985 **Halide Edip Adivar**, Türk Büyükleri Dizisi: 16, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ERDEM, Tahran

- 1982 **Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

GENÇ, Reşat

- 1997 “Türkiye Cumhuriyeti’nin Fikir Temelleri ve Nitelikleri”, **Yeni Türkiye** Özel Sayı 4 (23/24), Aralık, 717-725.

GİRİTLİ, İsmet

- 1986 “Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 4(11), Mart, 289-296.

GÖKALP, Ziya

- 1989 **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: Toker Yayınları.

GÖKSEL, Burhan

- 1983 “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 1, Kasım, TC Atatürk, Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 213-235.
- 1998 Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, **Atatürk Kùltür Merkezi Dergisi** Özel Sayı, 14 (41), Temmuz, 405-416.

GÖLE, Nilüfer

- 1993 **Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme**, İstanbul: Metis Yayınları.

GÜNAY, U

- 1982 “Tarih Boyunca Türk Kadını”, **Kadın Ansiklopedisi**, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, Cilt 2, 403- 423.

GÜNEŞ, İhsan

- 2000 **Türk Parlamento Tarihi: TBMM- V. Dönem (1935- 1939)**, II. Cilt, Ankara:TBMM Vakfı Yayınları.

GÜRATA, Mithat

- 1973 “İslamiyet ve Kadın”, **Türk Kadını**, Yıl:7, Sayı:88, Eylül.

GÜZEL, Şehmus

- 1986 “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişimde Kadın”, **Tanzimat’an Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3-4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- 1983 “1908 Kadınları”, **Tarih ve Toplum**, 7 (Temmuz)

ILIKHAN, Handan

- 1986 “Kemalizm İdeolojisinde Türk Kadınının Yeri”, **Kemalizm**, 25 (289), Ağustos, 25-26.

ILYASOĞLU, Aynur

- 1997 “Cumhuriyet’le Yaşıt Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarında Kadınlık Durumları, Deneyimler, Öznellik”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları,193- 201.

IRMAK, Sadi

- 1988 “Birinci Mecliste Fikir Akımları”, **Yeni İş Dünyası**, Şubat, 11-16.

İNAN, Afet

- 1970 **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, İstanbul: MEB (3. Basım).

- 1971 Türk Kadınlarının Siyasal Hakları ve Görevleri, **Türk Silahlı Kuvvetleri Dergisi**, 12 (148), Temmuz, 8-10.

İNSEL, Ahmet

- 1990 **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, İstanbul : İletişim Yayınları.

İŞİN, Ekrem

- 1987 “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, **Tarih ve Toplum**, sayı. 51 (Mart), 22-27.

KABACALI, Alpay

- 1990 **Başlangıçtan Günümüze Basın Sansürü**, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

KADIOĞLU, Ayşe

- 1996 “Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları, 89- 101.

KALİBER, Alper

- 1997 “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/ Modernleşme ve Batıcılık**, cilt.3, İstanbul: İletişim Yayınları.

KANDİYOTI, Deniz

- 1998 **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar (Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler)**, İstanbul: Metis Yayınları.

KAPLAN, Leyla

- 1996 “TBMM’nde Kadın Milletvekilleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 12 (34), Mart, 269-276.

- 1998 **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**,
Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk
Araştırma Merkezi, Yükseköğretim Kurulu Matbaası.

KARAMUSTAFAOĞLU, Tunçer

- 1970 **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara: Sevinç Matbaası.

KARATEPE, Şükrü

- 1994 **Tek Parti Dönemi**, İstanbul: Ağaç Yayınları.

KARPAT, H. Kemal

- 1967 **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: İstanbul Matbaası.

KAZANCIGİL, Ali

- 1988 “Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm”, **Türk
Siyasal Hayatının Gelişimi**, Der: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar
Sarıbay, İstanbul: Beta Yayınları.

KAZGAN, Gülten

- 1983 “Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki
Dağılımı, Eğitim Düzeyi Ve Sosyo-Ekonomik Statüsü”, **Türk
Toplumunda Kadın**, (Der: Abadan-Unat, Nermin) Genişletilmiş 2.
Bası, İstanbul 1982, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları ve Türk
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dizisi 1, 137-170.

KIRAY, Mübeccel

- 1984 “Küçük Kasaba Kadınları”, **Türk Toplumunda Kadın**, (Der:
Abadan-Unat, Nermin) Genişletilmiş 2. Bası, İstanbul 1982,
Araştırma Eğitim Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler
Araştırmaları Dizisi 1, 341-356.

KIRKPINAR, Leyla

- 1997 “Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları,13- 29.

KİLİ, Suna

- 1992 “Atatürkçü İdeoloji ve İlkeleri”, **Kemalizm**, 30 (354), Ocak, 17-19.

KOCATÜRK, Utkan

- 2000 **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KOÇAK, Cemil

- 1999 “Siyasal Tarih (1923- 1950)”, Sina Akşin (Ed.), **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Cilt. 4, İstanbul: Cem Yayınları, 85- 173.
- 2000 “1930 Belediye Seçiminde Sabiha Sertel’in Adaylığı, **Tarih ve Toplum**, sayı. 51 (Mart).

KOYUNCUOĞLU, Tennur

- 2001 “Medeni Kanun ve Kadın Hakları”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları, 58- 63.

KÖKER, Eser

- 1989 **Türkiye’de Kadın, Eğitim ve Siyaset- Yükseköğretim Kurumlarında Kadının Durumu Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KÖKER, Levent (1990)

- 2004 **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

KURDAKUL, Şükran

- 1987 “Tek Parti Döneminin Belirgin Özellikleri ve Düşün Akımları”,
Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 12 (92), Şubat, 47-51.

KURNAZ, Şefika

- 1998 **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, İstanbul: Milli Eğitim yayınları.

LEWIS, Bernard (1973)

- 1995 **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ODYAKMAZ, Zehra

- 1988 “Anayasalarımızda Kadın Hakları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 14, Mart, 455-466.
- 1990a “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Yasa Hukuk Mevzuat ve İhtihat Dergisi**, Cilt 13, Sayı 3, Genel Sayı 147, Mart, 333-344.
- 1990b “Geçmişten Bugüne Türk Kadının Hakları”, Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 503-550.
- 1998 “Kamu Hizmetinde Türk Kadını”, Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu, 17-18 Mayıs 1998 9 Eylül Üniversitesi İzmir, XXXVII+428(28) Sayfa, **9 Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No:86**.
- 2000 “Türk Kadının Geçmişten Günümüze Kadar Yasama, Yürütme Ve Kamu Hizmetindeki Etkinlikleri Ve Atatürk’ün Kadın Haklarına Verdiği Önem”, **Türk Hukuk**, Türk Hukuk Enstitüsünün Aylık Yayını, Yıl 5, Sayı 7-8, Cilt:43, 3-14.
- 2005 “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Açısından Türk Kadınının Durumu”, **İşveren**, Nisan-Mayıs, Sayı: 7-8, Cilt 43, 34-37.

OĞUZMAN, Kemal

- 1988 “Türkiye’de Kadının Medeni Hakları”, **Kemalist Atılım**, 5 (60), Temmuz, 10-12.

ÖKTEN, Nazlı

- 2000 “1935 İstanbul Uluslar Arası Kadınlar Birliği Kongresi Otuz Yurdun Kadınları”, **Tarih ve Toplum**, 37 (219/ Özel Sayı, Kadın: Simgeden Özneye), Mart 2002, 55-60.

OKTİK, Nurgin ve Füsün KÖKALAN

- 2002 “Feminizmden Kadın Çalışmalarına Devletin Fonksiyonu”, **Doğu-Batı**, Sayı:21, (Mart), 213-222.

OKYAR, Ali Fethi

- 1991 “Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?”, Tanıtın: Serap Tabak, Tarih İncelemeleri Dergisi, Haziran, 269-271.

ORTAYLI, İlber

- 2003 **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul: Pan Yayıncılık.

ÖZ, Esat

- 1996 **Otoriterizm Ve Siyaset (Türkiye’de Tek Parti Rejimi Ve Siyasal Katılma (1923- 1945))**, Ankara : Yetkin Yayınları.

ÖZİPEK, Bekir Berat

- 1990 **Türk Siyasal Yaşamında SCF Olayı**(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

PARLA,Taha

- 1991 **Ziya Gökalp,Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İstanbul: İletişim Yayınları.

- 1992 **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları (Cilt.2 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri)**, İstanbul: İletişim Yayınları.

SAFİNYA, M.

- 1972 “Kadın Haklarının Tanınması Ve Kültür Reformları Bakımından Önemi”, Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi Semineri, (9-11 Kasım 1967), 13-16.

SAKTANBER, Ayşe

- 1999 “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/ Kemalizm**, cilt.2, İstanbul: İletişim Yayınları.

SANCAR, Serpil

- 2000 “Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi”, **Doğu-Batı**, Sayı:21, (Mart), 197-211.

SAYGILIGİL- GÜNDÜZ, Feryal

- 1997 “Sağlık Alanından Gelen İlk Kadın Parlamenterler”, **Tarih Ve Toplum**, Sayı. 17 (Mart), 15-19.

SARIBAY, Ali Yaşar

- 1986 “Kemalist İdeolojide Modernleşmenin Anlamı: Sosyo- Ekonomik Bir Çözümleme Denemesi”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Der: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Beta Yayınları, 189-201.

SEZER, Ayten

- 1998 “Türkiye’de İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** Özel Sayı, 14 (42), Kasım, 889-905.

SOYDAN, Aynur

- 1995 “Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Seçimler”, **İktisat Dergisi** (374), Aralık, 74-80.

SÜMER, Tülin

- 2001 “Türkiye’de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, (49), Şubat, 30-33.

ŞIVGIN, Hale

- 1999 “Atatürk ve Türk Kadın Hakları”, **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Özel Sayı**, 11 (31), 245-258.

TABAK, Serap

- 1991 “Serbest Fırka ve İzmir’de 1930 Yılı Belediye Seçimi”, **Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 2 (3), Kasım, 177- 197.

TAŞÇIOĞLU, Muhaddere

- 1945 **Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara.

TEKELİ, İlhan

- 1985 “Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, Cilt 2, 456-475.

TEKELİ, İlhan ve Gencay Şaylan

- 1986 “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.7, İstanbul: İletişim Yayınları.

TEKELİ, Şirin

- 1982 **Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın**, İstanbul: Birikim Yayınları.

- 1983 “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1798-1824.
- 1987 **Kadınlar İçin Yazılar (1977-1987)**, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- 1999 Cumhuriyet Erkekleri Kadınlardan Çok Sevd, **İktisat Dergisi** Özel Sayı (383), Ekim, 89-91.

TEKELİ, Şirin ve M. Koray

- 1991 **Devlet- Kadın- Siyaset**, İstanbul: Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

TEKİN, M.

- 1984 “İslamdan Önce Türk Kadını”, **Kadın Ansiklopedisi**, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, Cilt 2, 444- 452.

TEKİN, Nil Türker

- 2002 “1935 Seçimlerinde Kadın: Türk Kadınının Sayısal Konusuna Yaklaşımı”, **Toplumsal Tarih**, 17 (99), Mart 2002, 255-306.

TEZEL, S.

- 1985 “Atatürk ve Kadın Hakları”, Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar, Ankara, Türk Ticaret Bankasının Cumhuriyetin 60. Yılına Armağanı, 1-42.

TEZER, Taşkiran

- 1973 **Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

TİMUR, Taner

- 2001 **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: Imge Kitabevi.

TOKGÖZ, Oya

- 1992 “Kadın Seçmen İmgesi, Türkiye’de Kadının Bireysel Siyasal Katılımı Üzerine Bir Deneme”, **Amme İdaresi Dergisi**, 27 (4), Aralık, 97-115.

TOKUROĞLU, Belma

- 2002 **Tek Parti Dönemi Toplumsal Cinsiyet Anlayışı (1923-1946)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara.

TOSKA Zehra

- 2000 “Cumhuriyet’in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar Ve Aşamayanlar”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları,71- 89.

TOPRAK, Zafer

- 1986 “1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış”, **Düşün**, Mart, 24-29.
- 1988a “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile”, **Tarih ve Toplum**, No:51 (Mart).
- 1988b “Halk Fırkası’ndan Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, No:51 (Mart), 30-31.

TUĞLACI, Pars

- 1984 **Türkiye’de Kadın**, İstanbul: Cem Yayınevi.

TUNAYA, Tarık Zafer

- 1952 **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul.
- 2003 **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876- 1938) Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- 2004 **Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TUNCAER, G.

- 1983 “Osmanlı Devletinin İlk Yıllarında Kadın”, **Kadın Ansiklopedisi**,
Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, Cilt 2, 520-555.

TUNÇAY, Mete

- 1983 “Cumhuriyet Halk Partisi (1923- 1950)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.7, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019-2024.
2001 **T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**,
İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TURHAN, Sarih

- 1956 “Demokratik Rejimde Seçim Sisteminin Önemi”, 1036, 1 (5), Mayıs
1956, 82-94.

UYAR, Hakkı

- 1999 **Tek Parti Dönemi ve CHP**, İstanbul: Boyut Yayınları.

ÜÇÖK, Bahriye

- 1984 **İslam’da Kadın**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÜSTEL, Füsün

- 1990 “1930 Belediye Seçimlerinde Kadın Faktörü”, **Argos**, 2 (19), Mart,
71-76.
1997 **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912- 1931)**, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÜŞÜR, Serpil

- 1993 “Kadının Kurtuluşu Sorunu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, 15 (129),
Mart, 20-22.

WEIKER, Walter F.

- 1961 “Serbest Fırka Başarı ve Başarısızlık”, **Forum**, 13 (167), Mart
Ankara, 9-10.

YARAMAN, Ayşe

- 1998 **Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

YAYLA, Atilla

- 2005 **Siyaset Teorisine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

YETKİN, Çetin

- 1997 **Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Deneyimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.

ZİHNİOĞLU, Yaprak

- 2000 “Kadın İnkılabı”, **Tarih ve Toplum**, 35 (207/ Özel Sayı: 8 Mart Dünya Kadınlar Günü), Mart, 154-156.
- 2006 **Kadınsız İnkılâp (Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği)**, İstanbul: Metis Yayınları.

ZÜRCHER, Erik Jan

- 1999 “Atatürk ve Muhalefet 1924’teki Çok Partili Demokrasi”, **Tarih ve Toplum**, (Ocak), 16-19.
- 2000 (1995) **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

(1982) **Seçim ve Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamaları**, Ankara: TBMM Basımevi.

(1949) **Yabancı Memleketlerde Seçim Mevzuatı**, Ankara: Devlet Matbaası.

EK-1: 1935- 2002 DÖNEMİNDE PARLAMENTODA KADINLAR

Dönem		Kadın M.V.	Toplam M.V.	Kadın %
1935-39	V	18	395	4.5
1939-43	VI	15	400	3.7
1943-46	VII	16	435	3.7
1946-50	VIII	9	455	1.9
1950-54	IX	3	487	0.6
1954-57	X	4	535	0.7
1957-60	XI	7	610	1.1
1961-65	1	3	450	0.7
1965-69	2	8	450	1.7
1969-73	3	5	450	1.1
1973-77	4	6	450	1.3
1977-80	5	4	450	0.9
1983-87	6	12	450	2.6
1987-91	7	6	400	1.5
1991-95	8	8	400	2
1995-99	9	12	550	2.1
1999-2002	10	22	550	4
2002-	11	24	550	4.3

EK-2: TEK PARTİ DÖNEMİNDE KADIN PARLAMENTERLERİN MESLEKİ YAPILARINI, EĞİTİM DÜZEYLERİNİ VE BİLDİKLERİ YABANCI DİLLERİ GÖSTERİR TABLO: V. DÖNEM (1935- 1939) MİLLETVEKİLLERİ MESLEK VE TAHSİLLERİ

Adı Soyadı	Tahsili	Mesleği ve Bildiği Diller
Mebrure Gönenç	Amerikan Koleji mezunu	Öğretmen ve Mersin Belediye meclisi üyesi (İngilizce, Fransızca)
Satı Çırpan	İlkokul mezunu	Çiftçi ve Kazan köyü muhtarı
Şekibe İnel	Ortaokul mezunu	Çiftçi (Almanca)
Hatice Özgener	Rüştiye mezunudur	Darüleytam müdürüdür (Rumca)
Huriye Öviz Baha	Londra'da pedagoji öğrenimi görmüştür	Öğretmendir (İngilizce)
Türkân Örs Baştuğ	Üniversite felsefe bölümü mezunu	Okul müdürüdür.(Fransızca)
Fatma Memik	Tıbbiye mezunudur	Doktor ve CHF Eminönü heyeti idare asil üyesi ve İl merkezi yedek üyesidir.(Fransızca)
Nakiye Elgün	Öğretmen okulu mezunu	Öğretmen,İstanbul umumi meclis Üyesi(İngilizce, Fransızca)
Fakihe Öymen	Darülfünun coğrafya bölümü mezunudur	Bursa Türk Maarif Cemiyeti Kız Lisesi Müdürüdür.(Fransızca)
Benal Nevzat İftar Arıman	Sorbonne edebiyat Fakültesi mezunudur	Belediye ve CHF idare heyeti üyesi (Fransızca, Rumca)
Ferruh Güpgüp	İlkokul mezunudur	CHF idare heyeti üyesi (Arapça)
Mihri Pektaş	Amerikan Kolejinden	Öğretmendir (Fransızca, İngilizce)
Meliha Ulaş	Amerikan Kolejinden	Öğretmendir (Fransızca, İngilizce)
Sabiha Gökçül Erbay	Yüksek Öğretmen Okulu Mezunudur	Öğretmendir
Seniha Hızal	Darülfünun Fen fakültesi mezunudur	Öğretmen ve müfettiştir
Esmâ Nayman	Lise mezunudur	Öğretmen ve Belediye Meclisi üyesi (Fransızca, İngilizce)

Bahire Bediz Morova	Ortaokul mezunudur	Öğretmendir
Sabiha Görkey	Öğretmendir.	Darülfünun Riyaziye Bölümü mezunudur (Fransızca)

VI. (1939- 1943) DÖNEM MİLLETVEKİLLERİ MESLEK VE TAHSİLLERİ

Adı Soyadı	Tahsili	Mesleği ve Bildiği Diller
Mebrure Gönenç	Amerikan Koleji mezunu	Öğretmen ve Mersin Belediye meclisi üyesi (İngilizce, Fransızca)
Belkıs Baykan	Fent Darülfünun Tabiye şubesi mezunudur	Öğretmendir(Fransızca)
Hacer Dicle	Öğretmen okulu mezunu	Öğretmen ve daimi encümen azasıdır. (Almanca)
Sıddıka Mümine Şemsa İşcen	Fen Fakültesi Tabiat bölümü mezunudur	Öğretmen ve Belediye meclisi üyesi (Fransızca)
Şehime Yunus	Darülfünun Fen Fakültesi Mezundur	Öğretmendir (Fransızca)
Türkân Örs Baştuğ	Üniversite felsefe bölümü mezunu	Okul müdürüdür.(Fransızca)
Fatma Memik	Tıbbiye mezunudur	Doktor ve CHF Eminönü heyeti idare asil üyesi ve İl merkezi yedek üyesidir.(Fransızca)
Nakiye Elgün	Öğretmen okulu mezunu	Öğretmen,İstanbul umumi meclis Üyesi(İngilizce, Fransızca)
Fakihe Öymen	Darülfünun coğrafya bölümü mezunudur	Bursa Türk Maarif Cemiyeti Kız Lisesi Müdürüdür.(Fransızca)
Benal Nevzat İftar Arıman	Sorbonne edebiyat Fakültesi mezunudur	Belediye ve CHF idare heyeti üyesi (Fransızca, Rumca)
Mergube Gürleyuk	Rüştiye mezunudur	Belediye meclisi üyesidir
Mihri Pektaş	Amerikan Kolejinden	Öğretmendir (Fransızca, İngilizce)
Meliha Ulaş	Amerikan Kolejinden	Öğretmendir (Fransızca, İngilizce)
Salise Abanozoğlu	Öğretmen okulu mezunu	Öğretmendir ((Fransızca)
Muammer Develi	Fen Fakültesi Dişçilik bölümü mezunudur	Öğretmendir (Almanca, Fransızca)

VII. (1943- 1946) DÖNEM MİLLETVEKİLLERİ MESLEK VE TAHSİLLERİ

Adı Soyadı	Tahsili	Mesleği ve Bildiği Diller
Mebrure Gönenç	Amerikan Koleji mezunu	Öğretmen ve Mersin Belediye meclisi üyesi (İngilizce, Fransızca)
Belkıs Baykan	Fent Darülfünun Tabiye şubesi mezunudur	Öğretmendir(Fransızca)
Tezer Taşkıran	Darülfünun edebiyat bölümü mezunudur	Öğretmendir (Fransızca, İngilizce, Almanca)
Sıddıka Mümine Şemsa İşcen	Fen Fakültesi Tabiat bölümü mezunudur	Öğretmen ve Belediye meclisi üyesi (Fransızca)
Şehime Yunus	Darülfünun Fen Fakültesi Mezundur	Öğretmendir (Fransızca)
Türkân Örs Baştuğ	Üniversite felsefe bölümü mezunu	Okul müdürüdür.(Fransızca)
Fatma Memik	Tıbbiye mezunudur	Doktor ve CHF Eminönü heyeti idare asil üyesi ve İl merkezi yedek üyesidir.(Fransızca)
Nakiye Elgün	Öğretmen okulu mezunu	Öğretmen,İstanbul umumi meclis Üyesi(İngilizce, Fransızca)
Fakihe Öymen	Darülfünun coğrafya bölümü mezunudur	Bursa Türk Maarif Cemiyeti Kız Lisesi Müdürüdür. (Fransızca)
Benal Nevzat İştar Arıman	Sorbonne edebiyat Fakültesi mezunudur	Belediye ve CHF idare heyeti üyesi (Fransızca, Rumca)
Mergube Gürleyuk	Rüştiye mezunudur	Belediye meclisi üyesidir
Mihri Pektaş	Amerikan Kolejinden	Öğretmendir (Fransızca, İngilizce)
Hasena Ilgaz	Öğretmen Okulu mezunudur	Öğretmendir (Fransızca)
Salise Abanozoğlu	Öğretmen okulu mezunu	Öğretmendir ((Fransızca)
Sabiha Gökçül Erbay	Yüksek Öğretmen Okulu Mezunudur	Öğretmendir
Muammer Develi	Fen Fakültesi Dişçilik bölümü mezunudur	Öğretmendir (Almanca, Fransızca)

EK-3: TEK PARTİ DÖNEMİ KADIN MİLLETVEKİLLERİNİN DEVRELERE GÖRE SEÇİM BÖLGELERİ VE DOĞDUKLARI İLLERİ GÖSTEREN TABLO

V. DEVRE MİLLETVEKİLLERİ VE SEÇİM BÖLGELERİ İLE DOĞDUKLARI İLLER

Adı	Doğduğu il	Seçim Bölgesi
Mebrure Gönenç	İstanbul	Artvin
Satı Çırpan	Ankara	Ankara
Şekibe İnel	İstanbul	Bursa
Hatice Özgener	Selânik	Çankırı
Huriye Öniz Baha	İstanbul	Diyarbakır
Türkân Örs Baştuğ	İstanbul	Antalya
Fatma Memik	Kastamonu	Edirne
Nakiye Elgün	İstanbul	Erzurum
Fakihe Öymen	İşkodra	İstanbul
Benal Nevzat İştar Arıman	İzmir	İzmir
Ferruh Güpgüp	Kayseri	Kayseri
Mihri Pektaş	Bursa	Malatya
Meliha Ulaş	Sinop	Samsun
Sabiha Gökçül Erbay	Bergama	Balıkesir
Seniha Hızal	Adapazarı	Trabzon
Esmâ Nayman	İstanbul	Seyhan
Bahire Bediz Morova Aydılek	Bosna	Konya
Sabiha Görkey	İstanbul	Sivas

VI. DÖNEM MİLLETVEKİLLERİ VE SEÇİM BÖLGELERİ İLE DOĞDUKLARI İLLER

Adı	Doğduğu il	Seçim Bölgesi
Mebrure Gönenç	İstanbul	Artvin
Belkıs Baykan	İstanbul	Ankara
Türkân Örs Baştuğ	İstanbul	Antalya
Fatma Memik	Kastamonu	Edirne
Nakiye Elgün	İstanbul	Erzurum
Fakihe Öymen	İşkodra	İstanbul
Benal Nevzat İştar Arıman	İzmir	İzmir
Hacer Dicle	Kastamonu	Kastamonu
Mihri Pektaş	Bursa	Malatya
Meliha Ulaş	Sinop	Samsun
Sıddıka Mümine Şemsa İşcen	İstanbul	Seyhan
Şehime Yunus	İstanbul	İzmir
Mergube Gürleyuk	Sivas	Sivas
Muammer Develi	İstanbul	Tokat
Salise Abanozoğlu	Trabzon	Trabzon

VII. DÖNEM MİLLETVEKİLLERİ VE SEÇİM BÖLGELERİ İLE DOĞDUKLARI İLLER

Adı	Doğduğu il	Seçim Bölgesi
Mebrure Gönenç	İstanbul	Artvin
Emine Mebrure Aksoley	Selânik	Ankara
Belkıs Baykan	İstanbul	Ankara
Fatma Memik	Kastamonu	Edirne
Nakiye Elgün	İstanbul	Erzurum
Hasena Ilgaz	İstanbul	Hatay
Fakihe Öymen	İşkodra	İstanbul
Benal Nevzat İştar Arıman	İzmir	İzmir
Şehime Yunus	İstanbul	İzmir
Tezer Taşkiran	Kafkasya	Kastamonu
Mihri Pektaş	Bursa	Malatya
Saâda Emin Kağıtçılar	İzmir	Manisa
Sabiha Gökçül Erbay	Bergama	Samsun
Sıddıka Mümine Şemsa İşcen	İstanbul	Seyhan
Muammer Develi	İstanbul	Tokat
Salise Abanozoğlu	Trabzon	Trabzon

EK-4: KADIN MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİS TUTNAKLARINDAKİ KONUŞMALARININ HANGİ TOPLANTI SIRASINDA YAPILDIĞINA VE CİLT İLE SAYFA NUMARALARINA GÖRE DÖKÜMÜ

DEVRE 5

1935-1939 tarihli V. meclis dönemi boyunca mecliste söz alan yalnız dokuz kadın parlamenter bulunmaktadır:

BENAL ARIMAN; Atatürk'ün cenaze merasimi için yapılacak sarfiyat hakkındaki kanun dolayısıyla ilgili konuşması (**cilt: 27, sayfa 26**).

Boğazların tabi olacağı usule dair mukavelenin yerine kaim olmak üzere Montrö'de imza edilmiş bulunan yeni mukavelenin tasdikine dair konuşması, İngiltere Hükümeti ile imza edilen kliring ve sair antlaşmalar hakkındaki kanun dolayısıyla konuşması (**cilt: 12, sayfa 321**), Sancağın (Hatay) mülkî temamiyetine ve Türkiye- Suriye hududunun teminine dair muahedelerin tasdikine dair kanun ile ilgili konuşması (**cilt: 26, sayfa 433**).

TÜRKAN ÖRS BAŞTUĞ; iş kanununun görüşülmesi sırasında konuşması (**cilt: 12, sayfa 45**). 1936 yılı bütçesi kapsamında Maarif Vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 11, sayfa 239**).

NAKİYE ELGÜN; Boğazların tabi olacağı usule dair mukavelenin yerine kaim olmak üzere Montrö'de imza edilmiş bulunan yeni mukavelenin tasdikine dair konuşması (**cilt: 12, sayfa 324**). Hatay muvaffakiyetinden dolayı açılan müzakere münasebetiyle ilgili konuşması (**cilt: 15/ sayfa 173**), polis teşkilatı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun layihası ile Dahiliye ve bütçe encümenleri mazbataları görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 19/ sayfa 13, 16, 20**), reisicumhur Atatürk'ün, tasarruflarında bulunan çiftliklerini hazineye bağışlaması ile ilgili görüşmelerde konuşması (**cilt: 19/**

sayfa 271), 1938 yılı Maarif vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 25, sayfa 214**), İngiltere Hükümeti ile imza edilen kliring ve sair antlaşmalar hakkındaki kanun dolayısıyla konuşması (**cilt: 26, sayfa 433**).

FERRUH GÜPGÜP; sıhhat ve içtimai muavenet vekâleti bütçesi (**cilt: 11, sayfa 229, 232**).

FATMA MEMİK; Nafia vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 11/ sayfa 258**), sıhhat içtimai muavenet vekaleti ve buna bağlı hudut ve sahiller sıhhat umum müdürlüğü teşkilat ve memurini hakkında kanun layihası ve sıhhat içtimai muavenet ve bütçe encümenleri mazbataları görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 12/ sayfa 129**), öğretici ve teknik filmler hakkında kanun layihası ve gümrük ve inhisarlar, iktisad, sıhhat ve içtimai muavenet, adliye, maarif, dahiliye, maliye ve bütçe encümenleri mazbataları görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 16/ sayfa 43**), Avcılık kanunu münasebeti ile sözleri/ şark demiryolları imtiyazı ile şirkete ait malların satın alınmasına dair olan mukavelenin tasdiki hakkında kanun layihası ve nafia ve bütçe encümenleri mazbataları (**cilt: 17/ sayfa 76**), Bolu Mebusu İsmail Hakkı Uzmayın, avcılık hakkında kanun teklifi ve ziraat, dahiliye, adliye ve bütçe encümenleri mazbataları görüşmeleri sırasında konuşması (teklif var) (**cilt: 17/ sayfa 142**), Nafia vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 18/ sayfa 263**), Ankara'da bir tıp fakültesi tesisi hakkında kanun layihası ve sıhhat ve içtimai muavenet ve bütçe encümenleri mazbataları görüşmeleri sırasında konuşması (kadınlar adına teşekkür kadınları temsil eden konuşması) (**cilt: 19/ sayfa 40**).

ESMA NAYMAN; Turist gemilerden alınan resimlerden bazılarının af ve tenziline dair kanun münasebeti ile konuşması (**cilt: 7/ sayfa 33**). adliye vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (suçlu çocukların suçlu gibi muamele görmemesi onlara ayrı bir ıslah evi ve ayrı mahkemelerin

oluşturulması gerektiğini söyler) (**cilt: 11/ sayfa 236, 237**). sıhhat ve içtimai muavenet vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 18/ sayfa 229**).

SENİHA HIZAL; 1938 yılı Hariciye Vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 25/ sayfa 265**).

HURİYE ÖNİZ; Devlet demiryolları ve limanları işletme umumi idaresi memur ve müstahdemlerine tekaüd maaşı tahsisine dair kanun layihası ve nafıa , maliye ve bütçe encümenleri mazbataları görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 8/ sayfa 157**).

Ankara'da bir tıp fakültesi tesisi hakkında kanun layihası ve sıhhat ve içtimai muavenet ve bütçe encümenleri mazbataları görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 19/ sayfa 41**).

MELİHA ULAŞ; Maarif Vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 18/ sayfa 252**). Emekli Binbaşı Şükrü Aytuğ'un cezasının affına dair adliye encümeninin mazbatasının görüşülmesi sırasında konuşması (**cilt: 26/ sayfa 23**).

MİHRİ PEKTAŞ; Beden terbiyesi münasebeti ile konuşması (**cilt: 26, sayfa 487**).

DEVRE 6

BELKIS BAYKAN; 1940 malî yılı sıhhat ve içtimai muavenet vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 11, sayfa 312**). Maarif Vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 25/ sayfa 310**).

HACER DİCLE; 1939 yılı Maarif Vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 2, sayfa 248**).Devlet Memurları Aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 3656 ve 3888 sayılı kanunlara bağlı cetvellerin Maarif vekilliği kısmında değişiklik yapılması 3694, 3829, 4142 sayılı kanunlara bağlı kadroların değiştirilmesi ve 3656 sayılı kanunun 26'ncı maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında kanun layihası ve Maarif ve bütçe encümenleri mazbataları görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 30, sayfa 152, 156**). Devlet Memurları Aylıklarının tevhit ve teadülüne dair kanun münasebeti ile konuşması(**cilt: 3, sayfa 111**).

NAKİYE ELGÜN; 1939 malî yılı Muvazenei umumiye kanunu layihası ve Bütçe encümeni mazbatası görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 2, sayfa 150**).

Başvekil Dr. Refik Saydam'ın, dahili ve harici ahval hakkında beyanatı esnasında konuşması (**cilt: 8, sayfa 161**).

Millî Korunma Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair kanun layihası ve muvakkal encümen mazbatası görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 23, sayfa 173**). Maliye vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 25, sayfa 282**).

FATMA MEMİK; Nafia Vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 2, sayfa 304**). Çiftçi mallarının korunması hakkında kanun layihası ve ziraat, dahiliye ve adliye encümenleri ile Muvakkat encümen mazbataları görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 19, sayfa 87, 91**). 1942 malî yılı

Muvazenei umumiye kanunu layihası ve Bütçe encümeni mazbatası/ Münakalât vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 25, sayfa 247**).

TÜRKAN BAŞTUĞ ÖRS; 1941 Malî yılı Gümrük ve inhisarlar vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 18, sayfa 175**). 1941 Malî yılı inhisarlar umum müdürlüğü bütçe kanunu münasebeti ile sözleri (**cilt: 18, sayfa 339**). 1939 yılı Maarif Vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 2, sayfa 256**). İspirto ve ispirtolu içkiler inhisarı hakkındaki kanun münasebeti ile sözleri (**cilt: 25, sayfa 247**).

FAKİHE ÖYMEN; Maliye vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 25, sayfa 283**).

MİHRİ PEKTAŞ; İnhisarlar umum müdürlüğü 1939 mali yılı bütçe kanunun layihası ve Bütçe encümeni mazbatası görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 2, sayfa 45**).

ŞEHİME YUNUS; 1939 yılı Maarif Vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 2/ sayfa 264**).

MELİHA ULAŞ; 1939 yılı sıhhat ve içtimai muavenet vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 2, sayfa 225**).

SALİSE ABANOZOĞLU; 1940 malî yılı Ziraat vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 11, sayfa 340**).

DEVRE 7

MEBRURE AKSOLEY; sağlık ve sosyal yardım bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması **(cilt: 17, sayfa 415)**. Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması **(cilt: 20, sayfa 325, 445)**.

NAKİYE ELGÜN; 1945 yılı 7 aylık Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporu içinde Ticaret bakanlığı bütçesi görülürken konuşması **(cilt: 17, sayfa 474)**. Uyuşmazlık mahkemesi kurulması hakkında kanun tasarısı ve içişleri Millî savunma ve Adalet komisyonları raporları görüşmeleri sırasında konuşması **(cilt: 19/ sayfa 17)**. Köy ebeleri ve köy sağlık memurları teşkilatı yapılmasına ve sıhhat ve içtimai muavenet vekaleti teşkilat ve memurini hakkındaki 3017 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun lahiyası ve Muvakkat encümen mazbatasını görüşmeleri sırasında konuşması **(cilt: 4, sayfa 49, 57)**. 1944 malî yılı Muvazenei umumiye kanunu layihası ve Bütçe encümeni mazbatasını/ Maarif vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması **(cilt: 10, sayfa 264)**. Yer sarsısından evvel ve sonra alınacak tedbirler hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri **(cilt: 12, sayfa 113)**. Bütçeden aylık ve ödenek alanlara birer aylık yardım yapılması hakkındaki münasebetiyle sözleri **(cilt: 16, sayfa 27, 28)**. San Fransisko'da 26 Haziran 1945 tarihinde yapılmış ve imzalanmış olan Birleşmiş Milletler Antlaşması ile Milletlerarası adâlet Divanı Statüsünün onanması hakkındaki kanun münasebeti ile sözleri **(cilt: 19/ sayfa 160)**.

HASENA ILGAZ; 1946 yılı bütçe kanun tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporu, adalet bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması **(cilt: 20, sayfa 226)**. 1944 malî yılı Muvazenei umumiye kanunu layihası ve Bütçe encümeni mazbatasını/ Maarif vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması **(cilt: 10, sayfa 266)**.

BELKIS BAYKAN; 1946 yılı Millî Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 20, sayfa 292**).

SAADET KAĞITÇILAR; Ekonomi Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 17, sayfa 384**). İş kazaları ile meslekî hastalıklar ve analık sigortaları hakkında kanun tasarısı ve geçici komisyon raporu görüşmeleri sırasında konuşmaları (**cilt: 18, sayfa 271, 328,329,331**).

TEZER TAŞKIRAN; İş kazaları ile meslekî hastalıklar ve analık sigortaları hakkında kanun tasarısı ve geçici komisyon raporu görüşmeleri sırasında konuşmaları (**cilt: 18, sayfa 329**). Toprak mahsulleri vergisi hakkında kanun layihası ve muvakkat encümen mazbatası görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 9, sayfa 85, 227, 231**). Milli eğitim bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (**cilt: 20, sayfa 325**). 1946 yılı bütçe kanun tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporu, adalet bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (suçlu çocuklara ıslah evleri ile ilgili) (**cilt: 20, sayfa 197**). 1944 malî yılı Muvazenei umumiye kanunu layihası ve Bütçe encümeni mazbatası/ Adliye vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (suçlu çocuklar (**cilt: 10, sayfa 245**).

EK-5: TEK PARTİ DÖNEMİNDE MECLİSTEKİ KOMİSYONLARDA GÖREV YAPAN KADIN MİLLETVEKİLLERİ VE ÜYE OLDUKLARI KOMİSYONLAR:

1935- 1939 V. Dönem, Meclisteki komisyonlarda görev yapan kadın milletvekillerimiz:

Arzuhal Encümeni	: Meliha Ulaş
Bütçe Encümeni	: Fakihe Öymen
Dahiliye Encümeni	: Nakiye Elgün, Sabiha Görkey
Divanı Muhasebat Encümeni	: Ferruh Güpgüp
Gümrük ve İnhisarlar Encümeni	: Bahire Bediz Morova, Sabiha Gökçül
İktisad Encümeni	: Benal Arıman, Esmâ Nayman
Kütüphane Encümeni	: Mihri Pektaş
Maarif Encümeni	: Türkân Baştuğ, Seniha Hızal
Maliye Encümeni	: Huriye Öniz
Nafia Encümeni	: Mevrure Gönenç
Sihhat ve İçtima Muaveneti	
Encümeni	: Fatma Memik
Ziraat Encümeni	: Satı Çırpan, Şekibe İnel

11.12.1938 tarihinde Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığı seçimi için oluşturulan oy sayım komisyonunda; Mevrure Gönenç ve Huriye Öniz görev yapmışlardır.

1939- 1943 VI. Dönem, Meclisteki komisyonlarda görev yapan kadın milletvekillerimiz:

Arzuhal Encümeni	: Meliha Ulaş
Bütçe Encümeni	: Fakihe Öymen
Dahiliye Encümeni	: Nakiye Elgün
Divanı Muhasebat Encümeni	: Hacer Dicle
İktisad Encümeni	: Benal Arıman, Şemsa İşçen
Kütüphane Encümeni	: Mihri Pektaş
Maarif Encümeni	: Belkıs Baykan, Şehime Yunus, Türkân Örs
Nafia Encümeni	: Mebrure Gönenç
Sıhhat Ve İçtimai Muavenet Encümeni	: Fatma Memik (Cilt 1, Sayfa 17- 20)

1943- 1946 VII. Dönem, Meclisteki komisyonlarda görev yapan kadın milletvekillerimiz:

Arzuhal Encümeni	: Muammer Develi
Bütçe Encümeni	: Fakihe Öymen
Dahiliye Encümeni	: Nakiye Elgün, Salise Abanozoğlu
Divanı Muhasebat Encümeni	: Mihri Pektaş
Gümrük Ve İnhisarlar Encümeni	:Sabiha Erbay, Şemsa İşçen
İktisad Encümeni	:Benal Arıman
Maarif Encümeni	:Belkıs Baykan, Şehime Yunus, Tezer Taşkiran
Maliye Encümeni	:Mebrure Aksoley
Münakalât Encümeni	:Hasena Ilgaz
Nafia Encümeni	:Mebrure Gönenç
Sıhhat Ve İçtimai Muavenet Encümeni	:Fatma Memik, Saadet Kağıtçılar